

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

Διπλωματική Εργασία

Η κοινωνία και η οικονομία της Καβάλας,
από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα,
μέσα από τις εκκλησιαστικές πηγές

Μιλτιάδης Σγουρίδης

Επιβλέπων: Χρήστος Σταυράκος,

Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ιωάννινα, Μάιος 2025

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	5
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 1 ^ο Ιστορική Αναδρομή: Από την αρχαία Νεάπολη στη βυζαντινή Χριστούπολη και τη σύγχρονη Καβάλα.....	8
1.1 Εισαγωγή	8
1.2 Η ίδρυση της Νεάπολης (Προϊστορία).....	8
1.2.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για την ίδρυση της Νεάπολης.....	10
1.3 Η μετονομασία της Νεάπολης σε Χριστούπολη και η σημασία της για το Χριστιανισμό (Βυζαντινά χρόνια)	12
1.3.1 Η μετονομασία της Νεάπολης σε Χριστούπολη μέσα από τις εκκλησιαστικές πηγές.....	16
1.3.2 Η πόλη των Φιλίππων και η επιρροή της Μητρόπολης στην Νεάπολη	18
1.3.3 Διοικητική Διάρθρωση της Χριστούπολης – Το Θέμα της Μακεδονίας.....	19
1.3.3.1 Η Εκκλησιαστική Διοίκηση του Θέματος της Μακεδονίας.....	20
1.3.3.2 Διοίκηση της Εκκλησίας των Φιλίππων στα Βυζαντινά Χρόνια.....	20
1.4 Η Ονομασία Χριστούπολης.....	21
1.4.1 Η ιστορική διαδρομή της επισκοπής της Χριστούπολης και η ανάδειξή της σε Μητρόπολη, με βάση εκκλησιαστικές πηγές.....	22
1.5 Η Οθωμανική Αυτοκρατορία	24
1.6 Από τη βυζαντινή Χριστούπολη στην οθωμανική Καβάλα	28
1.6.1 Το τοπωνύμιο Καβάλα.....	28
1.6.2 Η μετονομασία της Χριστούπολης σε Καβάλα, μέσα από τις εκκλησιαστικές πηγές.....	29
1.7 Η σύγχρονη περίοδος (Αρχές του 20 ^{ου} αιώνα)	30
Κεφάλαιο 2 Η οικονομία της Καβάλας	33
2.1 Εισαγωγή	33
2.2 Η οικονομική οργάνωση την περίοδο 1391 έως 1700.....	33
2.2.1 Ο χαρακτήρας του εμπορίου	34
2.3 Η περίοδος 1701-1840	35
2.3.1 Τα διακινούμενα προϊόντα.....	36
2.3.2 Ο εμπορικός χαρακτήρας του λιμανιού της Καβάλας.....	38

2.4 Αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή	38
2.5 Τρίτη περίοδος 1841-1912 (Τανζιμάτ)	39
2.5.1 Βελτίωση οδικού δικτύου	40
2.5.2 Δημιουργία σιδηρόδρομου.....	40
2.5.3 Οι ξένες επίσημες αρχές και η ενίσχυση του λιμανιού της Καβάλας	41
2.6 Η σημασία του εμπορίου καπνού.....	42
2.7 Βιοτεχνία - βιομηχανία	42
2.7.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για τη βιοτεχνία	43
2.8 Αγροτική παραγωγή	44
Κεφάλαιο 3ο – Η Κοινωνία της Καβάλας	45
3.1 Εισαγωγή	45
3.2 Οργάνωση και διοίκηση της Κοινότητας	46
3.3 Η Πληθυσμιακή σύνθεση	47
3.4 Οι συνοικίες της οθωμανικής περιόδου	48
3.4.1 Οι μουσουλμανικοί μαχαλάδες	49
3.4.2 Ο χριστιανικός μαχαλάς	49
3.4.3 Ο εβραϊκός συνοικισμός	50
3.4.3.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για την εγκατάσταση των Εβραίων στην κοινότητα της Καβάλας.....	51
3.5 Χώροι λατρείας	52
3.5.1 Οι χριστιανικοί ναοί.....	54
3.5.1.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για τον Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου.....	54
3.6 Εκπαιδευτικά ιδρύματα	55
3.6.1 Έναρξη λειτουργίας σχολείων στην περιοχή της Καβάλας	56
3.6.1.1 Εκκλησιαστικές πηγές για τα πρώτα σχολεία	57
3.6.1.2 Οι εκκλησιαστικές πηγές για ίδρυση παρθεναγωγείου	57
3.6.2 Συμμετοχή της Εκκλησίας στην εκπαίδευση.....	58
3.7 Λοιπά στοιχεία της δομής της κοινωνίας	59
Συμπεράσματα	60
Βιβλιογραφία.....	62
Παράρτημα.....	69

Πίνακας Συντομογραφιών

ΒΕΠΕΣ	Βιβλιογραφικό Εργαλείο Πηγών Επιστημονικής Σχολής
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΕΜΣ	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών
ΘΗΕ	Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια
ΙΕΕ	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
ΙΧΜΑ	Ινστιτούτο Χριστιανικής Μοναστικής Αγωγής
Ό. π.	Όπου παραπάνω
ΠΡΒΛ	Παράβαλε

Περίληψη

Η στρατηγική γεωγραφική θέση της Καβάλας, αποτέλεσε ίσως τον σημαντικότερο παράγοντα ανάπτυξης της πόλης, από την προϊστορία μέχρι και σήμερα. Στην παρούσα διπλωματική εργασία γίνεται μία προσπάθεια να καταγραφεί, μέσω και της αξιοποίησης εκκλησιαστικών πηγών, η ιστορική εξέλιξη της κοινωνίας και της οικονομίας της Καβάλας από τη βυζαντινή περίοδο μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Παρότι, όμως, οι εν λόγω πηγές είναι κεφαλαιώδους σημασίας και μπορούν να παράσχουν σημαντικές πληροφορίες για την προς μελέτη περίοδο, δεν μπορούν αφενός να αποτυπώσουν πλήρως τις συνθήκες που διαμόρφωσαν τις εξελίξεις στην περιοχή, αφενός και να εμβαθύνουν σε αιτίες και συνέπειες σημαντικών ιστορικών γεγονότων. Για τον λόγο αυτό, στην εργασία μας θα αξιοποιηθούν εξίσου ιστορικές πηγές (ιστορικά κείμενα, επίσημα έγγραφα, χάρτες), αλλά και αρχαιολογικά ευρήματα.

Η παρουσίαση της κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης της πόλης θα αναλυθεί σε τρεις επιμέρους θεματικές ενότητες. Στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη της πόλης από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ως εκ τούτου, αναλύονται, μεταξύ άλλων, στοιχεία σχετικά με την ίδρυση της πόλης, η οποία έφερε αρχικά το όνομα Νεάπολη, αλλά και στοιχεία σχετικά με τη μετονομασία της Νεάπολης σε Χριστούπολη και εν συνεχεία σε Καβάλα. Αξίζει να σημειωθεί, ότι κατά την παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων που αφορούν ειδικότερα τις αλλαγές στο τοπωνύμιο της πόλης, αναδεικνύεται ιδιαίτερα η σημασία και η συνεισφορά των εκκλησιαστικών πηγών.

Στη δεύτερη θεματική ενότητα περιγράφεται η οικονομική οργάνωση, αλλά και ανάπτυξη της πόλης από τη βυζαντινή περίοδο και εξής, όπως αυτή επετεύχθη σε σημαντικά χρονικά ορόσημα. Ειδικότερα, τονίζεται η σημασία της ύπαρξης λιμανιού, η οποία ανέδειξε και τον εμπορικό χαρακτήρα της πόλης, ενώ παράλληλα γίνεται αναφορά και στην υλοποίηση έργων υποδομής, τα οποία επιτάχυναν την οικονομική ανάπτυξη της. Τέλος, παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με το εμπόριο καπνού – βασικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης-, αλλά και στοιχεία σχετικά την αγροτική παραγωγή τα παραγόμενα προϊόντα και τη σταδιακή ανάπτυξη βιομηχανίας στην περιοχή.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η εξέλιξη της κοινωνίας της Καβάλας από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Για την

ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας της περιοχής, αξιοποιήθηκαν στοιχεία σχετικά με α. την οργάνωση και τη διοίκηση της κοινότητας Καβάλας, β. την πληθυσμιακή της σύνθεση, γ. τη δημιουργία χώρων λατρείας, δ. το εκπαιδευτικό σύστημα ε. την πολεοδομία της, στ. τη δομή της κοινωνίας γενικότερα.

Τέλος, παρουσιάζονται τα σημαντικότερα συμπεράσματα που προέκυψαν από την αποτύπωση της ιστορικής εξέλιξης της κοινωνίας και της οικονομίας της Καβάλας με τη βοήθεια των εκκλησιαστικών πηγών.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια ιστορική καταγραφή της κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης της πόλης της Καβάλας από τη βυζαντινή εποχή μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹ Βασική πηγή άντλησης πληροφοριών για την εν λόγω εποχή συνιστούν οι εκκλησιαστικές πηγές, -κυρίως έμμεσες-, οι οποίες προέρχονται είτε από τα πρακτικά οικουμενικών και τοπικών συνόδων, είτε από βίους αγίων, είτε από αρχαιολογικά ευρήματα.

Στόχοι της εργασίας μας και της έρευνας στην οποία αυτή στηρίχθηκε είναι: α. η εις βάθος κατανόηση των αιτίων των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών στην ευρύτερη περιοχή της Καβάλας, από τη βυζαντινή εποχή μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, β. η παρουσίαση των μηχανισμών διαμόρφωσης κοινωνικών δομών και οικονομικών πολιτικών, οι οποίοι και επηρέασαν την εξέλιξη της περιοχής και οδήγησαν στην ανάπτυξή της, γ. η ιστορική καταγραφή κοινωνικών και οικονομικών στοιχείων που καθορίζουν την πολιτιστική ταυτότητα της πόλης της Καβάλας, από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα δ. η σύγκριση των διάφορων κοινωνικών και οικονομικών συστημάτων, η οποία δύναται να οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα για την αποτελεσματικότητα των μοντέλων ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας.

¹ Θα ήταν σκόπιμο να αναφερθεί, ότι οι ιστορικές πηγές που αφορούν την περίοδο των πρώτων χριστιανικών χρόνων, κατά την οποία η πόλη ήταν γνωστή με την ονομασία Νεάπολη, δεν παρέχουν ικανοποιητικές πληροφορίες σχετικά με τον πληθυσμό, τον τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας και της οικονομίας, αλλά και την καθημερινότητα των πολιτών της. Για τον λόγο αυτό, η έρευνα επικεντρώνεται στην περίοδο που εκτείνεται βυζαντινών χρόνων και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Κεφάλαιο 1^ο Ιστορική Αναδρομή: Από την αρχαία Νεάπολη στη βυζαντινή Χριστούπολη και τη σύγχρονη Καβάλα

1.1 Εισαγωγή

Η πόλη της Καβάλας -με την τριπλή ονομασία της- έχει να επιδείξει μια λαμπρή ιστορική πορεία ανά τους αιώνες, ενώ παράλληλα διαθέτει και μια ιδιαίτερα πλούσια πολιτιστική κληρονομιά. Αυτό καθίσταται σαφές και από τα σημαντικά ευρήματα που έχουν εντοπιστεί στην ευρύτερη περιοχή· από αρχαία ιερά και βυζαντινές βασιλικές εκκλησίες, έως οθωμανικά κτίσματα και νεοκλασικά κτήρια.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας, επιδιώκεται, μέσω και της αξιοποίησης σχετικών εκκλησιαστικών πηγών², η καταγραφή των βασικών στοιχείων που καθόρισαν τον «μετασχηματισμό» της πόλης, κατά τη μακραίωνη ιστορία της. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται τρία κομβικά ιστορικά σημεία, αλλά και τρεις διακριτές χρονικές περίοδοι, οι οποίες σηματοδοτούνται μεταξύ άλλων και από την αλλαγή του ονόματος της πόλης. Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται αρχικά πληροφορίες για την προϊστορία της Νεάπολης, στη συνέχεια παραδίδονται πληροφορίες σχετικά με τη βυζαντινή Χριστούπολη, ενώ τέλος αναδεικνύονται τα σημαντικότερα στοιχεία της πόλης της Καβάλας στη σύγχρονη περίοδο. Η παρουσίαση των κομβικών στοιχείων της εξέλιξης της πόλης, είναι σημαντικός παράγοντας κατανόησης του τρόπου λειτουργίας της κοινωνίας και της οικονομίας από τη βυζαντινή περίοδο μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

1.2 Η ίδρυση της Νεάπολης (Προϊστορία)

Είναι γεγονός ότι από την αρχαιότητα η ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας, η οποία ήταν γνωστή με την ονομασία Θράκη, αποτελούσε πόλο έλξης για τις μεγάλες πόλεις της νότιας Ελλάδας, οι οποίες επεδίωξαν από νωρίς την ίδρυση αποικιών στην ευρύτερη περιοχή του Βορείου Αιγαίου. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν η ίδρυση της πόλης της Θάσου τον 7ο αιώνα π.Χ από τους Πάριους. Οι νέοι άποικοι προσπάθησαν

² Οι εκκλησιαστικές πηγές πολλάκις επιβεβαιώνουν ή αναδεικνύουν νέα στοιχεία, συνδράμοντας σημαντικά στον εμπλουτισμό των πληροφοριών σχετικά με την ιστορική εξέλιξη της πόλης.

αρχικά να διασφαλίσουν την κυριαρχία τους στην ευρύτερη περιοχή, αντιμετωπίζοντας παράλληλα και τις διάφορες επιδρομές που πραγματοποιούσαν θρακικά φύλα. Εν συνεχεία, σε μια προσπάθεια ισχυροποίησης της θέσης τους στην ευρύτερη περιοχή, οι Πάριοι άποικοι μετέβησαν στην ηπειρωτική ακτή απέναντι από τη Θάσο και ίδρυσαν την Νεάπολη. Η νέα αποικία εκτείνεται πλέον σε μια μακρόστενη χερσόνησο,³ με ισχυρή γεωγραφική θέση. Ο ακριβής χρόνος δημιουργίας της και το όνομα της μητρόπολής της, δεν είναι γνωστά, καθώς η αρχαία παράδοση δεν κατάφερε να τα διασώσει.⁴

Εικόνα 1 Χάρτης με τις αποικίες της “Περαίας Θασίων”: πηγή Στοιχεία Ιστορίας του Νομού Καβάλας, Καβάλα 2010, Η εικόνα βρίσκεται διαθέσιμη και στο διαδίκτυο στην σελίδα: <https://www.visitkavala.gr/sightseeing/istoria/>

Η γεωγραφική θέση της Νεάπολης ήταν σημαντική τόσο από στρατηγική, όσο και από οικονομική άποψη, καθώς βρισκόταν αφενός στην είσοδο της ενδοχώρας και στο δρόμο προς την πεδιάδα των Φιλίππων και το Παγγαίο όρος, αφετέρου δίπλα από λιμάνι, γεγονός το οποίο της εξασφάλισε οικονομική ευρωστία, αλλά και τη δυνατότητα να ανεξαρτητοποιηθεί εν τέλει πλήρως από τη μητρόπολη της, τη Θάσο. Τα επόμενα χρόνια, η Νεάπολη γνωρίζει σημαντική οικονομική και πολιτιστική άνθηση, η οποία προήλθε τόσο από την εκμετάλλευση του λιμανιού της όσο και από έσοδα προερχόμενα από τα μεταλλεία στις περιοχές της ενδοχώρας.⁵

Η Νεάπολη ήταν πιστό μέλος της Αθηναϊκής συμμαχίας, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να απολαμβάνει καθεστώς ανεξαρτησίας και να μην λογοδοτεί στους ηγεμόνες της Θράκης. Ωστόσο, στα μέσα του τετάρτου αιώνα π.Χ, η πόλη αρχίζει να

³ Στην περιοχή αυτή σήμερα βρίσκεται η συνοικία της Παναγίας.

⁴ Σκαλτσάς (1930), σσ. 10-12.

⁵ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ.16.

απειλείται από την επεκτατική πολιτική του Φιλίππου, ο οποίος είχε επεκτείνει την κυριαρχία του σε μεγάλο τμήμα της σημερινής ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Το 364 π. Χ οι Μακεδόνες κυριαρχούν σε ολόκληρη την περιοχή και η υπόδουλη πλέον Νεάπολη περνά σε μία φάση παρακμής, καθώς το λιμάνι της μετατρέπεται πλέον σε επίνειο της νέας πόλης των Φιλίππων.⁶

Για το επόμενο χρονικό διάστημα δεν υπάρχουν σημαντικές αναφορές ή πληροφορίες για την πόλη. Η περιοχή επανέρχεται στο προσκήνιο το 42 π.Χ, οπότε και διεξήχθη η μάχη των Φιλίππων. Η εν λόγω μάχη μεταξύ των μελών της Δεύτερης Τριανδρίας και των δολοφόνων του Ιουλίου Καίσαρα, μετά την ήττα των δευτέρων, σηματοδότησε τη μετάβαση από τη Ρωμαϊκή Δημοκρατία στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.⁷ Η ήττα των δημοκρατικών οδηγεί στην εγκαθίδρυση Ρωμαίων αξιωματούχων στην περιοχή, με στόχο τον αποτελεσματικότερο έλεγχο, αναδεικνύοντας παράλληλα, εκ νέου τη Νεάπολη ως σημαντικό λιμάνι της ρωμαϊκής πλέον αποικίας των Φιλίππων.⁸

Σύμφωνα με τις θρησκευτικές πηγές το 49 μ.Χ. αποβιβάζεται στο λιμάνι της Νεάπολης ο Απόστολος Παύλος ο οποίος ακολουθεί την Εγνατία Οδό με τελικό προορισμό τους Φιλίππους και με απώτερο στόχο να κηρύξει τον Λόγο του Θεού. Τα χρόνια που ακολούθησαν, η αρχαία Νεάπολη θα παραχωρήσει τη θέση στη βυζαντινή Χριστούπολη. Η αλλαγή της ονομασίας θα σηματοδοτήσει ταυτόχρονα και τη μετάβαση σε μια νέα θρησκεία και μια νέα καθημερινότητα στην πόλη, η οποία αποτελεί και την πρώτη ευρωπαϊκή πόλη που θα δεχθεί τον χριστιανισμό.⁹

1.2.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για την ίδρυση της Νεάπολης

Τα στοιχεία που προκύπτουν για την Νεάπολη από τις εκκλησιαστικές πηγές, είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Η Νεάπολη αποτελούσε σημαντικό λιμάνι της ευρύτερης περιοχής των Φιλίππων, ενώ αποτελούσε το μόνο πέρασμα που συνέδεε τους οδικούς άξονες της Ανατολής - Δύσης. Η σημασία της γεωγραφικής θέσης της Νεάπολης αναδεικνύεται και από τον Γάλλο αρχαιολόγο L. Heuzey, ο οποίος περιγράφει τη Νεάπολη ως τις Θερμοπύλες της Μακεδονίας. Στη Νεάπολη ιδρύθηκε από τον Απόστολο

⁶ Βακαλόπουλος (1983), σ. 11.

⁷ Αποστολίδης (2014), σ. 87.

⁸ Σακελλαρίου (1972), σ. 454.

⁹ Αποστολίδης (2014), σσ. 87-90.

Παύλο και η πρώτη χριστιανική εκκλησία στον ελλαδικό, αλλά και ευρωπαϊκό χώρο. Ως πρώτος επίσκοπός της ορίστηκε ο Επαφρόδιτος.¹⁰

Η πρώτη αναφορά των εκκλησιαστικών πηγών για την περιοχή της Νεάπολης εντοπίζεται στις Πράξεις των Αποστόλων. Πιο συγκεκριμένα, το 49 μ.Χ., ο Απόστολος Παύλος μαζί με τους Τιμόθεο, Σίλα και Λουκά πραγματοποιούσαν επίσκεψη στην περιοχή της Μικράς Ασίας, με σκοπό να κηρύξουν τον Λόγο του Χριστού, να επισκεφθούν υφιστάμενες εκκλησίες στην περιοχή, αλλά και να ιδρύσουν νέες.¹¹ Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της επίσκεψής τους και μετά από παρέμβαση, μέσω οράματος, του Αγίου Πνεύματος, ο Απόστολος Παύλος κλήθηκε να εγκαταλείψει την περιοχή μαζί με τους συνοδοιπόρους του προς την Μακεδονία, με στόχο να συνεχίσει εκεί το έργο του.¹² Ο Απόστολος Παύλος, φθάνει τελικά στο νησί της Σαμοθράκης και στη συνέχεια οδηγείται στην περιοχή της Νεάπολης.¹³

Σε άλλο απόσπασμα των Πράξεων¹⁴ η πόλη αναδεικνύεται ως «πρώτη. Ο χαρακτηρισμός της πόλεως ως πρώτης, αναφέρεται στη σπουδαιότητά της και όχι στο ότι συνιστά πρωτεύουσα της περιοχής, η οποία κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ήταν η Αμφίπολη.¹⁵

Ακόμα μία σημαντική πληροφορία που εντοπίζεται στις Πράξεις των Αποστόλων είναι ότι η πρώτη Χριστιανή της νεοσύστατης χριστιανικής εκκλησίας των Φιλίππων ήταν μια πλούσια έμπορος πορφυρών υφασμάτων με καταγωγή από τα Θυάτειρα της Μικράς Ασίας· η Λυδία.¹⁶

¹⁰ Μαυρουδής (2006), σ. 52 υποσημ. 3. Πρβλ. και Κουκλιάτης (1992), σ. 28. Ο Κουκλιάτης τοποθετεί στον επισκοπικό κατάλογο των Φιλίππων ως πρώτο επίσκοπο τον Επαφρόδιτο.

¹¹Καραβιδόπουλος (2016), σ. 199.

¹² Πραξ. 16, 6-11: «Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι καὶ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα. παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν κατέβησαν εἰς Τρωάδα. καὶ ὄραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὥφθη τῷ Παύλῳ· ἀνὴρ τις ἦν Μακεδὼν ἐστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· Διαβάς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν. ὡς δὲ τὸ ὄραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς. Αναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν».

¹³ Αποστολίδης (2014), σσ. 95-100.

¹⁴ Πραξ. 16, 12: «πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας, πόλις κολωνία».

¹⁵ Καραβιδόπουλος (2011), σσ. 13-14.

¹⁶ Πραξ. 16, 14-15: «καὶ τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπολις πόλεως Θυατείρων, σεβόμενη τὸν Θεόν, ἤκουεν ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου. ὡς δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέγουσα· εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μείνατε· καὶ παρεβίασατο ἡμᾶς».

Σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές πηγές ο Απόστολος Παύλος επισκέφθηκε τους Φίλιππους τουλάχιστον 5 φορές.¹⁷ Κατά τη δεύτερη επίσκεψη του μαζί με τον Απόστολο Σίλα, φυλακίζονται από τους τοπικούς άρχοντες, κατηγορούμενοι για την πρόκληση αναταραχών στην πόλη.¹⁸ Η απελευθέρωσή τους θα πραγματοποιηθεί αργότερα με τρόπο θαυματουργικό.¹⁹

Το ενδιαφέρον του Αποστόλου Παύλου για τη διάδοση του χριστιανικού στην περιοχή αναδεικνύεται και από μεταγενέστερη επιστολή προς τους Φιλιππησίους, στην οποία απηύθυνε έκκληση για τη στήριξη των χριστιανών της εκκλησίας των Φιλίππων.²⁰

1.3 Η μετονομασία της Νεάπολης σε Χριστούπολη και η σημασία της για το Χριστιανισμό (Βυζαντινά χρόνια)

Είναι γεγονός ότι οι ιστορικές πηγές για την περίοδο των πρώτων χριστιανικών χρόνων έως και την βυζαντινή περίοδο, οπότε και η πόλη θα μετονομαστεί σε Χριστούπολη, δεν παρέχουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τον πληθυσμό της, την κοινωνία, την οικονομία, αλλά και την καθημερινότητα των πολιτών της.²¹

Σε ορισμένα ιστορικά κείμενα γίνεται μόνο απλή αναφορά στη θέση της πόλης, η οποία βρισκόταν σε κομβικό σημείο επί της Εγνατίας Οδού και λειτουργούσε ως υποχρεωτικό πέρασμα στον άξονα που συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στη σημασία του λιμένα της, ως βασικού σταθμού επικοινωνίας μεταξύ του Βορείου Αιγαίου και της ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.²²

Κατά χρόνια της κυριαρχίας του Ιουστινιανού, η Νεάπολη αναφέρεται στις ιστορικές πηγές ως μια από τις 32 πόλεις της επαρχίας του Ιλλυρικού, ενώ στις

¹⁷ Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων (1995), σσ. 9-12, όπου περιγράφονται οι πέντε επισκέψεις του Αποστόλου Παύλου στους Φίλιππους. Πρβλ. Κουκλιάτη (1992), σσ. 25-27.

¹⁸ Φειδάς (1987), σ. 45. Στις Πράξεις των Αποστόλων (Πραξ. 16, 23) αναφέρεται ότι «πολλὰς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς».

¹⁹ Πραξ. 16, 26: «ἄφνω δὲ σεισμός ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμοτηρίου, ἀνέσθην τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι καὶ πάντων τὰ δεσμά ἀνέστη».

²⁰ Γρατσέας (1967), σσ.1077-1091.

²¹ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ.19.

²² Μηλιαράκης (1878), σ.17.

εκκλησιαστικές πηγές γίνεται αναφορά για πρώτη φορά στο πρώτο μισό του 8ου αιώνα στον επίσκοπο Νεαπόλεως, ο οποίος υπαγόταν στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.²³

Κατά τη διάρκεια της μεσοβυζαντινής περιόδου, από το 843 μ.Χ.. έως το 1204 μ.Χ., η Νεάπολη αναφέρεται πλέον με το όνομα Χριστούπολις. Εκκλησιαστικά υπάγεται στη Μητρόπολη των Φιλίππων και διοικητικά στο Θέμα του Στρυμόνος, το οποίο περιλαμβάνει τις σημερινές περιοχές της ανατολικής Μακεδονίας και ένα σημαντικό μέρος της σημερινής δυτικής Θράκης. Η πρωτεύουσα του Θέματος του Στρυμόνος ήταν η πόλη των Σερρών, η Χριστούπολη, όμως, διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο για την άμυνα του. Κατά την περίοδο βουλγαρικών επιδρομών, τον 9^ο μ.Χ.. και 10^ο μ.Χ.. αιώνα, η Χριστούπολη αποτέλεσε το τελευταίο οχυρό της περιοχής, ανακόπτοντας με τα στρατεύματα της²⁴ τις βουλγαρικές δυνάμεις που έφθασαν προ των πυλών της, αφού είχαν ήδη κατακτήσει το σημαντικότερο τμήμα της πόλης των Φιλίππων

Η στρατηγική θέση της Χριστούπολης αναδεικνύεται για μία ακόμα φορά, αφενός ως στρατιωτικής βάσης, για την αναχαίτιση πιθανών επίδοξων επιδρομέων, αφετέρου ως σημαντικού λιμανιού, το οποίο εξασφάλιζε ένα ζωτικό δίαυλο επικοινωνίας με μια άλλη σημαντική πόλη, τη Θεσσαλονίκη. Η ανάγκη για την οχύρωση της πόλης διακρίνεται και από την ανοικοδόμηση των τειχών της, η οποία πραγματοποιήθηκε το 926 μ.Χ.. με πρωτοβουλία του στρατηγού του Θέματος του Στρυμόνος, Βασίλειου Κλάδωνα.²⁵

Παρά την ενίσχυση της οχύρωσης της πόλης, πηγές αναφέρουν το πέρασμα στρατιωτικών δυνάμεων και ειδικότερα του στρατεύματος της πρώτης Σταυροφορίας το έτος 1097 μ.Χ..²⁶ Ένα σημαντικό στρατιωτικό γεγονός της περιόδου που αξίζει να αναφερθεί, είναι η καταστροφή της Χριστούπολης από τους Νορμανδούς το 1185 μ.Χ.. Σύμφωνα με τις πηγές, αφού οι εισβολείς κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη, προχωρώντας σε σφαγές αμάχων και λεηλασίες, αντιμετώπισαν με τον ίδιο τρόπο και τη Χριστούπολη, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται και από επιγραφή της περιόδου που μνημονεύει ότι «κατέκαυσαν την πόλιν πάσαν». Επιπλέον, φαίνεται να πυρπολήθηκε από τους Νορμανδούς και μια σημαντική εκκλησία της Χριστουπόλεως, καθώς στην ίδια επιγραφή αναφέρεται ότι το 1193 μ.Χ.. ξαναχτίστηκε «ο οίκος του πατρός».²⁷

²³ Μαυρουδής (2006), σ. 82.

²⁴ Βακαλόπουλος (1983), σσ. 180-190.

²⁵ Χιόνης (1968), σ. 32.

²⁶ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 21.

²⁷ Κουκούλη – Χρυσανθάκη (2002), σσ. 51-52.

Η εν λόγω εκκλησία αποτελούσε ένα σημαντικό θρησκευτικό κέντρο της εποχής, ενώ φαίνεται να είχε κτιστεί περίπου τον 6ο αιώνα μ.Χ., επί Ιουστινιανού. Μετά την καταστροφή της, οι κάτοικοι χρησιμοποίησαν τα ίδια υλικά, προκειμένου να δημιουργήσουν ένα μικρότερο ναό, ο οποίος αν και στη συνέχεια έγινε ρωμαιοκαθολικός, μετετράπη εκ νέου σε ορθόδοξο, μετά την αποχώρηση των Νορμανδών και την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας.²⁸

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 μ.Χ., οι Φράγκοι κατακτητές κυριεύσαν τα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας, δημιουργώντας νέα φεουδαρχικά καθεστώτα σε όλη την περιοχή της Μακεδονίας και της Θράκης. Η Χριστούπολη, αλλά και η ευρύτερη περιοχή, λόγω της στρατηγικής της θέσης, πέρασε άμεσα στον έλεγχο των Λομβαρδών και η κατοχή της διήρκεσε περίπου είκοσι χρόνια (1204-1224 μ.Χ.), μέχρι την κατάκτησή της από Έλληνες ηγεμόνες. Το 1224 μ.Χ.. ο ηγεμόνας του δεσποτάτου της Ηπείρου, Θεόδωρος κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη και πήρε τον έλεγχο σε όλες τις πόλεις και τα λιμάνια περίξ της Εγνατίας Οδού μέχρι την Αδριανούπολη, ενώ το 1242 μ.Χ.. ο αυτοκράτορας της Νίκαιας, Ιωάννης Βατάτζης ολοκλήρωσε την επεκτατική του πολιτική σε περιοχές της ανατολικής Μακεδονίας με την κατάκτηση της Χριστούπολης. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο των Ελλήνων ηγεμόνων στην περιοχή ολοκληρώνεται με την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261 μ.Χ. από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο. Η Χριστούπολη ανακτά τώρα τον σημαντικό γεωπολιτικό της ρόλο, αποτελώντας πλέον σημαντικό τμήμα της νέας αυτοκρατορίας, ενώ η επισκοπή της προβιβάζεται σε Αρχιεπισκοπή και στη συνέχεια σε Μητρόπολη.²⁹

Η βυζαντινή αυτοκρατορία, στο πλαίσιο ενίσχυσης των στρατιωτικών δυνάμεών της στην Μικρά Ασία, με σκοπό την ανάκτηση χαμένων περιοχών, καλεί το 1303 μ.Χ. την Καταλανική Εταιρεία, ένα νεοσύστατο στρατιωτικό σώμα μισθοφόρων που ιδρύθηκε στην Ιβηρική χερσόνησο. Η αρχικά επιτυχής συνεργασία μεταξύ Βυζαντινών και Εταιρείας, γρήγορα μετατράπηκε σε αντιδικία, με την Καταλανική Εταιρεία να προκαλεί σημαντικές καταστροφές στη Θράκη, κατακτώντας και λεηλατώντας πόλεις. Σύμφωνα με ισπανική ιστορική πηγή του 1306 μ.Χ., η Εταιρεία αντιμετώπισε σημαντικά προβλήματα στην προέλασή της προς την Χριστούπολη, η κατάκτηση της οποίας

²⁸ Μέριτζιος (1947), σ. 203

²⁹ Krumbacher (1974), τ. 1, σσ. 579-582.

αποφεύχθηκε χάρη στα ισχυρά τείχη της πόλης που προστατευόταν από τη φρουρά του αυτοκράτορα.³⁰

Σε μια προσπάθεια να διασφαλιστεί η ασφάλεια της πόλης από μελλοντική επιστροφή των Καταλανών στη Θράκη, ο Ανδρόνικος Β΄ δημιούργησε “το μακρό τείχος” της Χριστούπολης. Επρόκειτο για ένα τείχος, το οποίο εκτεινόταν από τις Καμάρες μέχρι τον Πύργο Κουλέ, καλύπτοντας μία απόσταση περίπου 1.750 μέτρων.³¹

Η Χριστούπολη διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο και κατά την περίοδο των εμφυλίων πολέμων στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Μετά τον πρώτο πόλεμο μεταξύ του Ανδρόνικου Β΄ και του Ανδρόνικου Γ΄, όπου αναγκαστικά υπήρξε διχοτόμηση της αυτοκρατορίας με σημαντικές απώλειες, η Χριστούπολη αποτέλεσε την οροθετική γραμμή στις κτήσεις μεταξύ των δύο αυτοκρατόρων. Η πόλη ανήκει πλέον στον Ανδρόνικο Γ΄ αποτελεί, όμως, ξεχωριστή διοικητική μονάδα με την ονομασία «Θέμα Χριστουπόλεως».³²

Το 1350 μ.Χ. η Χριστούπολη περνάει στον έλεγχο των αδερφών Αλέξιου και Ιωάννη από τη Βιθυνία, οι οποίοι κατέλαβαν το κάστρο της Ανακτορούπολης³³ και το χρησιμοποιούσαν ως ορμητήριο για επιδρομές στην ευρύτερη περιοχή. Η συνδρομή των δύο αδερφών στην περιοχή περιλαμβάνει και την ίδρυση της Ιεράς Μονής της Παναγίας της Καμυντζιώτισσας.³⁴

Το 1383 μ.Χ., κατά την είσοδο των Τούρκων στην ενδοχώρα της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, η πόλη παραδίδεται στον Γαζή Εβρενό Μπέη, στρατηγό και διοικητή της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι κάτοικοι της Χριστούπολης, όμως, φαίνεται να αντέδρασαν γρήγορα στους όρους της υποτέλειας και να συγκρούστηκαν με τις επιθυμίες του Σουλτάνου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το 1391 μ.Χ.. η Χριστούπολη να καταστραφεί εκ βάθρων από τα οθωμανικά στρατεύματα και όσοι κάτοικοι της κατάφεραν να σωθούν, να αναζητήσουν καταφύγιο στις γύρω περιοχές. Με τον τρόπο αυτό ολοκληρώθηκε η βυζαντινή περίοδος της ιστορίας της πόλης.³⁵

³⁰ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 38.

³¹ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 22.

³² Λυχούνας & Τσουρής (2005), σσ. 160-165.

³³ Το κάστρο βρισκόταν στην περιοχή της σημερινής Νέας Περάμου.

³⁴ Φειδάς (2002), σσ. 142-145.

³⁵ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 23.

1.3.1 Η μετονομασία της Νεάπολης σε Χριστούπολη μέσα από τις εκκλησιαστικές πηγές

Οι πληροφορίες των εκκλησιαστικών πηγών για τη μετονομασία της Νεάπολης σε Χριστούπολη περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων την αναφορά στη Νεάπολη, ως πρώτης αποικίας των Μακεδόνων στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, η συγκεκριμένη αναφορά αναδεικνύει την υπεροχή και τη σπουδαιότητα της πόλης.³⁶

Ακόμη μια αναφορά εντοπίζεται στην επιστολή του Αγίου Πολυκάρπου προς τους Φιλιππησίους. Στο απόσπασμα περιγράφονται η καταδίκη του Αγίου Ιγνατίου και ο μαρτυρικός θάνατός του στη Ρώμη το 108 μ.Χ., αλλά και οι άριστες σχέσεις του με την εκκλησία των Φιλίππων. Ο Άγιος οδεύοντας προς την Ρώμη για τη θανάτωσή του, διήλθε από το λιμάνι της Νεάπολης, θυμίζοντας, έτσι, την πορεία του Αποστόλου Παύλου στην ίδια περιοχή.³⁷

Το όνομα του Ιερομάρτυρα (ignis) κατεδείκνυε τη φωτιά και τον πόθο που τον έφλεγε για τον Χριστό, ενώ σύμφωνα με την παράδοση πρόκειται για το παιδί που σήκωσε ψηλά στα χέρια του ο Χριστός ως παράδειγμα αθωότητας. Επιπλέον, είχε τιμηθεί με ιδιαίτερα εγκωμιαστικούς λόγους και από τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο για την αγάπη του για τον Υιό του Θεού. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω στοιχεία, δεν θα ήταν απίθανο η μετονομασία της περιοχής από Νεάπολη σε Χριστούπολη, να

³⁶ Πραξ. 16, 12: «ἐκεῖθεν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία. ἤμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς».

³⁷ Ο Φειδάς (1987), σσ. 44-45 αναφέρει ότι «...ανάλογη συμπεριφορά επέδειξαν οι Φιλιππηῖοι κατά την φιλοξενία και την προπομπή του δέσμιου Ιγνατίου του Θεοφόρου και της συνοδείας του στις αρχές του 2ου αιώνα, όπως φαίνεται από τους χαρακτηριστικούς λόγους του Πολυκάρπου Σμύρνης». Σύμφωνα με το Ωρολόγιον το Μέγα, έκδοσις της Αποστολικῆς Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, σ. 276, «Οὗτος ἦν μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τῶν Αποστόλων διάδοχος ...δίδοται λέουσι εἰς βορὰν καὶ πληροὶ τὸν τοῦ μαρτυρίου δρόμον τῷ 107 ἢ 109 ἔτει». Ακόμα στο Μηναῖον του Δεκεμβρίου, ὁ.π., 289, αναφέρεται ότι «Οὗτος ἦν διάδοχος τῶν Αποστόλων τῆς Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας δεύτερος μετὰ τὸν Εὐδοκὸν Ἐπίσκοπος καταστάς, μαθητὴς γενόμενος Ἰωάννου Θεολόγου ἅμα Πολυκάρπῳ, τῆς Σμυρναίων Ἐκκλησίας...Στηρίξας οὖν τὰς κατὰ πόλιν ἐκκλησίας ἐν αἷς διήρχετο εἰς τὴν Ῥώμην». Οι στάσεις του Αγίου Ιγνατίου του Θεοφόρου στον δρόμο για την Ρώμη ήταν η Τρωάδα, η Νεάπολη, οι Φίλιπποι, το Δυρράχιο και το Πρίντεζι. Σχετικά με την παρουσία χριστιανικής κίνησης στην Νεάπολη, και μετέπειτα την Χριστούπολη, σημαντικές πληροφορίες παρέχει Μαυρουδής (2006), σσ. 54-55. Τέλος ο Λαζαρίδης (1969), σ. 27, αναφέρει μεταξύ άλλων ότι «Η τελευταία μνεία της πόλης ως Νεαπόλεως υπάρχει σε ένα Τακτικό που χρονολογείται στο διάστημα 733-746 (Παρισινός Κώδικας 1555 Α). Έτσι φαίνεται πως διατήρησε η πόλη ως τα μέσα του 8ου αιώνα μ.Χ.. περίπου το ίδιο αρχαίο της όνομα».

αποτελεί φόρο τιμής στο πρόσωπο του Ιερομάρτυρα, ο οποίος τίμησε με την παρουσία του την πόλη.³⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι κάποιες εκκλησιαστικές πηγές αναφέρουν ότι το όνομα Χριστούπολη αποδόθηκε στη Νεάπολη, ως φόρος τιμής στον Απόστολο Παύλο για την ίδρυση της πρώτης χριστιανικής εκκλησία στην Ευρώπη,³⁹ ενώ άλλες πηγές, υποστηρίζουν ότι η μετονομασία της Νεάπολης σε Χριστούπολη συντελέστηκε το 73 μ.Χ., όταν η επισκοπή των Φιλίππων έγινε μητρόπολη και στην περιοχή υπήρχε διάχυτο το χριστιανικό στοιχείο του παρελθόντος της Νεάπολης.⁴⁰

Στα ιστορικά κείμενα, η πρώτη παρουσία της Νεάπολης με τη νέα ονομασία της ως Χριστούπολη, εντοπίζεται σε πηγές κυρίως του 8^{ου} και του 9^{ου} αιώνα. Ωστόσο, δεν γίνεται σαφής αναφορά στον λόγο αλλαγής της ονομασίας της πόλης. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο *Τακτικόν* (εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, οποίο καταγράφει την εκκλησιαστική οργάνωση και διοίκηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας) του Παρισινού Κώδικα (1555 Α) και το οποίο χρονολογείται στα μισά του 8^{ου} αιώνα, αναφέρεται ότι η επισκοπή Νεάπολης υπάγεται στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.⁴¹ Επιπλέον, στο *Τακτικόν* του Λέοντος ΣΤ' Σοφού (ή όπως ονομάζεται διαφορετικά «Περί διοικήσεως των εκκλησιαστικών»), το οποίο χρονολογείται στα τέλη του 9^{ου} με αρχές του 10^{ου} αιώνα, η επισκοπή της Χριστούπολης παρουσιάζεται ως μία από τις επισκοπές⁴² που συνθέτουν τη Μητρόπολη των Φιλίππων.⁴³

Στον βίο του Αγίου Γρηγορίου του Δεκαπολίτη εντοπίζουμε μια αναφορά στο όνομα της Χριστούπολης, κατά τον 9^ο αιώνα. Πιο συγκεκριμένα περιγράφεται το ταξίδι του Αγίου στην περιοχή⁴⁴ μεταξύ των ετών 831- 838 μ.Χ., με συνοδοιπόρο τον μαθητή του Γεώργιο.⁴⁵

³⁸ Φειδάς (1987), σσ. 44-45.

³⁹ Χιόνης (1990), σσ. 27-28

⁴⁰ Μπακαλάκης (1938), σ. 317

⁴¹ Μπακαλάκης (1938), σσ. 316-317.

⁴² Σύμφωνα με ιστορικές πηγές του 19^{ου} αι. οι υπόλοιπες επισκοπές ήταν οι εξής: Αλεκτρουπόλεως, Πολυστύλου, Σμολένων, Βελίτσης και Καισαροπόλεως. Βλ. Gelzer (1897), σσ. 628-629.

⁴³ Gelzer (1987), σ. 317.

⁴⁴ Το απόσπασμα από τον βίο του Αγίου Γρηγορίου του Δεκαπολίτη (*Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τ. ΙΑ, Μην Νοέμβριος, σσ. 550-551) αναφέρει ότι «...Ὁ δὲ Ἅγιος τὸν ἐνουθέτησε νὰ μὴ εἶναι πλέον τόσο θυμῶδης κατὰ τινος καὶ ὠφελήσας αὐτὸν καὶ δίδων συγχώρησιν ἀνεχώρησεν ἀπ' ἐκεῖ μὲ πλοῖον καὶ ἐπῆγεν εἰς τὴν Χριστούπολιν....»

⁴⁵ Χιόνης (1968), σσ. 27-28.

1.3.2 Η πόλη των Φιλίππων και η επιρροή της Μητρόπολης στην Νεάπολη

Η πρώτη ονομασία της πόλης των Φιλίππων ήταν Κρηνίδες μέχρι και το 356 π.Χ., οπότε και μετονομάστηκε.⁴⁶ Οι Κρηνίδες ήταν μία περιοχή, η οποία απειλείτο από τους Θράκες και για αυτό το λόγο οι κάτοικοι ζήτησαν την προστασία από τον βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Β'. Ο Φίλιππος διακρίνοντας τη στρατηγική γεωγραφική θέση της πόλης των Κρηνίδων, αλλά και το σημαντικό ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει η πόλη για τα στρατηγικά του σχέδια, ανταποκρίνεται στο αίτημα και παρέχει άμεσα την υποστήριξή του, καταλαμβάνοντας τη πόλη, με στόχο την αύξηση του πληθυσμού της με Μακεδόνες πολίτες και μετονομάζοντάς την σε Φιλίππους.⁴⁷

Η θέση της εκκλησίας των Φιλίππων κατείχε σημαντική θέση στον εκκλησιαστικό κόσμο, ήδη από την εποχή του αποστολικού έργου του Παύλου⁴⁸. Με βάση στοιχεία που αντλούνται από τις Πράξεις των Αποστόλων, από ιστορικές πηγές, αλλά και από μνημεία της ευρύτερης περιοχής, καθίσταται σαφές ότι στην περιοχή των Φιλίππων φαίνεται να υπήρχε μια σημαντική και ιδιαίτερα δραστήρια χριστιανική κοινότητα, κάτι το οποίο είχε αν μη τι άλλο θετική επίδραση στην γειτονική Νεάπολη και τους κατοίκους της.

Η σημασία της εκκλησίας των Φιλίππων αναδεικνύεται και από την επιστολή του επισκόπου Σμύρνης Πολύκαρπου, η οποία απευθύνεται στους Φιλιππησίους. Στην επιστολή αυτή οι κάτοικοι της περιοχής επαινούνται για τη συνεισφορά τους στην ανάδειξη του χριστιανισμού, ενώ προειδοποιούνται και για πιθανούς κινδύνους που μπορεί να αντιμετωπίσουν από ψευδοδιδασκαλούς⁴⁹.

⁴⁶ Σακελλαρίου (1972), σ. 454.

⁴⁷ Βακαλόπουλος (1998), σσ. 16-17.

⁴⁸ Φειδάς (1987), σ. 805.

⁴⁹ Πολύκαρπος Σμύρνης, *Προς Φιλιππησίους επιστολή*, ΒΕΠΕΣ, τόμος 3, σ. 17. Σχετικό απόσπασμα από την επιστολή αναφέρει: «7.2 διο απολιπόντες την ματαιότητα των πολλών και τας ψευδοδιδασκαλίας επί τον εξ αρχής ημίν παραδοθέντα λόγον επιστρέψωμεν, νήφοντες προς τας ευχάς και προσκαρτερούντες νηστείας, δεήσεσιν αιτούμενοι τον παντεπόπτην θεόν μη εισενεγκείν ημάς εις πειρασμόν, καθώς είπεν ο κύριος· Το μεν πνεύμα πρόθυμον, η δε σάρξ ασθενής.»

Σύμφωνα με στοιχεία από τα συνοδικά πρακτικά της Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (451 μ.Χ.), καθώς επίσης και από το *Τακτικόν* του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού, η Επισκοπή των Φιλίππων ήταν μία από τις επισκοπές της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης.⁵⁰

Για την εξέλιξη της Επισκοπής των Φιλίππων σε Μητρόπολη, η πρώτη ιστορική πληροφορία ευρίσκεται στον Παρισινό Κώδικα 1555Α που αναφέρεται στο *Τακτικόν του Πατριάρχη Φώτιου*, σύμφωνα με το οποίο γίνεται αναφορά στη διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας σε δύο Μητροπόλεις, της Θεσσαλονίκης και των Φιλίππων, χωρίς, όμως, να γίνεται αναφορά στις Επισκοπές που τις συνθέτουν⁵¹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η Επισκοπή των Φιλίππων από την ίδρυσή της υπαγόταν στην Αρχιεπισκοπή της Θεσσαλονίκης.⁵²

1.3.3 Διοικητική Διάρθρωση της Χριστούπολης – Το Θέμα της Μακεδονίας

Κατά τη Βυζαντινή περίοδο, διοικητικά, η Χριστούπολη άνηκε στο Θέμα της Μακεδονίας, το οποίο ήταν μία από τις κύριες διοικητικές μονάδες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το Θέμα της Μακεδονίας δημιουργήθηκε τον 8ο αιώνα κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ε' (741-775 μ.Χ.) και περιλάμβανε περιοχές της βόρειας Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένης της ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης. Παρά το όνομά του, αρχικά κάλυπτε κυρίως περιοχές της Θράκης και της σημερινής βόρειας Τουρκίας (Ανατολική Θράκη). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, διοικητική του πρωτεύουσα πιθανότατα ήταν οι Σέρρες ή η Αδριανούπολη, ενώ περιελάμβανε και σημαντικές πόλεις, όπως η Φιλιππούπολη, η Θεσσαλονίκη και η Χριστούπολη.⁵³

Το Θέμα της Μακεδονίας ήταν το οχυρωμένο σύνορο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας απέναντι στους Βούλγαρους, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί βόρεια του Δούναβη και αργότερα επεκτάθηκαν προς τη Βαλκανική. Λόγω της θέσης του, ήταν

⁵⁰ Αγγελόπουλος (1995), σ. 73. Τα Πρακτικά της Συνόδου Χαλκηδόνας [Schwartz, (1933)] αναφέρουν: "Επὶ τῆς ἐπισκοπῆς Φιλίππων καὶ ἐν τῇ Μητροπόλει Θεσσαλονίκης".

⁵¹ Καλομοίρης (2015), σ. 40.

⁵² Μαυρουδής (2006), σ. 54.

⁵³ Καραγιαννόπουλος (1980), σσ. 17-19

κρίσιμο για την άμυνα ολόκληρης της αυτοκρατορίας, αλλά και για την επικοινωνία με την Κωνσταντινούπολη.⁵⁴

Μετά τον 11ο αιώνα, το Θέμα της Μακεδονίας αλλάζει γεωγραφικά σύνορα, καθώς οι Βυζαντινοί ανακατέλαβαν περιοχές της Μακεδονίας από τους Βούλγαρους, ενώ κατά την εποχή των Κομνηνών (1081-1185 μ.Χ.), η Θεσσαλονίκη έγινε διοικητικό κέντρο της Μακεδονίας. Στη συνέχεια, μετά τις Σταυροφορίες και την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης (1204 μ.Χ.), η περιοχή πέρασε στον έλεγχο του Δεσποτάτου της Ηπείρου και αργότερα της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Μετά την οθωμανική επέκταση στα Βαλκάνια (14ος-15ος αιώνας), το Θέμα της Μακεδονίας έπαψε να υπάρχει ως διοικητική ενότητα, ενώ οι Οθωμανοί κατέλαβαν τη Χριστούπολη το 1391.⁵⁵

1.3.3.1 Η Εκκλησιαστική Διοίκηση του Θέματος της Μακεδονίας

Η εκκλησιαστική διοίκηση του Θέματος της Μακεδονίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση. Οι Μητροπόλεις, οι επισκοπές και τα μοναστήρια της περιοχής διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση τόσο της κοινωνικής, όσο και της θρησκευτικής και πολιτιστικής ζωής. Η εκκλησιαστική διοίκηση του Θέματος περιελάμβανε τις Μητροπόλεις Θεσσαλονίκης, Φιλίππων, Σερρών και Δράμας, καθώς επίσης και τις Επισκοπές Χριστούπολης, Πολυστύλου, Σμολέων, Αλεκτροπόλεως, Βελίτης και Καισαροπόλεως. Η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης ήταν η σημαντικότερη εκκλησιαστική έδρα της Μακεδονίας, ενώ η Μητρόπολη υπαγόταν απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο⁵⁶.

1.3.3.2 Διοίκηση της Εκκλησίας των Φιλίππων στα Βυζαντινά Χρόνια

Στην αρχή της βυζαντινής περιόδου, οι Φίλιπποι αποτελούσαν έδρα επισκοπής. Αργότερα, η επισκοπή αναβαθμίστηκε σε Μητρόπολη, γνωστή και ως «Μητρόπολη Φιλίππων, Κρηνίδων και Νεαπόλεως», υπαγόταν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και ήταν υπεύθυνη για τη θρησκευτική και διοικητική καθοδήγηση των χριστιανικών κοινοτήτων της ευρύτερης περιοχής. Το αξίωμα του επισκόπου των Φιλίππων είχε

⁵⁴ Καραγιαννόπουλος (1980), σ.21.

⁵⁵ Καραγιαννόπουλος (1980), σ. 37.

⁵⁶ Λαμπάκης (2005), σσ. 17-18 & 24-36.

μεγάλη θρησκευτική και διοικητική σημασία. Ο επίσκοπος ήταν υπεύθυνος για τη διοίκηση της εκκλησιαστικής κοινότητας, για την πνευματική καθοδήγηση των πιστών, καθώς και για την εκπροσώπηση της εκκλησίας στους τοπικούς διοικητικούς και πολιτικούς θεσμούς.

Στην αρχή της βυζαντινής περιόδου, η Εκκλησία των Φιλίππων ευημερούσε, καθώς η πόλη εξακολουθούσε να είναι σημαντικό διοικητικό και εμπορικό κέντρο. Ωστόσο, τους επόμενους αιώνες και έπειτα από ολέθριες επιδρομές, όπως αυτή των Σλάβων, τόσο η πόλη όσο και η Εκκλησία καταστράφηκαν, με αποτέλεσμα τη μείωση της επιρροής τους. Στο τέλος της βυζαντινής περιόδου, η εκκλησία των Φιλίππων, υπό οθωμανική κυριαρχία πια, γνώρισε την παρακμή και τη διοίκηση της εκκλησίας της περιοχής ανέλαβαν άλλες πόλεις, όπως η Νάουσα και η Καβάλα.⁵⁷

1.4 Η Ονομασία Χριστούπολις

Το όνομα Νεάπολη φαίνεται να εντοπίζεται για τελευταία φορά σε ένα Τακτικό, το οποίο χρονολογείται μεταξύ 733 – 746 μ.Χ., και στο οποίο γίνεται αναφορά στον επίσκοπο της Νεαπόλεως.⁵⁸ Το όνομα Χριστούπολη εμφανίζεται για πρώτη φορά σε κείμενα που χρονολογούνται στις αρχές του 9^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, η αλλαγή στην ονομασία -για την οποία δεν υπάρχουν αρκετές γραπτές πηγές- πραγματοποιήθηκε την περίοδο μεταξύ του 7^{ου} και 8^{ου} αιώνα.

Το όνομα Χριστούπολη ενδεχομένως να έχει σχέση με την ολοκληρωτική αναδιοργάνωση της πόλης ως οχυρού την περίοδο των βυζαντινών χρόνων. Ωστόσο, το πιο πιθανό είναι η νέα ονομασία να συνδέεται με την υπαγωγή της Νεάπολης στην νεοσύστατη Μητρόπολη των Φιλίππων, στα μέσα περίπου του 8ου αιώνα, οπότε και, σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές πηγές, η επισκοπή προβιβάζεται σε Μητρόπολη το 733 μ.Χ.. Σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές πηγές, το νέο όνομα της πόλης συνδέεται άμεσα με την παρουσία του Αποστόλου Παύλου στην περιοχή, καθώς όπως αναφέρεται στις Πράξεις των Αποστόλων,⁵⁹ όταν Απόστολος Παύλος βρισκόταν στην Τρωάδα, είδε όραμα στο οποίο εμφανίστηκε ένας Μακεδόνας που τον καλούσε να επισκεφθεί τη Μακεδονία,

⁵⁷ Λαμπάκης (2005), σσ. 97-99.

⁵⁸ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 25

⁵⁹ Πραξ. 6, 9.

για να τους προσφέρει βοήθεια. Ο Απόστολος Παύλος μετέφρασε το συγκεκριμένο όραμα ως ένα θείο κάλεσμα, το οποίο «απαντήθηκε» στη Νεάπολη το 49 μ.Χ.. Διασχίζοντας την Εγνατία οδό, βρέθηκε στην πόλη των Φιλίππων, με σκοπό να διαδώσει τον Λόγο του Χριστού, ιδρύοντας εκεί την πρώτη χριστιανική εκκλησία στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η συγκεκριμένη ονομασία διατηρείται μέχρι και τις αρχές του 16ου αιώνα, καθώς εκκλησιαστική πηγή⁶⁰ του δεύτερου μισού του 15ου αιώνα παρατηρεί τη συνύπαρξη της βυζαντινής με τη σύγχρονη ονομασία της (Χριστούπολις ήτοι Καβάλα).⁶¹

1.4.1 Η ιστορική διαδρομή της επισκοπής της Χριστούπολης και η ανάδειξή της σε Μητρόπολη, με βάση εκκλησιαστικές πηγές

Τα μόνα στοιχεία για την ύπαρξη επισκοπής στην Νεάπολη προέρχονται από έμμεσες ιστορικές καταγραφές ή από πληροφορίες που παράσχουν τα εκκλησιαστικά-διοικητικά έγγραφα της εποχής.⁶² Οι περιορισμένες διοικητικές αρμοδιότητες των μικρών εκκλησιών, σε συνδυασμό με την εξαρτημένη σχέση της Νεάπολης από την εκκλησία του Ανατολικού Ιλλυρικού και εκείνης από τη Ρώμη, συνηγορούν στην ύπαρξη περιορισμένων ιστορικών στοιχείων για την εκκλησία της Νεάπολης.⁶³ Εντούτοις, πληροφορίες για την ύπαρξη κάποιου εκκλησιαστικού σχήματος στην ευρύτερη περιοχή της Νεάπολης, τουλάχιστον από το δεύτερο μισό του 9ου αιώνα, παραδίδονται από τα Τακτικά Darrouzès 4,5 και 6, στα οποία, ωστόσο, δεν εντοπίζεται, κάποια αναφορά για την επισκοπή Νεαπολέως ή για τη Μητρόπολη των Φιλίππων.⁶⁴ Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι οι εκκλησιαστικοί κανόνες αποτρέπουν την ίδρυση επισκοπών σε χωριά ή μικρές πόλεις, όπως για παράδειγμα η Νεάπολη.⁶⁵

Η πρώτη αναφορά της επισκοπής Χριστούπολης σε Τακτικά εντοπίζεται την εποχή του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού, κατά το χρονικό διάστημα 886 έως 912 μ.Χ., χωρίς,

⁶⁰ Η εκκλησιαστική πηγή του δεύτερου μισού του 15ου αιώνα στην οποία γίνεται αναφορά στη συνύπαρξη της βυζαντινής ονομασίας "Χριστούπολη" με τη σύγχρονη ονομασία "Καβάλα" είναι το "Χρονικόν της Καβάλας".

⁶¹ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 25.

⁶² Μαυρουδής (2006), σσ. 17-19.

⁶³ Μαυρουδής (2006), σ. 186.

⁶⁴ Μαυρουδής (2006), σσ. 33-35.

⁶⁵ Ακανθόπουλος (1992), σσ. 9-10.

όμως, κάποια άμεση ή έμμεση αναφορά σε προγενέστερη επισκοπή Νεαπόλεως, την οποία πιθανώς διαδέχθηκε.⁶⁶

Η επισκοπή Χριστουπόλεως αναφέρεται ως μία από τις έξι επισκοπές που υπάγονται στη Μητρόπολη των Φιλίππων, η ίδρυση της οποίας τοποθετείται στις αρχές του 9^{ου} αιώνα.⁶⁷ Σύμφωνα με εκκλησιαστικές πηγές και πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με τον κώδικα της Μονής Εικοσιφοινίσσης,⁶⁸ το 975 μ.Χ. επίσκοπος της Χριστούπολης ανακηρύσσεται ο ηγούμενος Δωρόθεος από τον Μητροπολίτη των Φιλίππων.⁶⁹

Το 1357 μ.Χ., ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ παραχώρησε την περιοχή της Χριστούπολης στα αδέρφια Αλέξιο και Ιωάννη.⁷⁰ Το 1362 μ.Χ. ο οικουμενικός πατριάρχης Κάλλιστος Α΄, κατευθυνόμενος προς τη Σερβία, επισκέφθηκε τη Χριστούπολη και διαπίστωσε ότι δεν υπήρχε θέση Μητροπολίτη. Άμεσα απαίτησε από τα δυο αδέρφια να τοποθετήσουν Μητροπολίτη Χριστουπόλεως τον Επίσκοπο Πολυστύλου, Πέτρο, ενώ η άτυπη τοποθέτηση αυτή, επικυρώθηκε με Πατριαρχική Πράξη από το νέο πατριάρχη Φιλόθεο, ο οποίος και διαδέχτηκε τον πατριάρχη Κάλλιστο. Ο Πέτρος, διετέλεσε Μητροπολίτης Χριστουπόλεως μέχρι το 1380 μ.Χ.. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1391 π.Χ, η Χριστούπολη καταστρέφεται ολοσχερώς από τους Τούρκους και όπως μαρτυρούν πατριαρχικά έγγραφα,⁷¹ παραχωρείται στον επίσκοπο Ελευθερουπόλεως.⁷²

Ακόμα μία σημαντική πληροφορία εντοπίζεται στην πράξη με αριθμό 3 του 1358 μ.Χ. της Ιεράς Μονής Παντοκράτορος. Εκεί παραδίδεται ότι ο Αλέξιος και ο Ιωάννης διατηρούσαν άριστες σχέσεις με τον επίσκοπο Πολυστύλου (μία από τις επισκοπές που υπαγόταν στη Μητρόπολη Φιλίππων) Πέτρο, ο οποίος αναδείχτηκε επίσκοπος από τον Οικουμενικό Πατριάρχη.⁷³

⁶⁶ Ακανθόπουλος (1992), σ. 81.

⁶⁷ Χιόνης (1968), σ. 51.

⁶⁸ Τσιάκας (1998), σ. 53. Όπως αναφέρει, επίσης, ο μελετητής στα χρόνια που ακολούθησαν δεν υπήρξε περαιτέρω αναφορά σε επισκόπους. Οι τουρκικές επιδρομές οδήγησαν στη μείωση του χριστιανικού πληθυσμού, καθιστώντας μη απαραίτητη την ύπαρξη εκκλησιαστικών αρχόντων στην περιοχή.

⁶⁹ Χιόνης (1968), σσ. 52-55.

⁷⁰ Χιόνης (1968), σσ. 58 & 61.

⁷¹ Ο Μαυρουδής (2006), σσ. 243-246, παραθέτει σχετικό απόσπασμα από πατριαρχικό έγγραφο: «Μηνί ἀπριλλίῳ ἰνδ. γ' παρεδόθη ἐξαρχικῶς πρὸς τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Ἐλευθερουπόλεως ἢ μητρόπολις Χριστουπόλεως μετὰ καὶ τῆς ἐνορίας αὐτῆς πάσης. καὶ ἐγένετο ἐνταῦθα ἢ περὶ τούτου παρασημείωσις».

⁷² Μαυρουδής, (2006), σ. 68.

⁷³ Petit (1964), σσ. 4-5.

1.5 Η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Μία από τις σημαντικότερες συνέπειες της ολοκληρωτικής καταστροφής της Χριστούπολης από τους Οθωμανούς είναι η σημαντική μείωση του χριστιανικού πληθυσμού της περιοχής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση της Μητρόπολης της Χριστούπολης και την παραχώρηση της επαρχίας στον επίσκοπο της Ελευθερούπολης το 1395 μ.Χ..⁷⁴

Το 1425 μ.Χ. καταγράφονται οι πρώτες προσπάθειες ανοικοδόμησης της πόλης, με την ανακατασκευή του κάστρου της και τη συγκέντρωση κατοίκων κυρίως χριστιανών που είτε είχαν μείνει στην πόλη, είτε αποφάσισαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι, παρά την τουρκική κατοχή, είναι ελάχιστοι και απασχολούνται ως φρουροί του κάστρου.⁷⁵ Η πόλη φαίνεται να συγκροτείται ξανά το 1530 μ.Χ., όταν τα ηνία της οθωμανικής αυτοκρατορίας αναλαμβάνει ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής. Στο πλαίσιο μιας νέας διοικητικής πολιτικής, υιοθετείται ένα οργανωμένο σχέδιο ανασυγκρότησης της πόλης, με στόχο την ανάπτυξη της στρατηγικής της θέσης και την ενίσχυση της οικονομικής της ευρωστίας. Έτσι, στην περιοχή υλοποιούνται μεγάλα έργα υποδομής, όπως υδραγωγείο, οχυρώσεις αλλά και διάφορα ιδρύματα που θα στήριζαν την ευημερία των κατοίκων. Την ίδια περίοδο, υλοποιείται και ένα πρόγραμμα δημιουργίας οργανωμένων εποικισμών. Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος, μεταφέρονται στην περιοχή της Καβάλας, αρχικά μουσουλμάνοι πολίτες από τα εδάφη της Μικράς Ασίας και στη συνέχεια Εβραίοι από διάφορες περιοχές της Ευρώπης, όπως η Ουγγαρία. Η μεταφορά των πληθυσμών είχε ως στόχο την τόνωση των εμπορικών δραστηριοτήτων, ενώ κίνητρα για τη μετακίνηση των πληθυσμών ήταν αφενός η απαλλαγή από έκτακτους φόρους και υποχρεώσεις, αφετέρου η σημαντική μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης για τους νέους κατοίκους.⁷⁶

Οι ανωτέρω πολιτικές, είχαν ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση του πληθυσμού, καθώς σύμφωνα με ιστορικές πηγές, το 1519 μ.Χ. στην Καβάλα κατοικούσαν πλέον 71 χριστιανικές και 22 μουσουλμανικές οικογένειες, με τον πληθυσμό να ανέρχεται σε περίπου 450 κατοίκους. Η ανατροπή στις εθνοθρησκευτικές αναλογίες

⁷⁴ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 26.

⁷⁵ Χιόνης (1968), σσ. 58-60.

⁷⁶ Λυχούνας & Τσουρή (2005), σ. 27.

των κατοίκων της περιοχής οφείλεται, εκτός από το πρόγραμμα των οργανωμένων εποικισμών, και σε ακούσιους ή ακούσιους εξισλαμισμούς.⁷⁷

Η ευρύτερη ανασυγκρότηση της πόλης την καθιστά ένα ισχυρό διοικητικό κέντρο. Το 1573 μ.Χ. καθίσταται αυτόνομη διοικητική μονάδα (καζά) μαζί με τα τριγύρω χωριά, ενώ το 1600 μ.Χ. αναβαθμίζεται σε πρωτεύουσα (σαντζάκι), περιλαμβάνοντας 7 καζάδες, από τον ποταμό Στρυμόνα ως τον ποταμό Νέστο και βόρεια ως τα σύνορα με τη Βουλγαρία. Η μετέπειτα επιλογή της Καβάλας, ως πρωτεύουσας του ευρύτερου διοικητικού κέντρου, αποδίδεται κατά κύριο λόγο, σύμφωνα με τους ιστορικούς, στα πλεονεκτήματα της γεωγραφικής της θέσης.⁷⁸ Η πόλη στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο λιμάνι της, στο οποίο συγκεντρώνονται σιτηρά που προέρχονται από την ενδοχώρα και από τις νότιες περιοχές της Βουλγαρίας, αλλά και μεταλλεύματα από την ευρύτερη περιοχή της Καβάλας, με σκοπό να διανεμηθούν προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της οθωμανικής αυτοκρατορίας.⁷⁹

Αναφορικά με την εξέλιξη του πληθυσμού της, η πρώτη μαρτυρία παραδίδεται από τον τούρκο περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή, σύμφωνα με τον οποίο το 1667 μ.Χ. η Καβάλα αριθμούσε περίπου 700 σπίτια, 500 από τα οποία συγκροτούσαν την κάτω πόλη, ενώ τα υπόλοιπα 200 το μεσαίο κάστρο. Επιπλέον, το 1707 μ.Χ. σε έκθεση Ιησουιτών από τη Γαλλία αναφέρεται ότι η περιοχή της Καβάλας είχε περίπου 3.200 κατοίκους, εκ των οποίων μόνο οι 200 ήταν Έλληνες.⁸⁰

Τα επόμενα χρόνια η αύξηση του πληθυσμού της Καβάλας πραγματοποιείται με βραδύτερους ρυθμούς. Στην περιοχή εγκαθίστανται πλέον κρατικοί υπάλληλοι ή μουσουλμάνοι από τις γειτονικές περιοχές. Ο μικρός πληθυσμός των χριστιανών στην περιοχή αποδεικνύεται και από πατριαρχικά έγγραφα, σύμφωνα με τα οποία, το 1617 η Μητρόπολη Καβάλας, λόγω της μείωσης του πληθυσμού της, υπάγεται στη Μητρόπολη Φιλίππων και το 1721, πάλι λόγω περιορισμένου πληθυσμού, υπάγεται στη Μητρόπολη Ξάνθης.⁸¹ Αναφορικά με τη διοικητική διαίρεση, από το 1670 έως το 1830, το σαντζάκι (επαρχία) της Καβάλας ήταν ενιαίο με τον σαντζάκι της Θεσσαλονίκης και βρισκόταν υπό τη διοίκηση του πασά της Θεσσαλονίκης, αποτελώντας μία ενιαία διοικητική

⁷⁷ Μαυρογορδάτος & Χαμουδόπουλος (1931), σ. 79.

⁷⁸ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 29.

⁷⁹ Στεφανίδου (1991), σ. 70.

⁸⁰ Κουτζακιώτης (2001), σσ. 275-286.

⁸¹ Ο Μοσχόπουλος (1986), σ. 49, παραθέτει ένα μη σωζόμενο σιγίλλιο, στο οποίο αναφέρεται ότι «ἀπὸ πολλῶν χρόνων ἐρημώθη εἰς τὸ παντελές καὶ ἐπιστάτην ἴδιον ἀρχιερέα οὐ δύναται ἔχειν».

περιφέρεια, η οποία ονομαζόταν πασαλίκι της Θεσσαλονίκης. Η τοπική εξουσία συγκεντρώνεται στο πρόσωπο του μουσελίμη ο οποίος διορίζεται από τον πασά της Θεσσαλονίκης και είναι επιφορτισμένος με την διοίκηση του σαντζακίου της Καβάλας.⁸²

Τον 18ο αιώνα η εμπορική δραστηριότητα του λιμανιού της Καβάλας φαίνεται να ενισχύεται, κυρίως λόγω της επιθυμίας αρκετών ευρωπαίων να δραστηριοποιηθούν στην περιοχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι Γάλλοι, οι οποίοι 1701 μ.Χ. ιδρύουν στην Καβάλα προξενείο και εμπορικούς οίκους και δημιουργούν απευθείας σύνδεση του λιμανιού της Καβάλας με το λιμάνι της Μασσαλίας. Μέσω της σύνδεσης, τα πλοία διευκολύνονται να μεταφέρουν προς τις ευρωπαϊκές χώρες αγροτικά προϊόντα και πρώτες ύλες από τις περιοχές της ανατολικής Μακεδονίας, όπως λάδι, μέλι, ξυλεία, σιτάρι, καπνό, μαλλί και βαμβάκι. Το παράδειγμα των Γάλλων φαίνεται ότι ακολούθησαν και οι Βενετοί, οι οποίοι το 1746 μ.Χ. ίδρυσαν υποπροξενείο στην Καβάλα. Την περίοδο αυτή το εμπόριο είχε εποχικό χαρακτήρα, ενώ όλα τα προϊόντα που εξάγονταν ελέγχονταν από τους Τούρκους αξιωματούχους. Οι τοπικοί μεσίτες που κατάφεραν να εμπλακούν στις εμπορικές δραστηριότητες και να δημιουργήσουν τοπικούς εμπορικούς οίκους ήταν ελάχιστοι. Για αυτόν τον λόγο δεν συντελέστηκαν δομικές αλλαγές στους κοινωνικο-οικονομικούς συσχετισμούς στην πόλη και η τοπική οικονομία δεν γνώρισε άνθηση αντίστοιχη της εμπορικής δραστηριότητας που λάμβανε χώρα στην περιοχή. Η αργή οικονομική ανάπτυξη είχε ως αποτέλεσμα και την αργή αύξηση του πληθυσμού της πόλης, καθώς τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ο πληθυσμός της περιοχής δεν ξεπερνούσε τους 3.500 κατοίκους. Έτσι, το 1840, η έδρα του σαντζακίου της Καβάλας μεταφέρεται στη Δράμα.

Η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη της περιοχής αρχίζει στα μισά του 19^{ου} αιώνα ύστερα από μία αυξημένη διείσδυση κεφαλαίων από περιοχές της Ευρώπης. Η περιοχή πλέον εξειδικεύεται στην καλλιέργεια καπνού, για τον οποίο μάλιστα παρατηρείται αξιοσημείωτη ζήτηση. Ως εκ τούτου, το λιμάνι της Καβάλας αναδεικνύεται σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα διακίνησης προϊόντων καπνού προς τις ευρωπαϊκές αγορές. Η εμπορική δραστηριότητα υπήρξε θεαματική, με αποτέλεσμα στις αρχές του 20ου αιώνα η Καβάλα να θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα εξαγωγικά λιμάνια της Μακεδονίας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η συνολική αξία των εξαγωγών για το έτος 1910 άγγιξε τα 2,5 εκατομμύρια αγγλικές λίρες, ενώ στο εξαγωγικό εμπόριο του λιμανιού

⁸² Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 31.

συμμετείχαν πλέον περισσότερα από 30 κράτη.⁸³ Χάρη στο εμπόριο καπνού το λιμάνι της Καβάλας καθίσταται βασικός σταθμός και για τις διελεύσεις των ατμοπλοϊκών εταιρειών, καθώς πλέον διέρχονται τακτικές γραμμές τούρκικων, ελληνικών, αιγυπτιακών, αγγλικών, ρωσικών, αμερικανικών, ολλανδικών και γερμανικών συμφερόντων.⁸⁴

Η μεγάλη οικονομική άνθιση που γνώρισε η ευρύτερη περιοχή της Καβάλας οφείλεται κατ' ένα μεγάλο μέρος και στη δραστηριοποίηση Ελλήνων στην περιοχή. Έλληνες, οι οποίοι εργαζόταν αρχικά ως συνεργάτες ξένων εταιρειών, αντιπρόσωποι ξένων οίκων ή προμηθευτές, εγκαταστάθηκαν στην πόλη και δημιούργησαν σταδιακά δικές τους μεγάλες αποθήκες, ώστε να ελέγχουν τη μεγαλύτερη ποσότητα των καπνικών προϊόντων που καλλιεργούνταν στην περιοχή. Στις αρχές του 20ου αιώνα στην περιοχή δραστηριοποιούνται πλέον 61 εξαγωγικές εταιρείες με αντικείμενο τα καπνικά προϊόντα, ενώ τα κράτη που εμπλέκονται στις εμπορικές δραστηριότητες αρχίζουν να ιδρύουν υποπροξενεία ή προξενικά πρακτορεία. Μεταξύ των χωρών αυτών ήταν η Αυστρία (1829), η Ελλάδα (1835), η Γαλλία (1844), η Γερμανία (1850), η Σαρδηνία (1857) και άλλες.⁸⁵

Λόγω των συνθηκών αυτών, η Καβάλα γνώρισε σημαντική πληθυσμιακή αύξηση (ολοένα και περισσότεροι εργάτες αναζητούσαν δουλειά στα καπνομάγαζα) αλλά και οικονομική ευημερία. Ο πληθυσμός της από 4.000 κατοίκους το 1840, φτάνει να ξεπερνά τις 10.000 στο 1885 και τις 25.000 το 1912. Όπως ήταν αναμενόμενο, η σημαντική αύξηση του πληθυσμού οδηγεί σε επέκταση των κατοικήσιμων περιοχών της Καβάλας ακόμα και εκτός των τειχών της.⁸⁶ Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού οδηγεί και σε σημαντικές αλλαγές της σύνθεσής της. Έτσι παρά το γεγονός ότι τα πρώτα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της ήταν Μουσουλμάνοι, μετά το 1905 ο ελληνικός πληθυσμός αποτελεί περίπου το 40% του συνολικού πληθυσμού και υπερτερεί έναντι των μουσουλμάνων της περιοχής, ενώ σημαντική ήταν και η αύξηση των Εβραίων, εφόσον πλέον αποτελούν σχεδόν το 10% του συνόλου του πληθυσμού της Καβάλας. Η κοινωνία της περιοχής διαμορφώνεται κυρίως βάσει της οικονομικής δραστηριότητας και συντίθεται από: α. μια ισχυρή αστική τάξη, που αποτελείται κυρίως από Έλληνες και Εβραίους, οι οποίοι συγκεντρώνουν πλούτο από τις εμπορικές

⁸³ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 33.

⁸⁴ Στεφανίδου (1991), σσ. 182-183.

⁸⁵ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 31

⁸⁶ Το 1864 σχηματίζονται νέες συνοικίες όπως αυτή του Αγίου Ιωάννου.

δραστηριότητες του καπνού, β. την εργατική τάξη των εποχιακά απασχολούμενων και των καπνεργατών, οι οποίοι η ανέρχονται στις αρχές του 1900 περίπου σε 16.000 άτομα, γ. τους επαγγελματίες, όπως επιστήμονες, τεχνίτες, βιοτέχνες κτλ.⁸⁷

1.6 Από τη βυζαντινή Χριστούπολη στην οθωμανική Καβάλα

Μία σημαντική εκκλησιαστική πηγή μας παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για την αλλαγή του ονόματος της Χριστούπολης σε Καβάλα. Πιο συγκεκριμένα, σε χειρόγραφο που φυλάσσεται στην μονή Παντελεήμονος του Αγίου Όρους έχει βρεθεί σημείωση,⁸⁸ η οποία αποτελεί τη μοναδική ένδειξη για την κατάληψη της Χριστούπολης από τους Οθωμανούς το 1391.⁸⁹

Η Χριστούπολη καταστράφηκε ολοκληρωτικά το 1391 μ.Χ.. Οι κάτοικοί της την εγκατέλειψαν και φαίνεται να επανήλθαν μόλις στα τέλη του 15ου αιώνα, οπότε και επιβεβαιώνονται ενδείξεις οργανωμένης ζωής στην περιοχή, από οθωμανικές αρχειακές πηγές. Η Καβάλα ουσιαστικά αρχίζει να αποκτά σημαντικές υποδομές που την καθιστούν μία λειτουργική πόλη στις αρχές του 19ου αιώνα, με έργα όπως η επισκευή του παλιού υδραγωγείου, η ανακατασκευή των τειχών της και η ενίσχυση της ακρόπολής της.⁹⁰

1.6.1 Το τοπωνύμιο Καβάλα

Το σύγχρονο όνομα της πόλης εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας.⁹¹ Μία από τις εκδοχές για την προέλευση του ονόματος Καβάλα υποστηρίζει ότι αυτό προέρχεται από τα Σκάβαλα, μία αρχαία αποικία της Ερέτριας κοντά στην περιοχή της σημερινής παλιάς Καβάλας. Στην περιοχή υπήρχαν πολλά μεταλλεία και σύμφωνα με την ετυμολογία η λέξη «Σκάβαλα» προήλθε από το ρήμα σκάπτω. Μία άλλη εκδοχή αναφέρει ότι το όνομα προέρχεται από την τουρκική λέξη kaval, πού είναι η φλογέρα του βοσκού. Σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία, η λέξη

⁸⁷ Δάγκας & Αποστολίδης (1986), σ. 28

⁸⁸ «ἐν αὐτῷ τῷ ἔτει ἐάλω παρὰ τῶν ἀπίστων Μωαμεθανῶν ἡ Χριστῶνυμος πόλις ἤγουν ἡ Χριστούπολις καὶ κατεδαφίσθη ἐκ βάρων, εἰς τάχος, καὶ οἱ οἰκήτορες ταύτης διεμερίσθησαν ἐν διαφόροις τόποις καὶ χώραις...»

⁸⁹ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 36.

⁹⁰ Κουκούλη -Χρυσανθάκη Χ. (2002), σσ. 50-51.

⁹¹ Η Καβάλα αποτελούσε μία από τις θέσεις που κυριεύσε ο οθωμανικός στρατός, κατά την προέλασή του στην περιοχή της Μακεδονίας τη δεκαετία του 1380 μ.Χ..

προέρχεται από την ασχολία των πρώτων μουσουλμάνων αποίκων της περιοχής, οι οποίοι ήταν ως επί το πλείστον κτηνοτρόφοι. Μία διαφορετική ερμηνεία για την ονομασία Καβάλα προέρχεται από την καταγωγή των πρώτων κατοίκων της πόλης οι οποίοι έφτασαν στην περιοχή από το Ικόνιο όπου υπήρχε βυζαντινό φρούριο με την ονομασία Καβάλα. Κάποιες άλλες απόψεις που φαίνεται να μην παρουσιάζουν σημαντικό έρεισμα είναι το όνομα της πόλης να προέρχεται από την λατινική λέξη *caballus*, που σημαίνει άλογο, καθώς ο βράχος δίπλα από τον οποίον είναι χτισμένη η πόλη έχει το σχήμα αλόγου ή από τη λέξη *kavala* που στα τουρκικά σημαίνει παράπηγμα δίπλα στη θάλασσα.⁹²

1.6.2 Η μετονομασία της Χρυσούπολης σε Καβάλα, μέσα από τις εκκλησιαστικές πηγές

Σημαντικές είναι και οι πληροφορίες που προέρχονται από τις εκκλησιαστικές πηγές για τη μετονομασία της Χρυσούπολης σε Καβάλα. Πιο συγκεκριμένα, πληροφορίες που αντλούνται από τον βίο του Οσίου Φιλοθέου,⁹³ ο οποίος καταγόταν από τη Χρυσούπολη, αναφέρουν⁹⁴ ότι οι γονείς του, αφού εκδιώχθηκαν από τη Μ. Ασία, από τους Τούρκους, επέλεξαν ως τόπο διαμονής τη Χρυσούπολη, η οποία τώρα ονομάζεται Καβάλα, όπου και έφεραν στη ζωή δύο παιδιά, τον Τρύφωνα και τον Φίλιππο (Φιλόθεο). Μετά την κατάκτηση της Χρυσούπολης από τους Τούρκους, τα παιδιά, όταν έφτασαν δέκα ετών, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν, καθώς αρνήθηκαν να ενταχθούν στο σώμα των Γενίτσαρων.⁹⁵ Τότε, με τρόπο θαυμαστό, τα δύο αγόρια αποφυλακίστηκαν και

⁹² Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 38.

⁹³ Ο βίος του Οσίου Φιλοθέου περιέχεται στον κώδικα αριθ. 116 της Ιεράς Μονής Διονυσίου. Δημοσιεύθηκε αρχικά στη Βενετία το 1872 από το τυπογραφείο «Ο Φοίνιξ». Στη συνέχεια, δημοσιεύθηκε στον Συναξαριστή του Δουκάκη και τελευταία στον Συναξαριστή του Ματθαίου Λαγγή.

⁹⁴ Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου, (2011), σσ. 27-28: «τοῦτο τὸ θεῖον φυτὸν (αναφερόμενος στον Φιλόθεο) καὶ θαυμάσιον ἐφύτρωσεν εἰς τὴν Χρυσούπολιν τῆς Μακεδονίας τὴν νῦν λεγόμενὴν Καβάλαν».

⁹⁵ Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου, (2011), σσ. 27-28: «οἱ γονεῖς ... μετηνάστευσαν εἰς Χρυσούπολιν τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐλέγετο τότε ἡ Καβάλα. Οἱ δὲ γονεῖς τοῦ ἦσαν ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἀσιανῶν ἐκ πόλεως Ἐλατείας καὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἀγαρηνῶν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν πατρίδα τοὺς καὶ ἐπήγαν εἰς τὴν ἄνωθεν πόλιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐτελεύτησεν ὁ πατήρ αὐτοῦ, ἀφοῦ ἐγέννησεν δύο παιδιά. Τὰ ὁποῖα τέκνα τοῦ ἔμειναν ἐκεῖ...». Αναφερόμενος σχετικά ο μακαριστός γέροντας στα του βίου της οικογενείας του Οσίου ιστορεῖ καὶ πάλι: «οἱ γονεῖς ὁρμώμενοι ἐξ Ἀνατολῶν, ὡς λέγει ὁ Συναξαριστής [«μετηνάστευσαν εἰς Χρυσούπολιν τῆς Μακεδονίας» ὡς ἐλέγετο τότε ἡ Καβάλα καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν ὁ πατήρ τοῦ, ἡ δὲ μητέρα τοῦ ξένη ἐν μέσῳ ξένων καὶ νεαρά προσέφυγεν εἰς τὴν γυναικεῖαν μονὴν τῆς Παναγίας, τὴν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ κάστρου πρὸς τὴν θάλασσαν ἐνθασήμερον ὁ ναὸς τῆς Παναγίας...καὶ ἔμεινεν ὑπηρετοῦσα τὰς

οδηγήθηκαν στην ιερά μονή της Παναγίας της Καμνυτζιώτισσας στη Χριστούπολη.⁹⁶ Η αναφορά του στην Καβάλα ως Χρυσούπολη γίνεται και στην περιγραφή της μετανάστευσης της οικογένειας από τη Μ. Ασία στην περιοχή της Καβάλας. Επιπλέον, γίνεται αναφορά και στην ύπαρξη χριστιανικού ναού στην πόλη· η μητέρα⁹⁷ του Οσίου, μετά τη μετεγκατάσταση στην περιοχή της Χριστούπολης, ως ξένη μεταξύ ξένων κατέφυγε στη γυναικεία μονή της Παναγίας στην άκρη του κάστρου, σε σημείο προς τη θάλασσα.⁹⁸ Στο συγκεκριμένο απόσπασμα η Χριστούπολη φαίνεται να αναφέρεται ως Χρυσούπολη, κάτι το οποίο κατά πάσα πιθανότητα αποτελεί λανθασμένη καταγραφή του τοπωνυμίου από τον βιογράφο του Οσίου. Το ότι η Χρυσούπολη του αποσπάσματος είναι η Χριστούπολη (προηγούμενη ονομασία της πόλης της Καβάλας) γίνεται αντιληπτό από το χωρίο «μετηνάστευσαν εις Χρυσούπολιν τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐλέγετο τότε ἡ Καβάλα».

Σύμφωνα με την καταγραφή του βίου του Οσίου Φιλοθέου, πριν τα τέλη του 14ου στη Χριστούπολη υπήρχαν δύο ναοί – μοναστήρια, ένα γυναικῶν και ένα ανδρῶν.⁹⁹ Η ύπαρξη χριστιανικῶν ναῶν επιβεβαιώνεται και από αρχαιολογικά ευρήματα που εντοπίστηκαν στο ναό του Αγίου Νικολάου, καθώς επίσης και από τμήμα ἀμβωνα ο οποίος εντοπίστηκε κατεστραμμένος σε μεταβυζαντινὸ ναό που βρίσκεται στη συνοικία της Παναγίας.¹⁰⁰

1.7 Η σύγχρονη περίοδος (Αρχές του 20^{ου} αιώνα)

Η ενσωμάτωση της Καβάλας στο σύγχρονο ελληνικό κράτος τον τελευταῖο αἰῶνα αποτέλεσε μια ιδιαίτερα «σύνθετη» διαδικασία. Το 1912 ο βουλγαρικός συμμαχικός στρατός καταλαμβάνει την πόλη, με στόχο να ενισχύσει τη δράση και τις δυνάμεις του στην περιοχή, ἐναντίον της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία ἐν τέλει ἐγκατέλειψε την

ἀδελφάς με μόνην ἀμοιβὴν τὴν ζωτροφίαν ἑαυτῆς καὶ τῶν τέκνων τῆς τοῦ τετραετοῦς Φιλίππου καὶ τοῦ διετοῦς Τρύφωνος».

⁹⁶ Πασχαλίδης & Στρατής (1996), σ. 466.

⁹⁷ Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου, (2011), σσ. 27-28: Από τα αναφερόμενα στη βιογραφία του Οσίου «...καὶ εἰς ὀλίγην ἄρῳ φθάνουσι τὴν ὥρᾱ τοῦ ὁρθοῦ εἰς τὴν Νεάπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι Μοναστήριον εἰς τὸ ὄνομα Αὐτῆς τῆς Αἰπαρθένου Θεοτόκου, καὶ εἰς αὐτὸ ἐπρόσταξε τοὺς παῖδας νὰ μείνουν λέγουσα... Ἡ δὲ μήτηρ αὐτῶν...», «Ἦτο οὖν ἓνα γυναικεῖον μοναστήριον πλησίον τοῦ ἄνω εἰρημένου ὅπου εὕρισκοντο τὰ παῖδια αὐτῆς καὶ τὸ ἐκυβέρνηε ἓνας ἡγούμενος ἡγουν αὐτὸς που ἐκούρευσε τὸν Φιλόθεο ὅστις καὶ τὴν μητέρα ἐκαλογέρευσε καὶ τὴν ὀνόμασε Εὐδοκία».

⁹⁸ Αποστολίδης (2014), σσ. 225-227.

⁹⁹ Διονυσιάτης (1980), σσ. 101-104.

¹⁰⁰ Κουκούλη – Χρυσανθάκη (2002), σ. 27.

κτήση της το 1913. Με την έναρξη των βαλκανικών πολέμων, όμως, η Βουλγαρία χάνει την Καβάλα. Με την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου το 1913, η πόλη ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος μέχρι το 1916, οπότε και ανακαταλαμβάνεται από τους Βούλγαρους και παραμένει υπό την κατοχή τους μέχρι το 1918. Την ίδια χρονιά με βασιλικό διάταγμα ιδρύεται ο δήμος Καβάλας ο οποίος ανήκει στο νομό Δράμας (Υποδιοικήσις Καβάλας). Μετά την ανταλλαγή πληθυσμών, όπως οριζόταν στη σύμβαση της Λωζάνης, η Καβάλα διαμορφώνεται το 1922 σε μία πόλη με μεγάλες προοπτικές, με δυνατότητες απασχόλησης των νεοεισερχόμενων Ελλήνων προσφύγων στις καπναποθήκες. Το 1928 η Καβάλα με σχεδόν διπλάσιο πληθυσμό σε σχέση με το 1920 αριθμεί περίπου 51.00 κατοίκους, με τον προσφυγικό πληθυσμό να κυριαρχεί με ποσοστό 57%. Οι πρόσφυγες που κατέφθασαν στην πόλη προέρχονταν από διάφορες περιοχές, όπως τη Μ. Ασία, τον Πόντο, την ανατολική Θράκη και άλλα μέρη της Μακεδονίας και της δυτικής Θράκης.¹⁰¹

Μία ακόμη οδυνηρή περίοδο για τους κατοίκους της πόλης αποτέλεσε ο πόλεμος του 1940 και η νέα βουλγαρική κατοχή, που επιβλήθηκε στην Καβάλα από τους Γερμανούς -η Βουλγαρία ήταν σύμμαχος της Γερμανίας κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο-. Εκατοντάδες κάτοικοι πέθαναν από την πείνα και άλλοι τόσοι εγκατέλειψαν την πόλη, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους, ενώ η εβραϊκή κοινότητα της περιοχής σχεδόν εξοντώθηκε. Κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου σημαντικός αριθμός πολιτών εξορίστηκε από την πόλη, δημιουργώντας ένα ζοφερό κλίμα στους κατοίκους της Καβάλας, της οποίας ο πληθυσμός σημείωσε σημαντική μείωση και ανερχόταν πλέον στους 50.000 κατοίκους. Κατά τη δεκαετία του 1960 άρχισαν να υλοποιούνται σημαντικά έργα στην περιοχή, γεγονός το οποίο τόνωσε σε μεγάλο βαθμό την οικονομία, η οποία είχε πληγεί στο παρελθόν από υψηλά ποσοστά ανεργίας και από το ισχυρό μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Γερμανία και το Βέλγιο. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, η εικόνα της πόλης αλλάζει και επικεντρώνεται στη δημιουργία διάφορων βιοτεχνικών μονάδων, με στόχο την ενίσχυση της απασχόλησης. Τα επόμενα χρόνια η κατάσταση σταθεροποιήθηκε, ιδίως κατά τη δεκαετία του 1980, οπότε και λειτούργησαν για πρώτη φορά εγκαταστάσεις άντλησης πετρελαίου στη γειτονική Θάσο. Τα τελευταία

¹⁰¹ Χριστοδούλου (1936), σσ. 121-127.

χρόνια η πόλη φαίνεται να έχει κάνει μία στροφή στον τουρισμό, με την οικονομία της να αποκτά πλέον μία νέα προοπτική.¹⁰²

¹⁰² Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σσ. 56-58.

2.1 Εισαγωγή

Είναι γεγονός ότι οι κάτοικοι της περιοχής, ήδη από την οθωμανική περίοδο, κατέβαλαν υπερβάλλοντα ζήλο, προκειμένου να επιτύχουν μία βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, ώστε να βελτιωθεί αισθητά το βιοτικό επίπεδο της περιοχής, αναδεικνύοντας παράλληλα την πόλη σε ένα σημαντικό οικονομικό κέντρο. Από το 1840 και έπειτα, μέσα από μία έντονη πληθυσμιακή αύξηση, το λιμάνι της Καβάλας αποτελεί το επίκεντρο της οικονομικής άνθισης. Το λιμάνι αποκτά ισχυρό εμπορικό χαρακτήρα κατά την οθωμανική περίοδο και μετατρέπεται σε πόλο έλξης επιχειρηματικών σχημάτων από όλη την Ευρώπη, τα οποία ενισχύονται, μέσα από την ίδρυση θεσμικών φορέων, όπως οι προξενικές αρχές. Ο καπνός γίνεται το βασικό προϊόν εμπορίας, το οποίο και εξασφαλίζει οικονομική ευρωστία για τον ολοένα και αυξανόμενο πληθυσμό της περιοχής, ενώ σημαντική στροφή παρατηρείται και προς την αγροτική παραγωγή και τη βιοτεχνία.

2.2 Η οικονομική οργάνωση την περίοδο 1391 έως 1700

Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, η πόλη της Καβάλας διέθετε τις απαραίτητες προϋποθέσεις, προκειμένου να λειτουργήσει ως ένα διαμετακομιστικό κέντρο. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, αποτελούσε σημείο συνάντησης χερσαίων και θαλάσσιων δρόμων, ενώ είχε ήδη λειτουργήσει ως κέντρο εμπορίου, κατά τη βυζαντινή εποχή.¹⁰³

Τα βασικά στοιχεία που ευνόησαν την ανάπτυξη του εμπορίου στην περιοχή είναι:

α. η θέση της πόλης επάνω στην Εγνατία Οδό. Η Εγνατία Οδός αποτελούσε τη μοναδική αμαξιτή οδό που συνέδεε την Ανατολή με τη Δύση και παράλληλα αποτελούσε έναν από τους πιο καλοδιατηρημένους στρατιωτικούς δρόμους που συνέδεε την Ελλάδα με την Κωνσταντινούπολη,¹⁰⁴ β. το λιμάνι της πόλης βρισκόταν πάνω σε κύριες θαλάσσιες διαδρομές του Βορείου Αιγαίου, οι οποίες διευκόλυναν τη μεταφορά εμπορευμάτων σε

¹⁰³ Lemerle (1945), σσ. 218-219.

¹⁰⁴ Μέρτζιος (1947), σ. 26.

μεγάλες αποστάσεις. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτές οι θαλάσσιες διαδρομές προκαλούσαν σχετική ανασφάλεια στους εμπόρους-ταξιδευτές, καθώς δέχονταν συχνά επιθέσεις από πειρατές.¹⁰⁵

2.2.1 Ο χαρακτήρας του εμπορίου

Βασική αρμοδιότητα του λιμανιού της Καβάλας, κατά τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, ήταν ο φορολογικός έλεγχος της μεταλλευτικής δραστηριότητας στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και η συγκέντρωση σημαντικών ποσοτήτων μεταλλεύματος, οι οποίες στη συνέχεια θα διοχετεύονταν στην πρωτεύουσα. Τον επόμενο αιώνα, όμως, οι αρμοδιότητες του λιμανιού διευρύνονται· σύμφωνα με εντολή του Σουλτάνου, το 1564 το λιμάνι ορίζεται ως το κεντρικό σημείο πώλησης όλων των αγροτικών προϊόντων και των πέντε χωριών που απάρτιζαν τον τότε καζά της περιοχής, αναβαθμίζοντας έτσι την Καβάλα σε διοικητικό και οικονομικό κέντρο. Επιπλέον, στην περιοχή συγκεντρωνόταν προϊόντα, κυρίως σιτηρά, από την ευρύτερη περιφέρεια, αλλά και από τα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας, τα οποία μεταφερόταν αρχικά στην Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια σε ευρωπαϊκές αγορές.¹⁰⁶

Στα μέσα του 16ου αιώνα, λόγω της εντυπωσιακής αύξησης της τιμής των σιτηρών, οι χώρες της δυτικής μεσογείου προσπαθούν να βρουν τρόπους προκειμένου να εφοδιάσουν τις περιοχές μέσω των λιμανιών του Levant (ανατολική μεσόγειος). Ένα από αυτά αποτελεί και το λιμάνι της Καβάλας. Η κατάσταση που επικρατεί στη μεσόγειο επιβεβαιώνεται και από σχετική πηγή της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, εν έτει 1546 ο πρεσβευτής της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη Alessantro Contarini, αναφέρει ότι ένα ναυλωμένο πλοίο αναχώρησε από την πρωτεύουσα της Ισπανίας, με σκοπό να φορτώσει σιτάρι στην Καβάλα, αλλά καθυστερεί περιμένοντας να εκδοθεί σχετική αυτοκρατορική άδεια.¹⁰⁷

Τα χρόνια που ακολούθησαν, οι φορτώσεις πλοίων από το λιμάνι της Καβάλας αυξάνονται ραγδαία. Η Βενετία, με την εμπορική της δύναμη¹⁰⁸, και οι έμποροι του

¹⁰⁵ Βασδραβέλλης (1963), σσ. 80-81.

¹⁰⁶ Cvetkova (1965), σ. 56.

¹⁰⁷ Μέρτζιος (1947), σ. 106.

¹⁰⁸ Την περίοδο που μελετάμε, ο εφοδιασμός όλων των ευρωπαϊκών πόλεων πραγματοποιείται αποκλειστικά με πλοία της Βενετίας και της Ραγούζας (σημερινό Ντουμπροβνικ), καθώς οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυτικές χώρες δεν είχαν αναπτύξει ανάλογη εμπορική δραστηριότητα.

Πέραν, που είχαν ισχυρές εμπορικές σχέσεις στην περιοχή, φαίνεται ότι συνέβαλαν στην ενίσχυση των εμπορικών συναλλαγών, οδηγώντας σε αύξηση των φορτώσεων πλοίων. Ολοένα και περισσότερα πλοία από το λιμάνι της Ραγούζας φθάνουν πλέον στο λιμάνι της Καβάλας για να φορτώσουν σιτάρι προκειμένου να εφοδιάσουν τις ιταλικές πόλεις,¹⁰⁹ ενώ εμπορικό πλοίο της Ραγούζας εκτελεί τη διαδρομή Καβάλα – Λιβόρνο – Γένοβα.¹¹⁰

Το οθωμανικό κράτος, παρατηρώντας την αυξημένη ζήτηση για σιτηρά και ανησυχώντας για τον εφοδιασμό της Κωνσταντινούπολης, επέβαλε σειρά μέτρων στο εμπόριο και τις εξαγωγές σιταριού. Η εξαγωγή σιτηρών πλέον επιτρέπεται μόνο μετά από έκδοση ειδικής άδειας. Τα μέτρα αυτά, όμως, δεν απέφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς η αυξημένη κερδοφορία της εν λόγω εμπορικής δραστηριότητας, οδήγησε σε παράνομες εξαγωγές προϊόντων. Η Πύλη τότε με μία σειρά διαταγμάτων προς τις διοικητικές και θρησκευτικές αρχές της Καβάλας, διέταξε αφενός την αναγκαστική αποστολή σιτηρών και άλλων τροφίμων στην πρωτεύουσα, αφετέρου την απαγόρευση αποστολής σιτηρών σε ευρωπαϊκές χώρες.¹¹¹

2.3 Η περίοδος 1701-1840

Τα επόμενα χρόνια, ο τρόπος διεξαγωγής του εμπορίου σε όλη την οθωμανική αυτοκρατορία άλλαξε ριζικά, καθώς όλο και περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη άρχισαν να συμμετέχουν ενεργά στο εμπόριο της Ανατολής. Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα η οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προσαρμόζεται στις εμπορικές και αναπτυξιακές ανάγκες των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών. Για αυτό τον λόγο, η αυτοκρατορία υπογράφει προνομιακές εμπορικές συμφωνίες με χώρες όπως η Γαλλία, η Αγγλία και η Ολλανδία.¹¹² Στο πλαίσιο αυτό, επιτρέπει τη διείσδυση εμπορικών εγκαταστάσεων, αλλά και την ίδρυση προξενικών αρχών σε περιοχές που βρίσκονται υπό την κυριαρχία της. Στην Καβάλα οι πρώτες προξενικές αρχές ιδρύονται δεκαπέντε χρόνια μετά (αρχές του 19^{ου} αι.) την ίδρυση των γαλλικών κυβερνητικών προξενικών αρχών στη Θεσσαλονίκη.¹¹³

¹⁰⁹ Aymard (1966), σ. 126.

¹¹⁰ Aymard (1966), σ. 92.

¹¹¹ Elezovic (1951), σ. 245.

¹¹² Στεφανίδου (1991), σ. 95.

¹¹³ Svoronos (1951), σ. 141.

Έτσι το 1701 ιδρύθηκε το πρώτο προξενείο της Γαλλίας στην Καβάλα, με βασικό αντικείμενο την εξυπηρέτηση των γαλλικών πλοίων με τη διευθέτηση τηλεγραφημάτων, αλλά και τον διακανονισμό φορτώσεων σιταριών και άλλων εμπορευμάτων, με προορισμό κυρίως τη Βενετία.¹¹⁴ Μετά τη Γαλλία, υποπροξενείο στην περιοχή της Καβάλας ίδρυσε και η Βενετία, στο πλαίσιο του αυξημένου εμπορικού ενδιαφέροντος των Βενετών, κυρίως για το σιτάρι της περιοχής του Ορφανίου. Το υποπροξενείο ξεκινά τη λειτουργία του το 1846 με τη διοίκησή του να ανατίθεται στον Γάλλο πρόξενο της Καβάλας και στη συνέχεια σε Βενετούς.¹¹⁵ Στα τέλη του 18ου αιώνα έντονο είναι το εμπορικό ενδιαφέρον και των Άγγλων για δραστηριοποίηση στην περιοχή του λιμανιού της Καβάλας. Έτσι, το 1794 δημιουργείται το υποπροξενείο της Αγγλίας, το οποίο είχε ως στόχο να διευκολύνει τα εμπορικά πλοία που καταφεύγουν στην Καβάλα, την περίοδο που η πανούκλα έπληττε τη Σμύρνη και τις γύρω περιοχές. Το προξενείο χορηγούσε πιστοποιητικά υγείας στα πλοία, πριν αυτά αναχωρήσουν για την Ευρώπη.¹¹⁶

Σταδιακά, όμως, η εμπορική δραστηριότητα των Άγγλων, των Γάλλων και των Βενετών στο λιμάνι της Καβάλας ατονεί και νέα κράτη, όπως η Αυστρία και η Ελλάδα, αναλαμβάνουν να καλύψουν το κενό, διαδραματίζοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στην εμπορική δραστηριότητα του λιμανιού της Καβάλας.¹¹⁷

2.3.1 Τα διακινούμενα προϊόντα

Η Καβάλα λειτουργούσε ως αποθήκη προϊόντων εφοδιασμού για το μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής Μακεδονίας, τη Θάσο, τα νησιά του Αιγαίου, την Αίγυπτο και τη Συρία, αλλά και για τα μεγάλα αστικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης, και της Αδριανούπολης. Τα περισσότερα προϊόντα προοριζόταν για κατανάλωση κυρίως από τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης και μεταξύ αυτών ήταν το σιτάρι, το βαμβάκι, το μαλλί, το μέλι και το λάδι που παράγονταν στις περιοχές της ανατολικής Μακεδονίας.¹¹⁸

¹¹⁴ Teissier (1878), σ. 196.

¹¹⁵ Μέρτζιος (1947), σ. 330.

¹¹⁶ Βακαλόπουλος (1981), σ. 88.

¹¹⁷ Andonov-Poljanski (1968), σ. 282.

¹¹⁸ Στεφανίδου (1991), σ. 100.

Από τον 18ο αιώνα το μεγαλύτερο μέρος των αγροτικών προϊόντων εξάγεται, λόγω της αυξημένης ζήτησης στα ευρωπαϊκά κράτη. Το σιτάρι αποτελεί ένα από τα κύρια προϊόντα εμπορίου της περιοχής· παράγεται σε μία μεγάλη έκταση, η οποία εκτείνεται από την ανατολική πλευρά της χερσονήσου του Άθω μέχρι την πόλη της Καβάλας.¹¹⁹ Κατά τη διάρκεια λειτουργίας του πρώτου γαλλικού προξενείου, μεταφέρονται μεγάλες ποσότητες σιταριού από το λιμάνι της Καβάλας, με σκοπό τον εφοδιασμό πλήθους γαλλικών πόλεων. Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, κατά την περίοδο 1703-1710, στην περιοχή δραστηριοποιούνται συνολικά 51 πλοία.¹²⁰ Δεδομένου ότι η χωρητικότητα ενός πλοίου άγγιζε τους 250 τόνους, η συνολική εξαγόμενη ποσότητα σιταριού ανερχόταν κατά μέσο όρο σε 12.750 τόνους ανά το έτος.

Ακόμα ένα προϊόν, το οποίο καταλαβαίνει σημαντική θέση στις εξαγωγές που πραγματοποιούνται από το λιμάνι της Καβάλας, είναι το μαλλί. Μεγάλες ποσότητες μαλλιού, το οποίο προοριζόταν για εξαγωγή κυρίως στη Γαλλία, συγκεντρώνονταν στο λιμάνι της Καβάλας από περιοχές της ανατολικής Μακεδονίας, όπως η Δράμα, η Γενισέα και η Κομοτηνή.¹²¹

Τέλος, από το λιμάνι της Καβάλας μεταφέρονται σε διάφορους προορισμούς, ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, και σημαντικές ποσότητες καπνού.¹²² Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής προοριζόταν για τα μεγάλα αστικά κέντρα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως η Κωνσταντινούπολη και η Αλεξάνδρεια.

Σε μια προσπάθεια να καλυφθεί η δυσανάλογα μεγάλη ζήτηση στην αγορά της Καβάλας, γειτονικές πόλεις παρείχαν προς πώληση πλήθος αγροτικών προϊόντων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Θάσος, η οποία τροφοδοτούσε την Καβάλα με: α. κερί, το οποίο εξαγόταν στη Μασσαλία, ιδίως κατά την περίοδο λειτουργίας του γαλλικού υποπροξενείου,¹²³ β. λάδι, η ποσότητα του οποίου ανερχόταν κατά μέσο όρο σε 192.000 λίτρα τον χρόνο, με άμεσο προορισμό την Κωνσταντινούπολη, γ. ξυλεία, η οποία αξιοποιούνταν από τους Οθωμανούς, για την επισκευή πλοίων από τις καταστροφές που προκαλούσαν επιδρομές.¹²⁴

¹¹⁹ Μέρτζιος (1947), σ. 190.

¹²⁰ Masson (1967), σ. 437.

¹²¹ Lascaris (1939), σ. 28.

¹²² Pliadou (1981), σ. 111.

¹²³ Lascaris (1939), σσ. 29 & 61-62.

¹²⁴ Στεφανίδου (1991), σ. 104.

2.3.2 Ο εμπορικός χαρακτήρας του λιμανιού της Καβάλας

Η οικονομική ανάπτυξη του λιμανιού της Καβάλας, ήδη από τον 16ο αιώνα, οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αύξηση της ζήτησης στα ευρωπαϊκά κράτη, αλλά και στην αποφασιστικότητά τους να ισχυροποιηθούν στην περιοχή, μέσω της ίδρυσης εμπορικών οίκων και προξενικών αρχών.

Από την προξενική αλληλογραφία πληροφορούμαστε ότι το λιμάνι της Καβάλας λειτουργούσε «συμπληρωματικά» και σπανίως ανταγωνιστικά προς τα λιμάνια της Θεσσαλονίκης, της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης. Οι εμπορικοί αντιπρόσωποι, εξάλλου, είχαν εγκαίρως επισημάνει τις δυσμενείς επιπτώσεις που θα επέφερε στην εμπορική δραστηριότητα των περιοχών αυτών, μια ενδεχόμενη, μη ελεγχόμενη ενίσχυση της αντίστοιχης δραστηριότητας στο λιμάνι της Καβάλας.¹²⁵ Από την άλλη πλευρά, αρκετοί ήταν οι έμποροι που προτιμούσαν τον μικρό αυτόν λιμένα έναντι των άλλων, καθώς εκεί η φορολογική τους επιβάρυνση ήταν χαμηλότερη και τα έξοδα μεταφοράς σαφώς μειωμένα, εφόσον η Καβάλα ήταν πιο κοντά στις ευρωπαϊκές πόλεις.

Στα τέλη του 18ου αιώνα ένα νέο λιμάνι θα απορροφήσει μέρος των εμπορικών δραστηριοτήτων της Καβάλας, αλλά και της Θεσσαλονίκης· εκείνο της Αίνου. Το νεοσύστατο αυτό λιμάνι αναλαμβάνει την τροφοδοσία (διαμέσου του Έβρου) της Μασσαλίας, και πολυάριθμων ιταλικών πόλεων.¹²⁶ Η ίδρυση του νέου λιμανιού, όμως, δεν φαίνεται αρχικά να περιορίζει τα κέρδη εκείνου της Καβάλας, τα οποία αντιθέτως, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της περιόδου 1748-1808, παρουσιάζουν άνοδο. Επιπλέον, οι Έλληνες, χάρη στα προνόμια που απέκτησαν με τις συνθήκη του Κιουτσούκ Κайнарτζή το 1774, ελέγχουν μεγάλο μέρος της εμπορικής δραστηριότητας του λιμανιού της Καβάλας. Τα ελληνικά πλοία καλύπτουν το 48% της αξίας των εισαγωγών και το 21% της αξίας των εξαγωγών, ενώ τα αυστριακά και γαλλικά πλοία καλύπτουν αντίστοιχα το 40% και το 12% των εισαγωγών και το 58% και το 21% των εξαγωγών αντίστοιχα.¹²⁷

2.4 Αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή

¹²⁵ Πιαδου (1981), σ. 18.

¹²⁶ Στεφανίδου (1991), σ. 108.

¹²⁷ Στεφανίδου (1991), σ. 110.

Ένα ακόμη σημαντικός κλάδος που αναπτύσσεται στην περιοχή είναι βιοτεχνία, η οποία φαίνεται να λειτουργεί συμπληρωματικά προς την αγροτική οικονομία. Στην ευρύτερη περιοχή λειτουργούν δύο βιοτεχνικά κέντρα, εκείνα της Δράμας και των Σερρών. Στα βιοτεχνικά αυτά κέντρα παράγονται υφάσματα και νήματα σε διάφορα είδη και χρώματα.¹²⁸ Επιπλέον, στα ορεινά χωριά της περιοχής του Παγγαίου κατασκευάζονται οι γνωστοί «αμπάδες», δηλαδή χονδρά υφάσματα από μαλλί, κατάλληλα για να καλύψουν τις ανάγκες της ένδυσης, αλλά και της συσκευασίας των δεμάτων καπνού.¹²⁹ Τέλος, στα χωριά που βρίσκονται κοντά στα μεταλλεία σιδήρου, εκτός από διάφορα προϊόντα χυτηρίου, κατασκευάζονται και σιδερένια εργαλεία και άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης.¹³⁰

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω παραγωγή λειτουργεί στο πλαίσιο μιας οικιακής οικονομίας και αποτελεί μια δευτερεύουσα απασχόληση των κατοίκων της περιοχής, με σκοπό τη συμπλήρωση του βασικού εισοδήματος. Η βιοτεχνική παραγωγή δεν οργανώθηκε συστηματικά, ούτε απέκτησε κάποια σημαντική μονάδα στην Καβάλα ή στις γειτονικές πόλεις της Δράμας και των Σερρών.

2.5 Τρίτη περίοδος 1841-1912 (Τανζιμάτ)

Κατά το 19ο αιώνα η οθωμανική αυτοκρατορία, παρά τα εσωτερικά της προβλήματα, κατάφερε να διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό τα εδάφη της. Ωστόσο, οι μετέπειτα ταραχές στις γειτονικές περιοχές της Σερβίας και της Ελλάδας, αλλά και ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828, αποδυνάμωσαν την ισχύ της αυτοκρατορίας.¹³¹ Η συνεχόμενες ήττες που ακολούθησαν, ανέδειξαν την ανάγκη υλοποίησης μιας σειράς μεταρρυθμίσεων τόσο στην εσωτερική οργάνωση του κράτους, όσο και στον στρατό. Η ριζική οικονομική, στρατιωτική και διοικητική μεταρρύθμιση ονομάστηκε Τανζιμάτ.¹³² Πυρήνας της μεταρρύθμισης ήταν η προώθηση της ισότητας όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας, σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου από τη φορολογία και τη συμμετοχή στη διοίκηση έως τη στρατολόγηση, την απόκτηση περιουσίας και την απονομή δικαιοσύνης. Ωστόσο, ως σημαντικότερη αλλαγή θεωρείται η κατάργηση των

¹²⁸ Μποζούρ (1974), σσ. 61, 150, 156.

¹²⁹ Μποζούρ (1974), σ. 164.

¹³⁰ Cousinéry (1831), σ. 78.

¹³¹ Djordjevic (2001), σ. 17.

¹³² Βερέμης (1980), σ. 168.

θηρσκευτικών διακρίσεων και η κατοχύρωση της θηρσκευτικής ισότητας για το σύνολο των κατοίκων της Αυτοκρατορίας.¹³³

2.5.1 Βελτίωση οδικού δικτύου

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, παρατηρείται έντονο ενδιαφέρον εκ μέρους της οθωμανικής αυτοκρατορίας να προχωρήσει σε επενδύσεις για τη βελτίωση του χερσαίου οδικού δικτύου που βρίσκεται στη σφαίρα επιρροής της. Η κατάσταση του οδικού δικτύου στην περιοχή της Καβάλας αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την ανάπτυξη του εμπορίου και κατ' επέκταση για την ενοποίηση της αγοράς. Οι μεταφορές στην ενδοχώρα πραγματοποιούνται με άλογα ή μουλάρια, ενώ οι μεταφορές από το γειτονικό λιμάνι του Πόρτο Λάγος γίνονται με τροχοφόρα άρματα ή κάρα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά εμπορευμάτων και άλλων αγαθών.¹³⁴

2.5.2 Δημιουργία σιδηρόδρομου

Σε μία προσπάθεια για βελτίωση των χερσαίων μεταφορών πραγματοποιούνται μεγάλες επενδύσεις και στον σιδηρόδρομο. Το 1896 ολοκληρώνεται η σιδηροδρομική σύνδεση της Θεσσαλονίκης με την Κωνσταντινούπολη, η διέρχεται από την πόλη της Δράμας, παρακάμπτοντας την παραθαλάσσια πόλη της Καβάλας. Παρά τις έντονες διαμαρτυρίες εμπόρων και κατοίκων της περιοχής για σύνδεση της Καβάλας με τη Δράμα, η σιδηροδρομική αυτή διακλάδωση δεν κατασκευάστηκε ποτέ.¹³⁵

Την ίδια εποχή ο μεγαλύτερος όγκος του εμπορίου συνεχίζει να διεκπεραιώνεται μέσω θαλάσσιων δικτύων, καθώς αυτά ενδείκνυνται για μεγαλύτερες αποστάσεις, είναι πιο ασφαλή και κοστίζουν λιγότερο, με αποτέλεσμα η οικονομική επιβάρυνση των διακινούμενων αγαθών να είναι χαμηλότερη σε σχέση με εκείνα που διακινούνται μέσω χερσαίων δικτύων. Οι θαλάσσιες μεταφορές στην ευρύτερη περιοχή βελτιώνονται σημαντικά με την εμφάνιση των ατμόπλοιων και τη δημιουργία τακτικών γραμμών. Τα ατμόπλοια μετέφεραν με ασφαλή τρόπο τα εμπορεύματα καθ' όλη τη διάρκεια του έτους,

¹³³ Βερέμης (1980), σσ. 168-169.

¹³⁴ Michoff (1929), σσ. 551, 709.

¹³⁵ Abbott (1903), σ. 300.

γεγονός το οποίο αντιστάθμιζε τα οφέλη που προέκυπταν για τους εμπόρους από τα χαμηλότερα ναύλα μεταφοράς των ιστιοφόρων.¹³⁶

Στα μέσα του 19ου η ναυσιπλοΐα στην περιοχή ενισχύεται ακόμη περισσότερο, καθώς αρκετές είναι οι ελληνικές ατμοπλοϊκές εταιρείες που συνδέουν (κυρίως μετά το 1890) την Καβάλα με τον Πειραιά, με τα λιμάνια του δυτικού και βορείου Αιγαίου αλλά και με την Κωνσταντινούπολη.¹³⁷

2.5.3 Οι ξένες επίσημες αρχές και η ενίσχυση του λιμανιού της Καβάλας

Στις αρχές του 20ου αιώνα, ολοένα και περισσότερα κράτη ιδρύουν προξενικές αρχές στο λιμάνι της Καβάλας, με στόχο την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών. Η εκπροσώπηση των ευρωπαϊκών κρατών γίνεται με τη βοήθεια πρακτόρων, Ελλήνων ή ξένων που κατοικούν στην περιοχή.¹³⁸ Τα τρία ευρωπαϊκά κράτη που είχαν ιδρύσει προξενικές αρχές κατά τα προηγούμενα έτη είχαν σταματήσει να εκπροσωπούνται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γαλλικό προξενείο, τις δραστηριότητες του οποίου αναλαμβάνουν πλέον, ως εκπρόσωποι, Έλληνες υπήκοοι, κάτοικοι της πόλης, οι οποίοι κατά διαστήματα εκπροσωπούσαν και τη Ρωσία.¹³⁹

Η Γερμανία και η Αυστρία, ακολουθώντας παράλληλη πορεία, ενίσχυσαν την παρουσία τους στην περιοχή με την ίδρυση προξενικών αρχών. Η εκπροσώπησή τους, όμως, διακόπτεται τα τελευταία πέντε χρόνια της τουρκοκρατίας, καθώς παρατηρείται σημαντικός περιορισμός της δραστηριότητάς τους.¹⁴⁰

Η Ελλάδα εγκαθιδρύει προξενική αρχή στην πόλη της Καβάλας το 1834, με τα έσοδα της πρώτης περιόδου να κυμαίνονται σε αρκετά χαμηλά επίπεδα και τους εντεταλμένους Έλληνες που είχαν αναλάβει κάποια θέση να ζητούν μεταθέσεις σε γειτονικά προξενεία, προκειμένου να εξασφαλίσουν σημαντικότερες απολαβές.¹⁴¹

¹³⁶ Στεφανίδου (1991), σ. 163.

¹³⁷ Βακαλόπουλος (1981), σσ. 116-117.

¹³⁸ Στεφανίδου (1991), σσ. 168-172.

¹³⁹ Βακαλόπουλος, (1976), σσ. 100.

¹⁴⁰ Εφημερίδα «Ο Αγών» (88/ 24-11-1900).

¹⁴¹ Απόφαση Υποπροξενείου Καβάλας, 1846 (ΑΥΚ, 1846).

Προς το τέλος, όμως, του 19ου αιώνα,¹⁴² η Καβάλα αναπτύχθηκε σημαντικά και πλησίασε σε ρυθμούς ανάπτυξης το μεγαλύτερο λιμάνι της περιοχής, τη Θεσσαλονίκη. Μετά το 1907, η αξία των εξαγωγών ξεπέρασε εκείνη της Θεσσαλονίκης, με αποτέλεσμα η Καβάλα να αποτελεί πλέον το μεγαλύτερο εξαγωγικό λιμάνι της Μακεδονίας.¹⁴³ Η σημαντική αυτή αύξηση οφείλεται κατά κύριο λόγο στις αυξημένες εξαγόμενες ποσότητες καπνού, καθώς, ενδεικτικά αναφέρεται, ότι κατά την τριετία 1909-1912 η Καβάλα εξήγαγε τετραπλάσιες ποσότητες καπνού από τη Θεσσαλονίκη.¹⁴⁴

2.6 Η σημασία του εμπορίου καπνού

Τα πρώτα χρόνια το εμπόριο καπνού ήταν αντικείμενο δραστηριότητας ντόπιων μικροεμπόρων και ατομικών επιχειρήσεων που διέθεταν περιορισμένα κεφάλαια. Το 1884 το εμπόριο, είναι πλέον υπό τον έλεγχο μιας τουρκικής ανώνυμης εταιρείας με την επωνυμία «Regie». Η εταιρεία ήλεγχε αποκλειστικά όλο τον κύκλο διακίνησης των καπνών σε τέσσερα σημαντικά κέντρα· στην Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη, τη Σαμψούντα και τη Σμύρνη.¹⁴⁵ Επιπλέον, η εταιρεία, μέσω της ίδρυσης μιας θυγατρικής, ανέλαβε την αποκλειστική εξαγωγική δραστηριότητα των προϊόντων καπνού, όπως τσιγάρα, πούρα κτλ, από τα οποία μάλιστα εισέπραττε μια σειρά δικαιωμάτων και τελών.¹⁴⁶ Η ίδρυση της εταιρείας ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας Αυστριακών, Γερμανών και της οθωμανικής τράπεζας, με το κεφάλαιό της να ανέρχεται σε 4,4 εκατομμύρια οθωμανικές λίρες. Η συμφωνία όριζε συγκεκριμένα ποσοστά επί των κερδών για τα δυο κράτη και ένα προσυμφωνημένο ετήσιο ποσό για την οθωμανική τράπεζα.¹⁴⁷

2.7 Βιοτεχνία - βιομηχανία

Η προσήλωση της οικονομικής και εμπορικής δραστηριότητας στην περιοχή της Καβάλας στον καπνό, αποτέλεσε τον βασικότερο λόγο για την περιορισμένη ανάπτυξη

¹⁴² Οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην αυτοκρατορία με την αδυναμία της τουρκικής βιοτεχνίας να ανταγωνιστεί την ευρωπαϊκή, λόγω υψηλών δασμών, ωφέλησαν σημαντικά το λιμάνι της Καβάλας το οποίο αποκτά σημαντικό ρόλο στο εμπόριο στην ευρύτερη περιοχή.

¹⁴³ Μαυρογορδάτος & Χαμουδόπουλος (1931), σ. 67.

¹⁴⁴ Χριστοδούλου (1936), σσ. 61, 65.

¹⁴⁵ Σκληρός (1913), σ. 253.

¹⁴⁶ Κοφινάς (1914), σσ. 43-46.

¹⁴⁷ Nicolaïdès (1899), σσ. 4193-4194.

της τοπικής βιοτεχνίας.¹⁴⁸ Η βιοτεχνική παραγωγή περιορίζεται στην οικοτεχνία και σε κάποιες μικρές μονάδες παραγωγής τοπικής εμβέλειας. Το μαλλί, ως πρώτη ύλη, αξιοποιείται μόνο για την ύφανση βαμβακερών υφασμάτων από γυναίκες της περιοχής, με σκοπό να καλυφθούν οι οικιακές ανάγκες, ενώ πολύ μικρές ποσότητες γίνονται αντικείμενο εμπορίας.¹⁴⁹ Η δημιουργία μικρών εκκοκκιστηρίων βαμβακιού σε γειτονικές περιοχές, όπως οι Σέρρες και το Ορφάνιο, αντιμετωπίζουν τη δυσπιστία της αυτοκρατορίας, ενώ τα παλιά μεταλλεία του Παγγαίου και το εργοστάσιο βλημάτων της Ελευθερούπολης διακόπτουν τη λειτουργία τους στα μέσα περίπου του 19ου αιώνα.¹⁵⁰ Ακόμη καπνός, όμως, δεν μετετράπη ποτέ σε βιομηχανικό προϊόν, καθώς στην Καβάλα ολοκληρώνεται μόνο το στάδιο της βασικής εμπορικής επεξεργασίας, το οποίο περιλαμβάνει τη συσκευασία της πρώτης ύλης σε δέματα. Η επεξεργασία και η κοπή του σε τσιγάρα, πούρα ή άλλα είδη ολοκληρώνονται από τη Regie σε περιοχές εκτός της Καβάλας.

2.7.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για τη βιοτεχνία

Σύμφωνα με εκκλησιαστικές πηγές και όπως αναφέρει ο Μητροπολίτης Καλλίνικος το 1877¹⁵¹ «*Η Μεσορόπη επειδή στερείται γαιών αναλόγως του πληθυσμού της, επεδόθη εις τη βιομηχανία των δια την επισύνδεση του καπνού αναγκασούντων σακίων.*»

Το κύριο προϊόν εξαγωγής, ο καπνός, συντηρεί και ένα σημαντικό μέρος της βιοτεχνικής παραγωγής της περιοχής, καθώς για τη συσκευασία του καπνού σε μικρά δέματα κατασκευάζονταν ειδικά χονδρά υφάσματα στο πλαίσιο της οικοτεχνίας ή ακόμα και σε μικρές βιοτεχνικές μονάδες όπως για παράδειγμα στη Μεσσαρόπη του Καζά Ελευθερούπολης. Με την πάροδο των ετών, όμως, ακόμα και αυτού του είδους τα υφάσματα εισάγονταν, με αποτέλεσμα οι μικρές αυτές βιοτεχνικές μονάδες να παρακμάσουν.

Οι πρώτες σημαντικές μονάδες που ιδρύονται από το 1878 στην ευρύτερη περιοχή της Καβάλας είναι αλευρόμυλοι, με μηχανισμό ατμοκίνησης οινοπνευματοποιία,

¹⁴⁸ Κοφινάς (1914), σσ. 30-31.

¹⁴⁹ Semseddin (1889), σ. 3704.

¹⁵⁰ Ματαράγκας (1883). *Φίλιπποι*. Έσπερος εν Λειψία αρ. 42 (15/27-1-1883), σ. 283.

¹⁵¹ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ) 1876/78/1, Ξάνθη 22-10-1877. Στο αρχείο περιλαμβάνονται στατιστικοί πίνακες που συνέταξε ο Μητροπολίτης Ξάνθης Καλλίνικος για τη μητροπολιτική περιφέρεια Ξάνθης.

σαπωνοποιία, παγοποιία, μακαρονοποιία και λίγο αργότερα ένα ατμοκίνητο ξυλουργείο, ένα λιθογραφείο και τέσσερα τυπογραφεία.¹⁵²

2.8 Αγροτική παραγωγή

Οι κάτοικοι στον μικρό καζά της Καβάλας ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με την καπνοπαραγωγή. Η περιορισμένη αγροτική- καλλιεργήσιμη έκταση του καζά (σε σχέση με τους υπόλοιπους καζάδες του σαντζακίου), αλλά και το ορεινό και δύσβατο έδαφος της Καβάλας δεν επιτρέπει στους ντόπιους να ασχοληθούν με την καλλιέργεια και άλλων αγροτικών προϊόντων.¹⁵³

Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του τουρκικού Υπουργείου Γεωργίας, η γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή του καζά της Καβάλας το 1876 περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο καπνό, δημητριακά (καλαμπόκι κριθάρι σιτάρι), βαμβάκι και σουσάμι. Η δενδροκαλλιέργεια φαίνεται να είναι περιορισμένη, καθώς για το ίδιο έτος τα στατιστικά αναφέρουν ότι τα αμπέλια καταλαμβάνουν έκταση περίπου 500 στρεμμάτων και τα οπωροφόρα δέντρα παράγουν περίπου 37,500.000 οκάδες οπωρικά. Επιπλέον, η έκταση στην οποία καλλιεργούνται κηπευτικά ανέρχεται σε 60 στρέμματα για το σύνολο του καζά, μια έκταση που αδυνατεί να καλύψει τις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής. Τα στατιστικά στοιχεία για την κτηνοτροφία αναφέρουν, για το ίδιο έτος, ότι στον καζά παράγονται 33.200 οκάδες μαλλί προβάτων, 720.000 περίπου οκάδες γαλακτοκομικών προϊόντων, ενώ εκτρέφονται περίπου 68.000 πρόβατα και κατσίκια και 6.100 μεγάλα ζώα.¹⁵⁴

¹⁵² Σκαλτσάς (1899), σσ. 48-49.

¹⁵³ Παλαμιώτης (1914), σσ. 156, 169, 174, 182. Ο μελετητής μας πληροφορεί ότι στον καζά της Καβάλας παράγεται μικρή ποσότητα δημητριακών και βαμβακιού, ενώ σχεδόν αμελητέα είναι η παραγόμενη ποσότητα άλλων αγροτικών προϊόντων, όπως του ρυζιού, (που καλλιεργείται κατά κύριο λόγο στον γειτονικό καζά της Δράμας), του μελιού, οι ελιών, το λαδιού (που καλλιεργούνται στη Θάσο), και μεταξιού (που παράγεται στην εύφορη πεδιάδα τον Σερρών).

¹⁵⁴ Παλαμιώτης (1914), σσ. 169-182.

3.1 Εισαγωγή

Η κοινωνία της Καβάλας διαφοροποιήθηκε και διαμορφώθηκε ανά τους αιώνες με βάση τις πολιτικές, οικονομικές, θρησκευτικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στην ευρύτερη περιοχή. Από την αρχαιότητα μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, η πόλη της Καβάλας υπήρξε σταυροδρόμι πολιτισμών, με την κοινωνία της να μεταβάλλεται και να προσαρμόζεται στις εκάστοτε ιστορικές συγκυρίες.

Στην αρχαιότητα, η περιοχή της Καβάλας, γνωστή αρχικά ως Νεάπολη, και στη συνέχεια ως Χριστούπολη, υπήρξε μέρος του εμπορικού δικτύου της Θράκης, ενώ οι κάτοικοί της διατηρούσαν στενές σχέσεις με άλλες ελληνικές πόλεις-κράτη. Κατά τη ρωμαϊκή και έπειτα κατά βυζαντινή εποχή, η πληθώρα πολιτικών και θρησκευτικών εξελίξεων και ανακατατάξεων δεν άφησε ανεπηρέαστη την κοινωνία της Καβάλας, η οποία ανέπτυξε νέους κοινωνικούς θεσμούς και προσαρμοσε τις δραστηριότητές της στους κανόνες και τους νόμους που επέβαλαν οι κατακτητές. Η θρησκεία, η εκκλησία και η πολιτική οργάνωση της βυζαντινής περιόδου αποτέλεσαν βασικούς πυλώνες της κοινωνικής δομής της πόλης.

Η οθωμανική περίοδος είναι εκείνη που θα διαμορφώσει τη σύγχρονη κοινωνία της Καβάλας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η πόλη καθίσταται σημαντικό εμπορικό και διοικητικό κέντρο και η κοινωνία της επηρεάζεται βαθιά από την οθωμανική διοίκηση και τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις με τα κράτη της Βαλκανικής και της Ανατολίας. Οι οθωμανικοί θεσμοί, οι θρησκευτικές διαφοροποιήσεις και η πολυπολιτισμικότητα δημιούργησαν ένα σύνθετο κοινωνικό πλέγμα, το οποίο συνδύαζε διαφορετικές παραδόσεις, πολιτισμούς, εθνικότητες και εθνοθρησκευτικές ομάδες.

Η εμπορική -κυρίως-, αλλά και η βιοτεχνική και βιομηχανική (στο τέλος του 19ου αιώνα) ανάπτυξη που παρατηρήθηκε στην Καβάλα, ενίσχυσε τη θέση της πόλης, η οποία εξελίχθηκε σε ένα από τα πιο δυναμικά οικονομικά κέντρα της Μακεδονίας. Η αύξηση του πληθυσμού και η μεταβολή των κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων έφεραν νέες προκλήσεις, αλλά και ευκαιρίες για την κοινωνία της πόλης.

Η απελευθέρωση της Καβάλας το 1913 σηματοδότησε μια νέα φάση στην κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της πόλης. Οι αλλαγές αυτές συνεχίζουν να

επηρεάζουν την κοινωνική δομή της Καβάλας μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, διαμορφώνοντας την πόλη, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

Η κοινωνία της Καβάλας, λοιπόν, αναπτύχθηκε μέσα από μια διαδικασία διαρκούς μεταβολής και προσαρμογής, αντανακλώντας τις ευρύτερες ιστορικές εξελίξεις, τις πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις, αλλά και τις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές.

3.2 Οργάνωση και διοίκηση της Κοινότητας

Οι πρώτες πληροφορίες για ύπαρξη συγκροτημένης κοινοτικής ζωής των χριστιανών στην περιοχή της Καβάλας υπολογίζονται στην περίοδο του Τανζιμάτ. Κατά την περίοδο αυτή, μέσω σημαντικών διοικητικών μεταρρυθμίσεων, απέκτησε νομική υπόσταση, αλλά και σημαντικό ρόλο στη διοίκηση της περιοχής ο θεσμός της Κοινότητας. Σημαντικός αρωγός της προσπάθειας αυτής υπήρξε, σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές πηγές, ο Μητροπολίτης Διονύσιος Μπίστης.¹⁵⁵ Τη διοίκηση της Κοινότητας αναλαμβάνει η Δημογεροντία,¹⁵⁶ της οποίας προΐσταται ο Μητροπολίτης ή κάποιος ιερέας.¹⁵⁷

Τα μέλη της Δημογεροντίας εκλέγονταν και είχαν τριετή θητεία. Ανάμεσα στις βασικές αρμοδιότητές τους ήταν η εξεύρεση δασκάλου για τα σχολεία, ο μισθός του οποίου χρηματοδοτούνταν από το κοινοτικό ταμείο. Ταυτόχρονα έπρεπε να μεριμνήσουν για τον διορισμό σχολικού εφόρου, ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος για την εύρυθμη λειτουργία των σχολικών μονάδων.¹⁵⁸ Ακόμη μία αρμοδιότητα της Δημογεροντίας ήταν ο ετήσιος έλεγχος όλων των εκκλησιαστικών επιτροπών. Με την ολοκλήρωση του ελέγχου αποφασιζόταν η ανανέωση ή μη της θητείας των υφιστάμενων επιτροπών. Η Δημογεροντία προχώρησε και στη δημιουργία ενός ενιαίου κώδικα, στον οποίο περιλαμβάνονταν όλα τα επίσημα έγγραφα της κοινότητας. Η αξιοπιστία του κώδικα, ο οποίος τελούσε υπό την προστασία του εκάστοτε ιερατικού επιτρόπου Καβάλας, διασφαλιζόταν μέσω των υπογραφών όλων των μελών της επιτροπής, αλλά και μέσω της σήμανσής του με τη σφραγίδα του Ιερού Ναού Κοιμήσεως στις Θεοτόκου.¹⁵⁹

Εκτός από τη σύσταση εφορείας επίβλεψης σχολικών μονάδων, συστήθηκαν επίσης η εφορεία επίβλεψης του τοπικού νοσοκομείου και οι επιτροπές των ναών

¹⁵⁵ Γεωργατζής (2009), σ. 495.

¹⁵⁶ Η πρώτη δημογεροντία συστήνεται στην Καβάλα την 1/11/1864.

¹⁵⁷ Κυριλλίδη (2005), σ. 31.

¹⁵⁸ Χιόνης (1990), σ. 41.

¹⁵⁹ Λυκουρίνος (2005), σ. 73.

Κοιμήσεως Θεοτόκου, Αγίου Ιωάννη και Αγίου Αθανασίου. Πρόεδρος σε όλα τα συνεργαζόμενα με τη Δημογεροντία όργανα ήταν ο Μητροπολίτης Ξάνθης ή ο αρχιερατικός επίτροπος της Καβάλας.¹⁶⁰ Αρχιερατικός επίτροπος, μέχρι τουλάχιστον το 1880, ορίστηκε ο εφημέριος του ιερού ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Παναγία της Καβάλας. Για τον λόγο αυτό πράξεις που συντάσσονταν από τη Δημογεροντία κατά την περίοδο εκείνη έφεραν τη σφραγίδα του ιερού ναού που εφημέρευε (Παναγίας), όπως φαίνεται και στην εικόνα.

Εικόνα 2 Το εισαγωγικό έγγραφο του Κώδικα της Κοινότητας, με υπογραφή και σφραγίδα του Μητροπολίτη Ξάνθης Διονυσίου και σφραγίδα της εκκλησίας της Παναγίας. Από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Καβάλας που περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων και έγγραφα από τον Κώδικα της Ελληνορθόδοξης Κοινότητας Καβάλας (1860-1889), πηγή: Λυκουρίνος, 2009

Επιπλέον, για κάθε ζήτημα που ανέκυπτε, συγκροτούνταν Γενική Συνέλευση στη Μητρόπολη, στην οποία οι αποφάσεις λαμβάνονταν με βάση την αρχή της πλειοψηφίας.¹⁶¹ Κάθε πολίτης ή μέλος της Δημογεροντίας υποχρεούνταν να αποδεχτεί τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης. Σε αντίθετη περίπτωση, παραπέμπονταν άμεσα είτε στις εκκλησιαστικές, είτε στις οθωμανικές αρχές, όπου και επιβάλλονται σχετικές ποινές.¹⁶²

3.3 Η Πληθυσμιακή σύνθεση

Κατά την αρχαιότητα, αλλά και κατά τη ρωμαϊκή και βυζαντινή εποχή, στην ευρύτερη περιοχή της Καβάλας παρατηρήθηκαν σημαντικές πληθυσμιακές ανακατατάξεις. Αρχικά, η Νεάπολη αποτελούσε μέρος του βασιλείου της Θράκης και ο πληθυσμός της αποτελούνταν κυρίως από Θράκες, Έλληνες και άλλους λαούς της

¹⁶⁰ Κανονισμός της έν Καβάλλα Όρθοδόξου Έλληνικής Κοινότητος (1888 / Άρθρο 14 / σ.8).

¹⁶¹ Σε περίπτωση ισοψηφίας η απόφαση λαμβανόταν βάσει της ψήφου του Μητροπολίτη.

¹⁶² Κώδιξ της έν Καβάλλα Όρθοδόξου Έλληνικής Κοινότητος (1864).

αρχαίας Μακεδονίας. Παρά το γεγονός ότι οι Θράκες ήταν η κυρίαρχη εθνική ομάδα στην περιοχή, ιδιαίτερα έντονη ήταν η παρουσία του ελληνικού στοιχείου, καθώς η πόλη ήταν σημαντικό εμπορικό και στρατηγικό κέντρο.¹⁶³ Κατά τη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, στην πόλη διαβιούσε μεγάλος αριθμός Ελλήνων. Οι βυζαντινοί κυβερνήτες φρόντιζαν να προωθούν την ελληνική γλώσσα, αλλά και τον χριστιανισμό, ο οποίος εξαπλώθηκε στην περιοχή, παρά την παρουσία άλλων μικρότερων θρησκευτικών ομάδων. Οι Βυζαντινοί δημιούργησαν στην περιοχή της Καβάλας ένα κράτος με ελληνική ταυτότητα, του οποίου ο πληθυσμός αποτελούνταν κυρίως από Έλληνες Χριστιανούς Ορθόδοξους.¹⁶⁴

Κατά την επίσημη οθωμανική απογραφή που ολοκληρώθηκε το 1893, στην Καβάλα καταγράφηκαν συνολικά 15.241 πολίτες, εκ των οποίων οι 1.750 ήταν Έλληνες και 212 Εβραίοι. Είναι γεγονός ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός υπερτερούσε του ελληνικού στην ευρύτερη περιοχή. Με την πάροδο των ετών, όμως, ο αριθμός των Ελλήνων αυξήθηκε με γοργούς ρυθμούς και το ποσοστό τους πλησίαζε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εκείνο των μουσουλμάνων. Όπως μαρτυρά σχετικό έγγραφο του Υποπρόξενου της Ελλάδας, το 1912 στην ευρύτερη περιοχή της Καβάλας καταγράφηκαν περίπου 42.000 κάτοικοι, εκ των οποίων οι 30.000 κατοικούσαν στην πόλη της Καβάλας και οι 12.000 στην ύπαιθρο. Από τους πολίτες που κατοικούσαν στην πόλη, οι 12.000 ήταν Έλληνες και οι 12.000 Τούρκοι, ενώ τον πληθυσμό της περιοχής συμπλήρωναν Ισραηλινοί, Αθίγγανοι και Αρμένιοι.¹⁶⁵

3.4 Οι συνοικίες της οθωμανικής περιόδου

Κατά την περίοδο από τον 16^ο μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η πόλη της Καβάλας αποτελείται από τρία «τμήματα»: α. την ακρόπολη, η οποία αποτελεί οχυρό της πόλης και ταυτόχρονα το διοικητικό της κέντρο, β. την πόλη, η οποία βρίσκεται μέσα στα τείχη και στην οποία ζουν και εργάζονται οι κάτοικοι, γ. την περιοχή έξω από τα τείχη, όπου υπάρχουν αποθήκες και βοηθητικά κτίσματα. Αξίζει να αναφερθεί, ότι ο χώρος εντός των τειχών χωρίζεται σε συνοικίες, ή αλλιώς μαχαλάδες, στις οποίες κατοικούν κατά κύριο λόγο άτομα που ανήκουν στην ίδια θρησκευτική ομάδα, όπως για παράδειγμα

¹⁶³ Ζαλοκώστας (2012), σσ. 45-47.

¹⁶⁴ Στεφανής (2015), σσ. 134-138.

¹⁶⁵ Απότας (2006), σ. 344.

Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι ή οι Εβραίοι και οι οποίες αναπτύσσονται συνήθως γύρω από κάποιο θρησκευτικό κέντρο (εκκλησία, τέμενος, συναγωγή).¹⁶⁶

3.4.1 Οι μουσουλμανικοί μαχαλάδες

Οι πρώτοι μουσουλμανικοί μαχαλάδες αναπτύσσονται περίπου το 1530, κατά κύριο λόγο μέσα, ή γύρω από την ακρόπολη και αποτελούν την κατοικία αξιωματικών του στρατού και των οικογενειών τους. Σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία, περίπου το 1570, ο πληθυσμός των μουσουλμάνων στην περιοχή της Καβάλας ανέρχεται περίπου σε 870 άτομα, τα οποία κατοικούν σε τρεις μαχαλάδες· στον μαχαλά Cami i Serif, στον Ahmed Celebi και στον Halil Bey. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τελευταίος, αναπτύχθηκε με επίκεντρο το ομώνυμο τζαμί, στη θέση του οποίου, σύμφωνα με την θρησκευτική παράδοση, κατά τα βυζαντινά χρόνια υπήρχε η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, η οποία εν συνεχεία μετατράπηκε σε τζαμί. Με την ανάπτυξη των τριών σημαντικών μαχαλάδων, οι Μουσουλμάνοι είχαν αρχίσει να καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της πόλης, ελέγχοντας κρίσιμα σημεία της, όπως την ακρόπολη, το οδικό δίκτυο, τις εισόδους και τις εξόδους, το υδραγωγείο αλλά και το λιμάνι. Όπως γίνεται αντιληπτό, η πόλη της Καβάλας οργανώθηκε αποκλειστικά με βάση τις εθνικο-θρησκευτικές συνοικίες που είχαν αναπτυχθεί στην περιοχή, ενώ μέχρι το 1830, ο πληθυσμός της ήταν σταθερά 3.000 κάτοικοι. Η συνεχής αύξηση του πληθυσμού της Καβάλας οδήγησε, ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, στην επέκταση της πόλης έξω από τα τείχη της. Τότε, δημιουργήθηκαν και νέοι μαχαλάδες εκτός των τειχών, όπως ο Γενή Μαχαλέ. Ωστόσο, παρά τη δημιουργία των νέων συνοικιών, επίκεντρο της μουσουλμανικής κοινότητας στην Καβάλα παρέμεινε το εσωτερικό της περικλειστης πόλης, καθώς αποτελούσε το διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο μέχρι τα τέλη της τουρκοκρατίας.¹⁶⁷

3.4.2 Ο χριστιανικός μαχαλάς

Οι χριστιανοί της Καβάλας ήταν αρχικά συγκεντρωμένοι στη νοτιοδυτική πλευρά της πόλης, στην οποία είχαν κτιστεί με την πάροδο των ετών αρκετοί χριστιανικοί ναοί, όπως η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής κατά τη βυζαντινή περίοδο, η

¹⁶⁶ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 63.

¹⁶⁷ Κουτζακιώτης (2001), σσ.275-286.

παλαιοχριστιανική βασιλική και η εκκλησία της Παναγίας της Καμνυτζιώτισσας.¹⁶⁸ Κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα, οι οικογένειες των χριστιανών φαίνεται να συγκεντρώθηκαν στο νότιο τμήμα της πόλης γύρω από την εκκλησία της Παναγίας. Για πολλά χρόνια και μέχρι την ίδρυση της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννου εκτός των τειχών το 1867, η Παναγία αποτελούσε το μοναδικό λατρευτικό χώρο της περιοχής.¹⁶⁹

Ο χριστιανικός πληθυσμός αποτελούσε το 1478 το 88% του συνολικού πληθυσμού της περιοχής, ενώ έναν αιώνα αργότερα, μειώνεται σημαντικά και ανέρχεται στο 20%. Το 1700 η χριστιανική κοινότητα αριθμεί 200 άτομα ή ποσοστό 6% επί του γενικού πληθυσμού. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η μόνη αναφορά στη χριστιανική κοινότητα της Καβάλας, προέρχεται από το οθωμανικό κτηματολόγιο (1885 έως το 1912), στο οποίο αναφέρεται ότι σε μεγάλο τμήμα του μαχαλά Χουσεϊν Μπέη κατοικούσαν Έλληνες πολίτες. Η κατάσταση, όμως, φαίνεται να αλλάζει ριζικά κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, καθώς Έλληνες από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, μετοικούν στην Καβάλα. Πρόκειται για τη μόνη οργανωμένη μεταναστευτική κίνηση που σημειώθηκε στην περιοχή από την ενδοχώρα και η οποία ενίσχυσε σημαντικά το ελληνικό στοιχείο στην πόλη. Το 1860, στην Καβάλα ζούσαν περίπου 500 Έλληνες και ο αριθμός τους αυξήθηκε σημαντικά κατά την περίοδο άνθισης του εμπορίου καπνού. Δεδομένου ότι η συνοικία της Παναγίας αδυνατούσε πλέον να καλύψει τις στεγαστικές ανάγκες των χριστιανών της περιοχής, αρκετοί αναγκάζονται να ζήσουν σε παραπήγματα έξω από τα τείχη της πόλης. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων συνοικιών χριστιανών έξω από τα τείχη της πόλης. Με έκδοση διατάγματος, το 1864 ιδρύονται η νέα συνοικία (Αγίου Ιωάννη), η κεντρική συνοικία, η συνοικία των Ποταμουδίων και άλλες. Παρότι μέχρι το 1880 η συνοικία της Παναγίας αποτέλεσε το διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο της χριστιανικής κοινότητας της Καβάλας, με την πάροδο των ετών, δεν κατόρθωσε να ανταποκριθεί στη ραγδαία αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού.¹⁷⁰

3.4.3 Ο εβραϊκός συνοικισμός

Η ύπαρξη εβραϊκού πληθυσμού στην περιοχή της Καβάλας τον 16^ο αιώνα, οφείλεται στον πόλεμο μεταξύ οθωμανικής αυτοκρατορίας και Ουγγαρίας. Κατά τη

¹⁶⁸ Πασχαλίδης & Στρατής (1996), σ. 466.

¹⁶⁹ Κυριλλίδη (2005), σσ. 101 & 103.

¹⁷⁰ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 73.

διάρκεια του πολέμου αυτού, οι Οθωμανοί συγκέντρωσαν το σύνολο του εβραϊκού πληθυσμού από την ευρύτερη περιοχή της Ουγγαρίας, αρχικά στη Σόφια και μετέπειτα στα παράλια της ανατολικής Μακεδονίας. Η εβραϊκή κοινότητα ήταν η τελευταία που δημιουργήθηκε στην περιοχή, σε μία περίοδο έντονων πληθυσμιακών πιέσεων και περιορισμένου χώρου, ιδίως στο εσωτερικό των τειχών της πόλης. Για την τοποθεσία του συνοικισμού και για τον χρόνο εγκατάστασης των Εβραίων στην περιοχή δεν υπάρχουν ακριβείς πληροφορίες. Οι πρώτες σχετικές μαρτυρίες, που χρονολογούνται στο 1885, αναφέρουν ότι την περίοδο εκείνη στην περιοχή διαβιούσαν τριακόσιοι Εβραίοι, ενώ υπήρχαν και περίπου εκατό οικείες Ιουδαίων στο φρούριο. Σύμφωνα με τις ίδιες μαρτυρίες, ο εβραϊκός συνοικισμός στην Καβάλα είχε οργανωθεί στον εξωτερικό περίβολο των τειχών της πόλης.¹⁷¹

Για τρεις σχεδόν αιώνες και μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα δεν γίνεται καμία αναφορά στην εβραϊκή κοινότητα της Καβάλας. Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη ότι οι πρώτοι Εβραίοι (που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή τον 16^ο αιώνα) δεν συνδέονταν με αυτούς που διαβιούσαν στην περιοχή στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, καθώς οι πρώτοι ήταν γερμανόφωνοι, ενώ οι τελευταίοι ισπανόφωνοι, προερχόμενοι από διάφορα μέρη της αυτοκρατορίας, όπως για παράδειγμα τη Σμύρνη ή τη Θεσσαλονίκη. Η αύξηση του πληθυσμού της εβραϊκής κοινότητας ήταν ραγδαία με αποκορύφωμα το 1912, οπότε και αριθμούσε περίπου 2.500 κατοίκους, με τη συνοικία να επεκτείνεται πλέον στο βόρειο ανατολικό μέρος εκτός των τειχών της πόλης.¹⁷²

3.4.3.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για την εγκατάσταση των Εβραίων στην κοινότητα της Καβάλας

Η άποψη ότι στην ευρύτερη περιοχή της Καβάλας κατοικούσαν εκτός από Έλληνες και Οθωμανούς, αρκετοί Εβραίοι, αλλά και Αρμένιοι, επιβεβαιώνεται και από εκκλησιαστικές πηγές. Πιο συγκεκριμένα, με βάση αποσπάσματα από τις Πράξεις των Αποστόλων, στα οποία περιγράφεται η επίσκεψη του Αποστόλου Παύλου στην πόλη της

¹⁷¹ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 76.

¹⁷² Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 77.

Νεάπολης και των Φιλίππων το 49 μ.Χ.,¹⁷³ αναφέρεται ότι η μητέρα του Τιμόθεου-συνδοιοπόρου του Αποστόλου-, ήταν εβραϊκής καταγωγής. Στο ίδιο απόσπασμα περιγράφεται και η επίσκεψη των δυο ταξιδιωτών σε τόπο λατρείας των Ιουδαίων που βρισκόταν σε ποτάμι, λίγο έξω από την πόλη των Φιλίππων.¹⁷⁴

Σε μία ραβινική πηγή του 16ου αιώνα, περιγράφεται η διάλυση του αρραβώνα μιας Ουγγροεβραίας, με ομοθησκό της, Ούγγρο, έποικο στην περιοχή της Καβάλας. Η κοπέλα επικαλέστηκε δυο λόγους για τους οποίους ζητούσε τη διάλυση του αρραβώνα. Αφενός δεν επιθυμούσε να ζήσει και να δημιουργήσει οικογένεια σε μία μικρή πόλη, η οποία μάλιστα συχνά γινόταν στόχος πειρατών, αφετέρου δεν ήθελε να προδικάσει το μέλλον των παιδιών της, καθώς, μιας και ο μέλλον σύζυγός της τελούσε υπό καθεστώς υποχρεωτικής μετεγκατάστασης, δεν υπήρχε η δυνατότητα μετανάστευσης της οικογένειας. Ο ραβίνος θεώρησε ορθά τα επιχειρήματα της Ουγγροεβραίας και προχώρησε στη διάλυση του αρραβώνα.¹⁷⁵

3.5 Χώροι λατρείας

Ένα σημαντικό ορόσημο για την περιοχή της Νεάπολης, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι το έτος 49 μ.Χ., όταν ο Απόστολος Παύλος αποβιβάστηκε στο λιμάνι της Νεάπολης και σε σύντομο χρονικό διάστημα, ίδρυσε την πρώτη χριστιανική εκκλησία στην περιοχή των Φιλίππων. Το ταξίδι του Αποστόλου από την Αλεξάνδρεια μέχρι τη Νεάπολη, σύμφωνα με εκκλησιαστικές πηγές, διήρκεσε μόνο 2 μέρες.¹⁷⁶

Καθώς η νέα θρησκεία αναπτύχθηκε και εξαπλώθηκε με γοργούς ρυθμούς στη Νεάπολη, προέκυψε επιτακτικά η ανάγκη για ίδρυση νέων χριστιανικών λατρευτικών χώρων. Το γεγονός αυτό τεκμηριώνεται και από αρχαιολογικά ευρήματα, τόσο στον ναό

¹⁷³ Πραξ. 16, 11-12: «Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν, ἐκεῖθ' ἐν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία. ἤμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς»

¹⁷⁴ Πραξ. 16, 13: «τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν οὗ ἐνομιζέτο προσευχὴ εἶναι, καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.»

¹⁷⁵ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 77. Όπως μας πληροφορούν οι δυο μελετητές, η ραβινική πηγή προέρχεται από τη συλλογή των "Responsa" (ή "Tshuvot")· μια συλλογή ερωτήσεων και απαντήσεων σχετικά με θρησκευτικά ζητήματα που εξετάστηκαν από ραβίνους. Η εν λόγω πηγή εντοπίζεται στην "Responsa" του Ραβίνου Eliezer ben Natan, ο οποίος ήταν ραβίνος και διακεκριμένος σχολιαστής της εποχής.

¹⁷⁶ Πραξ. 16, 11-12: «Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν, ἐκεῖθ' ἐν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία.

του Αγίου Νικολάου, όσο και στην εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην συνοικία της Παναγίας, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται κίονες, θωράκια και αμφικιόνια. Τα ευρήματα αυτά ενισχύουν την άποψη για την ύπαρξη τουλάχιστον ενός παλαιοχριστιανικού ναού στην περιοχή.¹⁷⁷ Από τα ευρήματα αρχιτεκτονικών μελών (spolia), που ενσωματώθηκαν κυρίως σε τοίχους σπιτιών στην περιοχή, προκύπτει ότι οι χριστιανοί, οι οποίοι άρχισαν να εγκαταλείπουν την περιοχή εντός των τειχών της πόλης, από το 1864 και εξής, μετέφεραν αυτά τα υλικά για πρακτικούς λόγους, ώστε να ενισχύσουν την ασφάλεια των κτηρίων τους, αλλά και για συναισθηματικούς, καθώς θέλησαν να κρατήσουν ζωντανή την ανάμνηση από το χριστιανικό τους παρελθόν στην πόλη.¹⁷⁸

Κατά τη βυζαντινή περίοδο, ο μοναδικός χώρος χριστιανικής λατρείας στην περιοχή της Χριστούπολης¹⁷⁹ ήταν το μοναστήρι της Παναγίας της Καμνυτζιωτίσσης, το οποίο αποτελούσε μετόχι της Ιεράς Μονής Παντοκράτορος του Αγίου Όρους. Κατά τον 15^ο αιώνα (η βυζαντινή Χριστούπολη μετονομάζεται σε Καβάλα), στην ευρύτερη περιοχή κατοικούν κατά κύριο λόγο Μουσουλμάνοι, περιορίζοντας έτσι σημαντικά τον αριθμό των χριστιανικών λατρευτικών χώρων. Στην περιοχή ανεγείρονται τότε τρία μουσουλμανικά τεμένη από τα οποία λαμβάνουν την ονομασία τους, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, τρεις σημαντικοί μαχαλάδες της μουσουλμανικής κοινότητας.¹⁸⁰

Το πρώτο τέμενος, το τζαμί της Μουσικής, το οποίο σώζεται μέχρι και σήμερα, χτίστηκε, σύμφωνα με τα ευρήματα των αρχαιολόγων, στον χώρο που προϋπήρχε η βυζαντινή εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Το δεύτερο τέμενος χτίστηκε σε χώρο που βρίσκονταν παλαιοχριστιανικός ναός και αποτέλεσε το επίκεντρο της μουσουλμανικής κοινότητας. Το 1920, μετά από την αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού στην περιοχή, μετατράπηκε στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Τέλος το τρίτο τζαμί σώζεται μέχρι σήμερα, έχοντας μετατραπεί, όμως, σε κατοικία.¹⁸¹

¹⁷⁷ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σ. 83.

¹⁷⁸ Μπακαλάκης (1938), σσ. 129-132.

¹⁷⁹ Η περιοχή μετονομάστηκε σε Χριστούπολη στα μέσα του 8^{ου} αιώνα μ.Χ..

¹⁸⁰ Πασχαλίδης & Στρατής (1996), σ. 466.

¹⁸¹ Κυριλλίδη (2005), σ. 168.

3.5.1 Οι χριστιανικοί ναοί

Ο μοναδικός ναός της χριστιανικής κοινότητας της Καβάλας ήταν μέχρι το 1864 ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ο οποίος βρισκόταν έξω από τα τείχη της πόλης.¹⁸² Μετά από σχετική έγκριση του Σουλτάνου για επέκταση της ελληνικής κοινότητας έξω από τα τείχη, αποφασίζεται η ανέγερση μιας νέας εκκλησίας στην περιοχή αυτή, η κατασκευή της οποίας ολοκληρώθηκε το 1867. Πρόκειται για μια τρίκλιτη βασιλική, χωρίς τρούλο, που είχε ξύλινη στέγη και περιλάμβανε επίσης ένα παρεκκλήσιο αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Το 1957 η παλιά εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου κατεδαφίστηκε εξ ολοκλήρου, εκτός από το καμπαναριό και ανακατασκευάστηκε.¹⁸³

3.5.1.1 Οι εκκλησιαστικές πηγές για τον Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Ο Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου αποτέλεσε σημαντικό θρησκευτικό κέντρο για την χριστιανική κοινότητα της Καβάλας. Είναι γεγονός, όμως, ότι για περίπου τρεις αιώνες (1400 έως 1700) δεν υπάρχουν πληροφορίες για την ύπαρξη κάποιου χριστιανικού θρησκευτικού κέντρου στην περιοχή. Η μόνη αναφορά για την ύπαρξη μιας και μοναδικής εκκλησίας στην Καβάλα εντοπίζεται σε γαλλικά έγγραφα του 1710.¹⁸⁴

Σημαντικές πληροφορίες για την ύπαρξη θρησκευτικού χώρου λατρείας για τους χριστιανούς της περιοχής παρέχει μια εκκλησιαστική πηγή. Σε ένα χειρόγραφο της Μονής Διονυσίου γίνεται αναφορά στην ζωή του Οσίου Φιλόθεου, ο οποίος φαίνεται να μόνασε, κατά το διάστημα από το 1526 έως το 1551, στο μοναστήρι της Αειπαρθένου Θεοτόκου στην Χρυστούπολη της Μακεδονίας. Δεν είναι βέβαιο αν το χειρόγραφο αναφέρεται στην περιοχή της Καβάλας (Χρυστούπολη) ή στην περιοχή της Χρυσούπολης, αλλά σύμφωνα με μαρτυρίες της προφορικής παράδοσης, ο ναός της Παναγίας στο παρελθόν είχε λειτουργήσει ως γυναικείο μοναστήρι, ενώ μαρτυρείται και η ύπαρξη υπόγειων κελιών. Η προφορική παράδοση επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη μιας σειράς σημαντικών εγγράφων της εκκλησιαστικής επιτροπής του ναού της Παναγίας κατά την περίοδο 1720-1730, σύμφωνα με τα οποία στην περιοχή προϋπήρχε “μοναστήρι καλογραιών”.¹⁸⁵

¹⁸² Πασχαλίδης & Στρατής (1996), σσ. 477-479.

¹⁸³ Μαυρουδής (2006), σσ. 52-55.

¹⁸⁴ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 75.

¹⁸⁵ Πασχαλίδης & Στρατής (1996), σ. 466.

Ο βίος του Οσίου Φιλοθέου περιλαμβάνεται στον κώδικα αριθ. 116 της Ιεράς Μονής Διονυσίου, ο οποίος είναι χειρόγραφος και δημοσιεύθηκε αρχικά στη Βενετία το 1872 από το τυπογραφείο «Ο Φοίνιξ» και στη συνέχεια, δημοσιεύθηκε στον Συναξαριστή του Δουκάκη και τελευταία στον Συναξαριστή του Ματθαίου Λαγγή.¹⁸⁶

3.6 Εκπαιδευτικά ιδρύματα

Η πρώτη προσπάθεια για βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης στη σχολικές μονάδες της Καβάλας καταβάλλεται το 1870, λίγο μετά το Βουλγαρικό Σχίσμα. Ολόκληρη η περιοχή της Καβάλας, αλλά και της Μακεδονίας αποτελεί πλέον διακύβευμα ανάμεσα στη Βουλγαρική Εξαρχία και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, τη στιγμή που η προσχώρηση σε μία από τις δύο “πλευρές,” σημαίνει αυτόματα την υπεράσπιση των συμφερόντων της αντίστοιχης εθνικής ομάδας.¹⁸⁷ Αρωγοί στην προσπάθεια για ένα αποτελεσματικότερο εκπαιδευτικό σύστημα στην Καβάλα, στάθηκαν οι πλούσιοι έμποροι καπνού της περιοχής, με την οικονομική στήριξη των οποίων ιδρύθηκαν νέα εκπαιδευτήρια και αναβαθμίστηκαν τα υφιστάμενα.¹⁸⁸

Ορισμένοι από τους πιο γνωστούς καπνέμπορους, οι οποίοι συνέβαλαν στην ανάπτυξη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της πόλης, κατά τη διάρκεια του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, ήταν ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, ο Ιωάννης Κομνηνός και η οικογένεια Ζαφειρίου. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος δώρισε μεγάλα χρηματικά ποσά για την ανέγερση σχολικών κτηρίων και για τη συνολική αναβάθμιση της εκπαίδευσης. Ο Ιωάννης Κομνηνός υπήρξε μεγάλος ευεργέτης της πόλης, συνεισφέροντας στην ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και στην βελτίωση των σχολικών υποδομών, μέσω σημαντικών δωρεών. Τέλος, η οικογένεια Ζαφειρίου, μία από τις πλουσιότερες οικογένειες καπνεμπόρων, στήριξε οικονομικά την ίδρυση σχολείων και την ενίσχυση των κοινωνικών δομών στην περιοχή.¹⁸⁹

Επίσης, με πρωτοβουλία του καπνέμπορου Γεωργίου Ναλμπάντη, ξεκίνησαν οι διαδικασίες ίδρυσης Παρθεναγωγείου στην πόλη. Την προσπάθεια αυτή στήριξαν

¹⁸⁶ Στην εργασία μας αξιοποιήσαμε την έκδοση, της οποίας επιμελήθηκε ο Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου, (2011).

¹⁸⁷ Βακαλόπουλος (1983), σσ. 97-98.

¹⁸⁸ Κώση (2013), σσ. 29 & 65.

¹⁸⁹ Βλαχοπούλου (2004), σσ. 12-24.

οικονομικά και οι καπνεργάτες της περιοχής, οι οποίοι το 1892 συγκέντρωσαν και προσέφεραν 1.205 γρόσια για την ανέγερση του ιδρύματος.¹⁹⁰

Ωστόσο, οι προσπάθειες βελτίωσης του εκπαιδευτικού συστήματος στην περιοχή, οδήγησαν σε μία γενικευμένη σύγκρουση, με βασικό αντίπαλο του εγχειρήματος την τοπική θρησκευτική ηγεσία, η οποία αδυνατούσε να έρθει σε συμφωνία, σχετικά με τον εκπαιδευτικό προσανατολισμό της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Καβάλας.¹⁹¹

Η διαμάχη για τον προσανατολισμό της εκπαίδευσης στην περιοχή συνεχίζεται μέχρι τη δεκαετία του 1880, οπότε και στο ελληνικό σχολείο προστίθενται πλέον και τάξεις Γυμνασίου, ενώ το Δημοτικό μετατρέπεται σε Αστική Σχολή (ανώτερο δημοτικό σχολείο). Στην περιοχή της Παναγίας ιδρύθηκε και νηπιαγωγείο, το οποίο συνέχισε τη λειτουργία του μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα.¹⁹²

Η χρηματοδότηση για ολόκληρη την εκπαιδευτική κοινότητα προερχόταν κατά κύριο λόγο από την επιβολή τελών στις επικυρώσεις επίσημων εγγράφων, όπως διαθήκες, προικοσύμφωνα κτλ. Το διδακτικό προσωπικό αποτελούσαν υπάλληλοι της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Καβάλας, οι οποίοι παρείχαν τις υπηρεσίες τους, με την υπογραφή συμφωνητικών συνεργασίας, συνήθως ετήσιας διάρκειας. Πρόσθετη χρηματοδότηση για τη στήριξη του εκπαιδευτικού συστήματος εξασφαλιζόταν αφενός από την επιβολή φόρων στις εξαγωγές βασικών προϊόντων, όπως ο καπνός και το βαμβάκι, αφετέρου από τη συνδρομή της Εκκλησίας, αλλά και εύπορων κατοίκων της περιοχής. Για την εγγραφή του στο σχολείο ο μαθητής κατέβαλλε συγκεκριμένο τέλος εγγραφής, ενώ έπρεπε να αγοράσει και τα σχολικά του βιβλία. Η λειτουργία και η διαχείριση των σχολικών μονάδων ελεγχόταν από την Εφορεία των Σχολών, η οποία εκλεγόταν από τη Γενική Συνέλευση των Ελληνορθόδοξων κατοίκων της Καβάλας. Η Συνέλευση απαρτιζόταν από πλούσιους και διακεκριμένους πολίτες της κοινότητας.¹⁹³

3.6.1 Έναρξη λειτουργίας σχολείων στην περιοχή της Καβάλας

Η εκπαίδευση στην περιοχή της Καβάλας, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, περιοριζόταν στην πόλη, καθώς εκεί λειτουργούσαν τα μόνα ελληνικά σχολεία.

¹⁹⁰ Στεφανίδου (1991), σσ. 223 & 226.

¹⁹¹ Λυχούνας & Τσουρής (2005), σ. 95.

¹⁹² Κώτση (2013), σ. 65.

¹⁹³ Λυκουρίνος & Καραγιαννακίδης (2009), σσ. 85-87.

Το 1860 ιδρύθηκε στη συνοικία της Παναγίας διδακτήριο, το οποίο στέγαζε όλα τα σχολεία της Ελληνορθόδοξης Κοινότητας μέχρι και το 1879.¹⁹⁴ Επιπλέον λίγα χρόνια αργότερα συστάθηκε εξαμελής Δημογεροντία, η οποία επιφορτίστηκε με το έργο της στελέχωσης των σχολικών μονάδων με κατάλληλο διδακτικό προσωπικό, αλλά και με τον διορισμό εφόρου για τη διαχείριση των ζητημάτων που άπτονταν της εκπαιδευτικής κοινότητας.¹⁹⁵

Το 1867 ιδρύεται στην Καβάλα Παρθεναγωγείο, μετά από τη σημαντική βοήθεια του καπνέμπορου Γεωργίου Ναλμπάντη. Στην περιοχή λειτουργεί και σχολείο αρρένων μόνο, όμως, σε συγκεκριμένες περιόδους του έτους, προκειμένου οι μαθητές να έχουν τον απαιτούμενο χρόνο να ασχοληθούν και με τις αγροτικές εργασίες. Το 1877 λειτουργούν τέσσερα σχολεία στην περιοχή της Καβάλας, ενώ με πρωτοβουλία της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας το 1878 ιδρύεται στην περιοχή το πρώτο νηπιαγωγείο.¹⁹⁶

3.6.1.1 Εκκλησιαστικές πηγές για τα πρώτα σχολεία

Σύμφωνα με εκκλησιαστικές πηγές, ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συμμετοχή της θρησκευτικής κοινότητας στην οργάνωση της εκπαίδευσης στην περιοχή της Καβάλας. Την περίοδο 1875- 1877, οπότε και κατεβλήθη οργανωμένη προσπάθεια για την αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος, η Καβάλα υπαγόταν στη Μητρόπολη Ξάνθης. Ο Μητροπολίτης Ξάνθης, Καλλίνικος, είχε εκφράσει την άποψη ότι τα ελληνικά σχολεία της Καβάλας δεν είχαν την απαιτούμενη οργάνωση και ότι, επίσης, το διδακτικό προσωπικό στερούνταν των κατάλληλων εφοδίων και ως εκ τούτου αδυνατούσε να παράσχει άρτιο εκπαιδευτικό έργο. Σε σχετική του αναφορά, μάλιστα, είχε δηλώσει ότι τα σχολεία λειτουργούν «μᾶλλον πρὸς τὸ θεαθῆναι».¹⁹⁷

3.6.1.2 Οι εκκλησιαστικές πηγές για ίδρυση παρθεναγωγείου

Ο Κώδικας της Εφορείας των Σχολών (1890-1915), που φυλάσσεται στο αρχείο της Ιεράς Μητρόπολης Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου, παράσχει σημαντικές πληροφορίες για την πνευματική κίνηση στην Καβάλα, κατά το τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα. Οι αποφάσεις καταγράφονται από τη 10η Νοεμβρίου 1890 και υπογράφονται από

¹⁹⁴ Βακαλόπουλος (1998), σ. 96.

¹⁹⁵ Χιόνης (1968), σ. 90.

¹⁹⁶ Κώτση (2013), σ. 35.

¹⁹⁷ Κώτση (2013), σ. 47.

τον πρόεδρο της Εφορείας, τον Μητροπολίτη Ξάνθης. Συχνά, αντ' αυτού υπέγραφε ο γενικός αρχιερατικός επίτροπος της Μητρόπολης στην Καβάλα. Στον κώδικα καταγράφεται η δραστηριότητα μιας ομάδας κατοίκων που επεδίωκε ένθερμα την ίδρυση Παρθεναγωγείου στην πόλη της Καβάλας. Οι δύο πράξεις που αφορούν την ίδρυση του Παρθεναγωγείου υπογράφονται από τον Μητροπολίτη Ξάνθης, Διονύσιο Β' (1885-1891) και καταδεικνύουν τις προσπάθειες των κατοίκων για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας στην περιοχή.¹⁹⁸

3.6.2 Συμμετοχή της Εκκλησίας στην εκπαίδευση

Σημαντική ήταν και η συνδρομή της Εκκλησίας στη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων της περιοχής της Καβάλας. Δύο σχολεία βρίσκονταν κοντά στους ιερούς ναούς του Αγίου Αθανασίου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ενώ ο επίτροπος της Καβάλας δίδασκε το μάθημα των Θρησκευτικών στο Αρρεναγωγείο που λειτουργούσε ήδη από το 1881. Επιπλέον, σε απομακρυσμένες σχολικές μονάδες τον ρόλο του δασκάλου αναλάμβανε, πολλές φορές, ο ιερέας, ή και ο ψάλτης, ενώ το δημοτικό σχολείο που λειτουργούσε στη συνοικία του Αγίου Ιωάννη, φιλοξενούσε τους μαθητές του στα κελιά δίπλα από το ναό.¹⁹⁹

Η Εκκλησία συνεισέφερε και οικονομικά στις προσπάθειες ενίσχυσης του εκπαιδευτικού συστήματος της περιοχής. Ειδικότερα, τα δίδακτρα που έπρεπε να καταβάλλουν οι μαθητές καλύπτονταν, μεταξύ άλλων, από τα έσοδα των χριστιανικών ναών της Καβάλας, από τη Μητρόπολη Ξάνθης και από το «δίσκο», στον οποίο οι πιστοί έριχναν τον οβολό τους κυρίως την ημέρα των Θεοφανείων, δείχνοντας έτσι την έμπρακτη στήριξή τους.²⁰⁰

¹⁹⁸ Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου (1980), σ.13. Παρατίθεται η σχετική αναφορά στον Κώδικα της εν Καβάλλα Όρθοδόξου Έλληνικής Κοινότητας (1864): «...ένδελεχώς μεριμνώντων περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως τοῦ θήλεως φύλου, βάσεως γενναίας καὶ εὐέλπιδος πάσης εὖ ἡγμένης καὶ πρὸς εὐγενὲς τέρμα σκοπούσης ἑλληνίδος κοινωνίας, αὐτοπροαιρέτως προσφεράντων ἕκαστος τὸ κατὰ δύναμιν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ Παρθεναγωγείου τῆς πόλεως Καβάλας»

¹⁹⁹ Χιόνης (1968), σσ. 45-47.

²⁰⁰ Κώτση (2013), σσ. 66 & 78.

3.7 Λοιπά στοιχεία της δομής της κοινωνίας

Μία από τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις της περιόδου του Τανζιμάτ αφορά τις πολεοδομικές και χωροταξικές ρυθμίσεις στην περιοχή της Καβάλας. Οι πρώτες κατοικίες στην πόλη κτίστηκαν εντός των τειχών. Ωστόσο, το 1864 η Κοινότητα με έγγραφο προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο ζητά την επέκταση της πόλης και έξω από τα τείχη, λόγω της συνεχόμενης αύξησης του πληθυσμού.²⁰¹

Σημαντική για την ανάπτυξη υποδομών υγείας στην ευρύτερη περιοχή της Καβάλας, ήταν δεκαετία 1890-1900, οπότε και ανηγέρθη το πρώτο νοσοκομείο στην πόλη, με δυναμικότητα δεκαοχτώ κλινών. Μεγάλο μέρος των απαιτούμενων δαπανών για την ανέγερση του νοσοκομείου καλύφθηκε από τον καπνέμπορο Γεώργιο Παπαδόπουλο, κάτοικο της Καβάλας. Παράλληλα, σημαντική πηγή χρηματοδότησης υπήρξαν οι δωρεές εύπορων πολιτών, μέρος των κερδών δύο μεγάλων καπναποθηκών της περιοχής, αλλά και η οικονομική ενίσχυση της εκκλησίας.²⁰²

Το 1906 ιδρύεται και ο πρώτος γυμναστικός σύλλογος στην Καβάλα, ο οποίος έφερε την ονομασία «οι Φίλιπποι». Τα έσοδά του προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τις εισφορές των μελών του και από τους γυμναστικούς αγώνες που διοργάνωνε. Στόχος του συλλόγου ήταν εξοικείωση των κατοίκων της περιοχής με τη γυμναστική και η ένταξή της στην καθημερινότητά τους.

Το 1908 εκδίδεται για πρώτη φορά από την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Καβάλας εβδομαδιαία εφημερίδα με την ονομασία «Η Σημαία».²⁰³

²⁰¹ Φράγκου (2019), σ. 119.

²⁰² Στεφανίδου (1991), σ. 233.

²⁰³ Καλομοίρης (2015), σ. 128.

Συμπεράσματα

Οι εκκλησιαστικές πηγές αποτελούν σημαντική πηγή πληροφόρησης για την ιστορία της Νεάπολης, της πόλης που αργότερα μετονομάστηκε σε Χριστούπολη και έπειτα σε Καβάλα. Οι πηγές αυτές διασώζουν πολύτιμα στοιχεία για τη θρησκευτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της περιοχής, καταγράφοντας σημαντικά γεγονότα που επηρέασαν τη διαμόρφωση της ταυτότητάς της. Ειδικότερα, μέσω των εκκλησιαστικών πηγών: α. αναδεικνύεται η εξέχουσα θέση της περιοχής στη διοικητική οργάνωση της ανατολικής Μακεδονίας β. επιβεβαιώνεται αφενός ο σημαντικός ρόλος που διαδραμάτισε η περιοχή ως προς τη διάδοση του Χριστιανισμού, αφετέρου η εν γένει δυναμική της παρουσία, ως κέντρο της νέας θρησκείας, γ. φωτίζεται η εξέλιξη των εκκλησιαστικών θεσμών και η συμβολή της Εκκλησίας στην εκπαίδευση, την κοινωνική οργάνωση, καθώς και στην οικονομική ανάπτυξη. Οι εκκλησιαστικές πηγές επιβεβαιώνουν πως η Νεάπολη αποτέλεσε έναν από τους πρώτους σταθμούς του χριστιανισμού στην Γηραιά ήπειρο, γεγονός που της προσέδωσε ιδιαίτερη θρησκευτική σημασία. Ειδικότερα, η επίσκεψη και η παρουσία του Αποστόλου Παύλου στην περιοχή ενίσχυσε τη χριστιανική πίστη και συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάπτυξη της Εκκλησίας, όπως άλλωστε επιβεβαιώνεται και από μεταγενέστερες αναφορές των εκκλησιαστικών κειμένων.

Η αλλαγή της ονομασίας από Νεάπολη σε Χριστούπολη αποτελεί απόδειξη της βαθιάς σχέσης της πόλης με τη χριστιανική παράδοση. Οι εκκλησιαστικές πηγές αναφέρουν πως η μετονομασία πραγματοποιήθηκε μεταξύ του 7ου και 9ου αιώνα, όταν η πόλη εντάχθηκε στη Μητρόπολη των Φιλίππων. Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, η ονομασία "Χριστούπολη" σχετίζεται είτε με το πέραςμα του Αποστόλου Παύλου, είτε με τον τρόπο με τον οποίο θέλησαν οι κάτοικοι να τιμήσουν κάποιον Ιερομάρτυρα· πιθανώς τον Άγιο Ιγνάτιο. Οι αναφορές στη Χριστούπολη αυξάνονται από τον 8ο αιώνα και εξής, καθώς σταδιακά η πόλη αναδεικνύεται σε επισκοπική έδρα.

Κατά τη βυζαντινή περίοδο, η Χριστούπολη διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκκλησιαστική διοίκηση, καθώς υπαγόταν στη Μητρόπολη των Φιλίππων. Ωστόσο, οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την μέση βυζαντινή περίοδο είναι από αποσπασματικές έως ανύπαρκτες. Το αντίθετο συμβαίνει την παλαιολόγεια περίοδο. Την περίοδο αυτοί υπάρχουν αξιωματούχοι στους οποίους απονέμονταν συνήθως υψηλοί αυλικοί τίτλοι και

αξιώματα και είχαν συγγενικούς δεσμούς με την αυτοκρατορική οικογένεια. Τέτοιοι διοικητές ήταν οι δύο αδελφοί Αλέξιος και Ιωάννης στην Χριστούπολη.

Η Χριστούπολη υπέστη, όπως ήταν φυσικό, σοβαρές καταστροφές, κατά τον 14ο αιώνα, ιδιαίτερα από τουρκικές επιδρομές. Οι εκκλησιαστικές πηγές καταγράφουν πως το 1392, όταν ο Πατριάρχης Κάλλιστος Α΄ επισκέφθηκε τη Χριστούπολη, διαπίστωσε ότι δεν υπήρχε Μητροπολίτης στην πόλη. Ως αποτέλεσμα, τοποθέτησε τον Επίσκοπο Πολυστύλου, Πέτρο, στη θέση του Μητροπολίτη Χριστουπόλεως. Παρά τις προσπάθειες ανασυγκρότησης, η Χριστούπολη καταστράφηκε ολοσχερώς το 1391 από τους Οθωμανούς. Οι πηγές αναφέρουν ότι τα ερείπια της πόλης εγκαταλείφθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ οι εκκλησιαστικές δομές είτε καταστράφηκαν, είτε εντάχθηκαν στη νέα διοικητική πραγματικότητα της οθωμανικής περιόδου.

Αν και η Χριστούπολη είχε καταστραφεί, η περιοχή συνέχισε να κατοικείται, με την ονομασία "Καβάλα" να επικρατεί σταδιακά από τον 15ο αιώνα. Οι εκκλησιαστικές πηγές συνεχίζουν να αναφέρονται στην πόλη, καταγράφοντας την ύπαρξη θρησκευτικών κτιρίων και μοναστηριών, όπως η Μονή της Παναγίας. Οι εκκλησιαστικές πηγές καταγράφουν, επίσης, και τη συμβολή της Εκκλησίας στην εκπαίδευση και την κοινωνική ζωή της Καβάλας.

Το 1890, οι εκκλησιαστικές αρχές της Καβάλας κατέγραψαν τις προσπάθειες για την ίδρυση παρθεναγωγείου, επιβεβαιώνοντας τη μέριμνα της Εκκλησίας για την παιδεία. Παράλληλα, οι εκκλησιαστικές πηγές αναφέρουν τη λειτουργία δημογεροντίας από το 1864, η οποία είχε κεντρικό ρόλο στη διαχείριση των τοπικών υποθέσεων.

Τέλος, οι εκκλησιαστικές πηγές αποτελούν αναντικατάστατη πηγή πληροφοριών για την ιστορία και τον πολιτισμό της Νεάπολης – Χριστούπολης – Καβάλας. Μέσα από αυτές, αναδεικνύεται η διαχρονική σημασία της πόλης ως κέντρου του Χριστιανισμού και ως πολιτιστικού και εμπορικού κόμβου.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς Πηγές:

- Απόφαση Υποπροξενείου Καβάλας, 1846 (ΑΥΚ, 1846).
- Γρατσέας, Γ. (1967). Η προς Φιλιππησίους Επιστολή. *ΘΗΕ*, τ. 11. σσ. 1077-1091.
- Εφημερίδα «Ο Αγών» (88 / 24-11-1900).
- Εφημερίδα «Φάρος της Μακεδονίας» (1881-1893). Θεσσαλονίκη: Σ. Γκαρμπολάς.
- Κανονισμός τῆς ἐν Καβάλλα Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Κοινότητος (1888). Ψηφιακό Αποθετήριο Ακαδημίας Αθηνών. Ανακτήθηκε από: <https://digitallibrary.academyofathens.gr/archive/item/5817#clp-br-5821>.
- Κώδιξ τῆς ἐν Καβάλλα Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Κοινότητος (1864). *Γενικά Αρχεῖα Κράτους – Αρχεῖα Νομοῦ Καβάλας*. Ανακτήθηκε από: <http://gak.kav.sch.gr/ArchCol/ekkl.htm>
- Λαγγής, Μ. (Επιμ.). (1974). *Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*. Αθήνα.
- Ματαράγκας, Π. (15/27-1-1883 / Αρ. 42). *Φίλιπποι*. Ἐσπερος ἐν Λειψία, σσ. 283-284.
- Petit, L. (Επιμ.). (1964). *Actes du Pantocrator, (Archives de l' Athos II)*. Amsterdam: M. Hakkert.
- Πολύκαρπος Σμύρνης, Προς Φιλιππησίους επιστολή. Στο Nestle, E., Nestle E. & Aland K. (Eds). (1979). *Novum Testamentum Graece*, 515-522. Stuttgart: Deutsche Bibelstiftung.
- Πράξεις των Αποστόλων. Στο Nestle, E., Nestle E. & Aland K. (Eds). (1979). *Novum Testamentum Graece*, 515-522. Stuttgart: Deutsche Bibelstiftung.
- Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων , Νεαπόλεως και Θάσου. (Επιμ.). (2011). *Ακολουθία και βίος του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Φιλοθέου, του εκ Χρυσουπόλεως (Καβάλας) καταγομένου και εν Αγίω Όρει ασκήσαντος, Καβάλα: εκδόσεις Παρουσία*.
- Ράλλης, Γ.Α. & Ποτλής, Μ. (Επιμ.). (1852). *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και Πανευφήμεων Αποστόλων, και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, και των Κατά Μέρος Αγίων Πατέρων. Τόμοι 1-6*. Αθήνα: Εκ της Τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος.
- Schwartz, E. (Επιμ.). (1933). *Acta Conciliorum Oecumenicorum. Concilium Universale Chalcedonensis*. Berolini et Lipsiae: De Gruyter.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία:

- Abbott, Q. F. (1903). *The Tale of a Tour in Macedonia*. London: Edward Arnold.
- Αγγελόπουλος, Α. (1995). *Η Εκκλησία της Θεσσαλονίκης*. έκδοση Δ', Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά.
- Ακανθόπουλος, Π. (1992). *Θέματα Κανονικού Δικαίου*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά.
- Andonov-Poljanski, H. (1968). *British Documents on the History of the Macedonian People*. τ.1 (1797-1839). Skopje: The Archives (The Record office) of Macedonia.
- Αποστολίδης, Δ. (2014). *Φιλιπποι - Η Μισαγγεία των Πολιτισμών*. Αθήνα: Εκδόσεις Παρουσία.
- Απότας, Κ. (2006). *Θρησκευτικές Κοινότητες της Καβάλας 1850-1950*. Καβάλα: Εκδόσεις Δημοτικού Μουσείου Καβάλας.
- Aymard, M. (1966). *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*. Paris: Centre de Recherches Historiques XX.
- Βαλόπουλος, Κ. (1976). Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης 1796-1840: (σύμφωνα με ανέκδοτες εκθέσεις Ευρωπαίων προξένων). *Μακεδονικά*, 16(1). 73-173.
- -----(1981). *Οικονομική Λειτουργία του Μακεδονικού και Θρακικού Χώρου στα μέσα του 19ου αι. στα Πλαίσια του Διεθνούς Εμπορίου*. Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ.
- ----- (1983). *Ιστορία της Μακεδονίας. Από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912*. Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ
- ----- (1998). *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη.
- Βασδραβέλλης, Ι. Κ. (1963). Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατίαν. *Μακεδονικά*, 5(1). 319-362.
- Βερέμης, Α. (1980). Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ). *ΙΕΕ* ΙΓ', 171-199.
- Βλαχοπούλου, Θ. (2004). *Το Παρθεναγωγείο της Καβάλας και η Εκπαιδευτική Πολιτική των Καπνεμπόρων*. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Γεωργατζής, Π. (2009). *Συμβολή στην Εκκλησιαστική Ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Ξάνθης και Περιθεωρίου*. Ξάνθη: Ιερά Μητρόπολη Ξάνθης & Περιθεωρίου.

- Cousinéry, E. M. (1831). *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays*. v.I-II. Paris: Imprimerie Royale.
- Cvetkova, B. A. (1965). *Za stopanskija oblik i za feodalnite zadalzeniya na njakoi solista b Rodopite i prilezastite rajoni prez XV-XVII*. Rodopski Sbornik.
- Δάγκας, Α., & Αποστολίδης, Α. (1986) Η Εργατική Τάξη της Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου και Αδριανουπόλης την περίοδο 1908-1918. *Επιστημονική σκέψη*, 30. 26-45.
- Διονυσιάτης, Γ. (1980). Ένας άγνωστος άγιος Καβαλιώτης. Στο Διονυσιάτης, Γ., Βακαλόπουλος, Α. Βασίλειος, Κυριαζόπουλος, Δ., Νεγρεπόντη-Δελιβάνη Μ., (Επιμ.), *Η Καβάλα και η περιοχή της: Πρακτικά Α' Τοπικού Συμποσίου, 18-20 Απριλίου 1977, Καβάλα* (σσ.101-104). Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Djordjevic, D. (2001). *Ιστορία της Σερβίας 1800-1918* Αθήνα: Εκδόσεις Βάνιας.
- Elezovic G. (1951). *I carigradskih turskih arhiva: Mühimme defteri. (Les archives turques de Constantinople)*. Beograd: Sprska Akademija Nauka.
- Ζαλοκώστας, Χ. (2012). *Η Μακεδονία κατά την Αρχαιότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Gelzer H. (1897). Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch- philologische und Historische Klasse* 21. 531 – 641.
- Iliadou, D. (1981). *Inventaire des documents des archives de la Chambre de Commerce de Marseille*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Καλομοίρης, Τ. (2015). Η ιστορική εξέλιξη της Ελληνορθόδοξης Κοινότητας Νεαπόλεως, Χριστουπόλεως και τελικά Καβάλας επί τη βάση των πηγών (Διδακτορική Διατριβή). Διαθέσιμο από: Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.
- Καραβιδόπουλος, Ι. (1993). *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά.
- -----, (2011). *Η Αγία Λυδία η Φιλιππησία και η Θέση της Γυναίκας στην Καινή Διαθήκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Φοίνικας.
- Καραγιαννόπουλος, Ι. (1980). *Τα Βυζαντινά Θέματα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Κουκλιάτης, Γ. (1992). *Ο Μοναχισμός και τα Μοναστήρια της Ιεράς Μητροπόλεως Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου*. Καβάλα: Παρουσία.

- Κουκούλη – Χρυσανθάκη, Χ. (2002). *Καβάλα: Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας*. Καβάλα: Δημοτική Επιχείρηση Τουρισμού και Ανάπτυξης Καβάλας.
- Κουτζακιώτης, Γ. (2001). Ο πληθυσμός της Καβάλας τον 18ο αιώνα: Εθνοθησκευτικές ομάδες και δημογραφικές εκτιμήσεις. Στο Ρουδομετώφ, Ν. (Επιμ.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, Από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα: Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών*, 20-23 Σεπτεμβρίου 2001, Καβάλα (σσ.275-286). Καβάλα: Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας.
- Κοφινάς, Ν. (1914). *Τα οικονομικά της Μακεδονίας*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Krumbacher, K. (1974). *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*. (μτφ Σωτηριάδης Γ.). Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγοριάδης.
- Κυριλλίδη, Β. (2005). *Η Παλιά Πόλη της Καβάλας (7ος π.Χ – 20ος αι)*: Χώρος, Άνθρωποι, Τεκμήρια της Ιστορίας. Καβάλα: Εξωραϊστικός Πολιτιστικός Σύλλογος Παναγίας.
- Κώτση, Α. (2013). *Η εκπαιδευτική κατάσταση στην Ελληνορθόδοξη Κοινότητα Καβάλας κατά την τελευταία περίοδο των οθωμανικών χρόνων (1864-1912)* (Μεταπτυχιακή Εργασία). Διαθέσιμο από: Βιβλιοθήκη Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- Λαζαρίδης, Δ. (1969). *Νεάπολις – Χριστούπολις – Καβάλα. Οδηγός Μουσείου Καβάλας*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.
- Λαμπάκης, Ν. (2005). *Η Εκκλησιαστική Διοίκηση στη Βυζαντινή Μακεδονία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Lascaris, M. (1939). *Salonique à la fin du XVIIIe siècle (après les rapports consulaires français)*. Athènes: Flamma.Lemerle, P. (1945). *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. recherches d' histoire et d' archéologie*. Paris: Bibliothèque des Écoles Françaises d' Athènes et de Rome.
- Λυκουρίνος, Κ. (2005). Η Καβάλα της Οθωμανικής Περιόδου (τέλη 14ου αιώνα – 1912), η παλιά πόλη- συνοικία της Παναγίας. Στο *Η παλιά πόλη της Καβάλας 7ος π.Χ. – 20ος αιώνας. Ο χώρος, οι άνθρωποι, τα τεκμήρια της ιστορίας* (σσ. 58-60). Καβάλα: Εξωραϊστικός Πολιτιστικός Σύλλογος Παναγίας «Το Κάστρο».
- Λυκουρίνος, Κ. & Καραγιαννακίδης Ν. (2009). *Νεάπολις- Χριστούπολις- Καβάλα: Οδοιπορικό στον Χώρο και τον Χρόνο της Παλιάς Πόλης*. Καβάλα: Εκδόσεις Δήμου Καβάλας.Λυχούνας,

- Μ. & Τσουρής, Κ. (2005). Νεάπολις – Χριστούπολις, 300μ.Χ.-1391μ.Χ.. Στο *Η παλιά πόλη της Καβάλας (7ος π.Χ.- 20ος αιώνας), Ο χώρος, οι άνθρωποι, τα τεκμήρια της ιστορία* (σσ. 29-49). Καβάλα: Εξωραϊστικός Πολιτιστικός Σύλλογος Παναγίας «Το Κάστρο».
- Masson, P. (1911). *Histoire du commerce Français dans le Levant au XVIIe siècle*. Paris: Hachette.
- Μαυρογορδάτος, Ι. & Χαμουδόπουλος Χ. (1931). *Η Μακεδονία: Μελέτη Δημογραφική και Οικονομική*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παπαδοπούλου-Μαρινέλη.
- Μαυρουδής, Α. (2006). *Η Ιστορία της Μητροπόλεως Ελευθεροπόλεως*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Μέρτζιος, Δ. (1947). *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ.
- Μηλιαράκης, Α. (1878). *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Emile Isambert*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικής Ανεξαρτησίας.
- Michoff, N. V. (1935). *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe*. τ2,3. Sofia: Imprimerie de la Cour.
- Μοσχόπουλος, Μ. (1986). *Η Ιερά Μονή της Εικοσιφοινίσσης μετά των σχετικών προς τα περί αυτής πόλεων και χωρών (μελέτη τοπογραφική και ιστορική)*. Εν Κωνσταντινουπόλει.
- Μπακαλάκης, Γ. (1938). *Το παρά την Χριστούπολιν Τείχισμα*. Αθήνα: Εταιρεία Ιστορικών Μελετών.
- Μποζούρ, Φ. (1974), *Πίνακας του Εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*. Αθήνα: Συλλογή.
- Nicolaïdès, Cl., (1899). *La Macédoine: La question macédonienne dans l'antiquité, au moyen-âge et dans la politique actuelle*. Berlin: Johannes Raede.
- Παλαμιώτης, Γ. (1914). *Γεωργική Έρευνα της Μακεδονίας*. Αθήνα: Ελληνική Γεωργική Εταιρεία.
- Πασχαλίδης, Σ. & Στρατής Δ. (1996). *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας. Α' Ανατολική Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Προκόπιος Μητροπολίτης Φιλίππων Νεαπόλεως και Θάσου. (1980). *Η εκπαίδευσις εις την Καβάλαν και η ανέγερσις του Παρθεναγωγείου αυτής 1890-1915 κατά τον Κώδικα της Εφορείας των Σχολών*. Στο Διονυσιάτης, Γ., Βακαλόπουλος, Α. Βασίλειος, Κυριαζόπουλος, Δ., Νεγρεπόντη-Δελιβάνη Μ., (Επιμ.), *Η Καβάλα και η*

- περιοχή της: Πρακτικά Α' Τοπικού Συμποσίου, 18-20 Απριλίου 1977, Καβάλα, 9-92. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- ----- (1995). Απόστολος Παύλος και Φίλιπποι. Το Βαπτιστήριο της Αγίας Λυδίας. Καβάλα: Εκδόσεις της Ιεράς Μητρόπολης Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου.
 - Σακελλαρίου, Μ. (1972). Η Παρακμή των ηγεμονιδών πόλεων -Η κυρίως Ελλάς και το Αιγαίο από το 404 ως το 355 π.Χ. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 3. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
 - Semseddin, S. (1889) (Ed.). *Kamus-ul – Alam, Dictionnaire univesel d'histoire et de geographie v.5*. İstanbul: Mihran Matbaası.
 - Σκαλτσάς, Κ. (1930). *Ιστορία της Καβάλας*. Καβάλα.
 - Σκληρός, Σ. (1913). *Νέα Ελλάς. Αλεξάνδρεια: Εκδόσεις ο 'Πτολεμαίος'*.
 - Στεφανής, Β. Σ. (2015). *Βυζαντινές και Οθωμανικές Πηγές της Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ινστιτούτου Μακεδονικών Σπουδών.
 - Στεφανίδου, Α. (1991). *Η Πόλη-Λιμάνι της Καβάλας κατά την Περίοδο της Τουρκοκρατίας. Πολεοδομική και Ιστορική Διερεύνηση (1391-1912)*. Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας.
 - Svoronos, N. G. (1951). *Salonique & Cavalla (1686-1792), Inventaire des correspondances des Consuls de France au Levant conservées aux archives nationales*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien-Maisonneuve.
 - Teissier, O. (1878). *Inventaire des Archives historiques de la Chambre de commerce de Marseille*. Hachette Bnf.
 - Τσιάκας, Κ. (1998). *Η Ιερά Μονή Εικοσιφοινίσσης Παγγαίου*. Καβάλα: Ιδιωτική Έκδοση.
 - Φειδάς, Β. (1987). Η Εκκλησία των Φιλίππων κατά τους τρεις πρώτους αιώνες. Στο *Η Καβάλα και η περιοχή της: Πρακτικά Β' Τοπικού Συμποσίου, Τόμος Α*, 26-29 Σεπτεμβρίου 1986, Καβάλα (σσ. 43-48). Καβάλα: Κέντρο Ιστορικών Μελετών Καβάλας.
 - ----- (2002). *Εκκλησιαστική Ιστορία Β. Από την Εικονομαχία μέχρι τη Μεταρρύθμιση*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.

- Φράγκου, Μ. (2019). *Η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα Καβάλας κατά την περίοδο 1864-1913* (Διδακτορική Διατριβή). Διαθέσιμο από: Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.
- Χιόνης, Κ. (1968). *Συνοπτική Ιστορία της πόλης Καβάλας των Φιλίππων και της Θάσου*. Καβάλα: Ιδιωτική Έκδοση.
- -----(1990). *Η παιδεία στην Καβάλα 1864-1919*. Καβάλα: Δημοτικό Μουσείο Καβάλας.
- Χριστοδούλου, Κ. (1936). *Η Θεσσαλονίκη κατά την Τελευταίαν Εκατονταετίαν. Εμπόριον-Βιομηχανία-Βιοτεχνία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ένωσις.

Παράρτημα

1. Περιγραφή του πρώτου ταξιδιού του Αποστόλου Παύλου στην Μακεδονία με στόχο τη διάδοση του χριστιανισμού.

Πραξ. 16, 6-11: «Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα. παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν κατέβησαν εἰς Τρωάδα. καὶ ὄραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· ἄνθρωποι τινες ἦν Μακεδόνες ἐστῶτες, παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν. ὡς δὲ τὸ ὄραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς. Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν,»

2. Η σημασία της Νεάπολης.

Πραξ., 16, 6-12: «πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας, πόλις κολωνία».

3. Λυδία. Η πρώτη Χριστιανή της νεοσύστατης χριστιανικής εκκλησίας των Φιλίππων.

Πραξ. 16, 14-15: «καὶ τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπολις πόλεως Θυατείρων, σεβόμενη τὸν Θεόν, ἤκουεν ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου. ὡς δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέγουσα· εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μείνατε· καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς».

4. Περιγραφή του δεύτερου ταξιδιού του Απόστολου.

Πραξ. 16, 23 / 26: «πολλὰς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς».

«ἄφνω δὲ σεισμός ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμοτηρίου, ἀνέωχθησαν τε παραχορῆμα αἱ θύραι πᾶσαι καὶ πάντων τὰ δεσμά ἀνέθη».

5. Απόσπασμα από την επιστολή του Αγίου Πολυκάρπου προς τους Φιλιππησίους σχετικά με τον Ιγνάτιο.

«Οὗτος ἦν διάδοχος τῶν Ἀποστόλων τῆς Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας δεύτερος μετὰ τὸν Εὐδοκὸν Ἐπίσκοπος καταστάς, μαθητὴς γενόμενος Ἰωάννου Θεολόγου ἅμα Πολυκάρπῳ, τῆς Σμυρναίων Ἐκκλησίας...Στηρίζας οὖν τὰς κατὰ πόλιν ἐκκλησίας ἐν αἷς διήρχετο εἰς τὴν Ῥώμην».

6. Απόσπασμα από τον βίου του Αγίου Γρηγορίου του Δεκαπολίτη (αρχές του 9^{ου} αιώνα), στο οποία εντοπίζεται το τοπωνύμιο «Χριστούπολις».

«...Ὁ δὲ Ἅγιος τὸν ἐνουθέτησε νὰ μὴ εἶναι πλέον τόσο θυμώδης κατὰ τινος καὶ ὠφελήσας αὐτὸν καὶ δίδων συγχώρησιν ἀνεχώρησεν ἀπ' ἐκεῖ μὲ πλοῖον καὶ ἐπῆγεν εἰς τὴν Χριστούπολιν....»

7. Απόσπασμα της επιστολής του επισκόπου Σμύρνης Πολύκαρπου προς Φιλιππησίους, στο οποίο εξάιρεται η πόλη των Φιλίππων και η αρετή των κατοίκων της.

7.2 διο απολιπόντες την ματαιότητα των πολλών και τας ψευδοδιδασκαλίας επί τον εξ αρχής ημίν παραδοθέντα λόγον επιστρέψωμεν, νήφοντες προς τας ευχάς και προσκαρτερούντες νηστείας, δεήσεσιν αιτούμενοι τον παντεπόπτην θεόν μη εισενεγκείν ημάς εις πειρασμόν, καθώς είπεν ο κύριος· Το μεν πνεύμα πρόθυμον, η δε σὰρξ ασθενής.»

8. Χωρίο από τα Πρακτικά της Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας, σχετικά με τη συμμετοχή της επισκοπής Φιλίππων υπό την ηγεσία της Μητροπόλης Θεσσαλονίκης.

"Επὶ τῆς ἐπισκοπῆς Φιλίππων καὶ ἐν τῇ Μητροπόλει Θεσσαλονίκης"

9. Απόσπασμα Πατριαρχικού Εγγράφου, σχετικά με τη παραχώρησή της Χριστουπόλεως στον Επίσκοπο Ελευθερουπόλεως.

«Μηνὶ ἀπριλλίῳ ἰνδ. γ' παρεδόθη ἐξαρχικῶς πρὸς τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Ἐλευθερουπόλεως ἢ μητροπόλις Χριστουπόλεως μετὰ καὶ τῆς ἐνορίας αὐτῆς πάσης. καὶ ἐγένετο ἐνταῦθα ἢ περὶ τούτου παρασημείωσις».

10. Αναφορά χειρογράφου (Μονὴ Παντελεήμονος Ἀγίου Ὁρους) στην κατάληψη τῆς Χριστούπολης ἀπὸ τοὺς Οθωμανοὺς τὸ 1391.

ἐν αὐτῷ τῷ ἔτει ἔαλω παρὰ τῶν ἀπίστων Μωαμεθανῶν ἢ Χριστῶννυμος πόλις ἦγουν ἢ Χριστούπολις καὶ κατεδαφίσθη ἐκ βάθρων, εἰς τάχος, καὶ οἱ οἰκήτορες ταύτης διεμερίσθησαν ἐν διαφόροις τόποις καὶ χώραις...»

11. Στοιχεῖα γιὰ τὴ μετονομασίᾳ τῆς Χριστούπολης σὲ Καβάλα, ὅπως αὐτὰ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸν Βίο τοῦ Οσίου Φιλοθέου.

«οἱ γονεῖς ... μετηνάστευσαν εἰς Χρυσούπολιν τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐλέγετο τότε ἡ Καβάλα Οἱ δὲ γονεῖς τοῦ ἦσαν ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἀσιανῶν ἐκ πόλεως Ἐλατείας καὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἀγαρηνῶν ἐφυγαν ἀπὸ τὴν πατρίδα τοὺς καὶ ἐπήγαν εἰς τὴν ἀνωθεν πόλιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐτελεύτησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἀφού ἐγέννησεν δύο παιδιά. Τὰ ὁποῖα τέκνα τοῦ ἐμείναν ἐκεῖ...». Αναφερόμενος σχετικὰ ὁ μακαριστὸς γέροντας στὰ τοῦ βίου τῆς οικογενείας τοῦ Οσίου ἱστορεῖ καὶ πάλι: «οἱ γονεῖς τοῦ ὁρμώμενοι ἐξ Ἀνατολῶν, ὡς λέγει ὁ Συναξαριστής [«μετηνάστευσαν εἰς Χρυσούπολιν τῆς Μακεδονίας»] ὡς ἐλέγετο τότε ἡ Καβάλα καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν ὁ πατὴρ τοῦ, ἡ δὲ μητέρα τοῦ ξένη ἐν μέσῳ ξένων καὶ νεαρά προσέφυγεν εἰς τὴν γυναικεῖαν μονὴ τῆς Παναγίας, τὴν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ κάστρου πρὸς τὴ θάλασσαν ἐνθασήμερον ὁ ναὸς τῆς Παναγίας...καὶ ἐμείνεν ὑπηρετούσα τὰς ἀδελφὰς με μόνην ἀμοιβὴν τὴν ζωτροφίαν ἐαυτῆς καὶ τῶν τέκνων τῆς τοῦ τετραετοῦς Φιλίππου καὶ τοῦ διετοῦς Τρύφωνος».

«...καὶ εἰς ὀλίγην ἄρῳ φθάνουσι τὴν ὥρᾳ τοῦ ὁρθοῦ εἰς τὴν Νεάπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι Μοναστήριον εἰς τὸ ὄνομα Αὐτῆς τῆς Ἀειπαρθένου Θεοτόκου, καὶ εἰς αὐτὸ ἐπρόσταξε τοὺς παῖδας νὰ μείνουν λέγουσα...Ἡ δὲ μήτηρ αὐτῶν...», «Ἦτο οὖν ἓνα γυναικεῖον μοναστήριον πλησίον τοῦ ἄνῳ εἰρημένου ὅπου εὕρισκοντο τὰ παιδιά αὐτῆς

καὶ τὸ ἐκυβέρνησα ἑνας ἡγούμενος ἡγουν αὐτός που ἐκούρευσε τὸν Φιλόθεο ὅστις καὶ τὴν μητέρα ἐκαλογέρευσε καὶ τὴν ὀνόμασε Εὐδοκία».

12. Στοιχεία για την παρουσία Ελλήνων, Εβραίων και Αρμενίων στην περιοχή της Καβάλας.

Πραξ. 16, 11-12 «Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν, ἐκεῖθ' ἐν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία. ἤμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς»

13. Στοιχεία για την ύπαρξη λατρευτικού χώρου των Ιουδαίων στην περιοχή των Φιλίππων.

Πράξ. 16, 13 «τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι, καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναῖξιν.»

14. Απόσπασμα από τον Κώδικα της Κοινότητας της Καβάλας, στο οποίο αναφέρεται η σημαντική συνεισφορά της εκκλησίας στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην περιοχή:

«...ἐνδελεχῶς μεριμνώντων περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως τοῦ θήλεως φύλου, βάσεως γενναίας καὶ εὐέλpidος πάσης εὖ ἡγμένης καὶ πρὸς εὐγενὲς τέρμα σκοπούσης ἑλληνίδος κοινωνίας, αὐτοπροαιρέτως προσφερόντων ἕκαστος τὸ κατὰ δύναμιν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ Παρθεναγωγείου τῆς πόλεως Καβάλας»

15. Ιδιωτικές δωρεές για την ίδρυση Παρθεναγωγείου στην Καβάλα. Παρατίθεται σχετική επιστολή του Ι. Αναστασιάδη.

Δωρεά του Ι. Αναστασιάδη για την ανέγερση του Παρθεναγωγείου Καβάλας

(9-1-1891)

Πανιερώτατε,

Ὡς Προέδρῳ τῆς εὐγενοῦς Ἐπιτροπῆς τῆς ἀναλαβούσης τα δι' ἐράνων ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Καβάλας ἀνέγερσιν Παρθεναγωγείου ἐνταῦθα, ἀποτεινόμενος ταῇ Ὑμετέρᾳ Πανιερότητι, δηλὸν ποιῶ, ὅτι ἐδώρησα αὐτῇ σκοπὸν τοῦτον ἐπ' ὀνόματι τῆς

μητρός μου Ἀπολλωνίας τη μερίδα μου τῶν μετά τοῦ ἀδελφοῦ μου κοινῶν δύο οἰκιῶν, κειμένων ἐν Καβάλα παρὰ τοῖς Χανίοις. Πρόθυμος ὦν ὁπότεν κληθῶ, να μεταβιβάσω ἐπισήμως τά ἐπί ταῶν ρηθειςῶν οἰκιῶν δικαιώματά μου τα κηρύττων τα τα τα μνησθέντα σκοπόν δωρεάν μου ταύτην ἀμετάκλητον, ἐξαιτοῦμαι τα Ὑμετέραν εὐλογίαν ὑπέρ ταῆς γηραΐας μητρός μου τα ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ θεράποντος ταῆς Ὑμετέρας Πανιερότητος.

Ἐν Καβάλα τῇ 9ῃ Ἰανουαρίου 1891

Ἰ. Ἀναστασιάδης.